

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**DİL PLANLAMASI AÇISINDAN TÜRK DİL DEVRİMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ezgi DUMAN KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

TÜRK DİL PLANLAMASI AÇISINDAN TÜRK DİL DEVRİMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Ezgi DUMAN KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

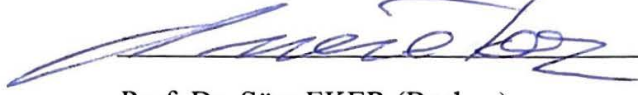
Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Ezgi Duman Kaya tarafından hazırlanan “Dil Planlaması Açısından Türk Dil Devriminin Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma, 12.10.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Süer EKER (Başkan)

Prof. Dr. Emine YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi F. Binnur ERDAĞI DOĞUER (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12.10.2018

Ezgi DUMAN KAYA

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- ✓ **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- **Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

12/10/2018

Ezgi DUMAN KAYA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Binnur ERDAğI DOğUER danışmanlığında tarafımdan retilildiđini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

EZGİ DUMAN KAYA

ÖZET

DUMAN KAYA, Ezgi. *Dil Planlaması Açısından Türk Dil Devriminin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Bu çalışmanın amacı, Haugen (1983)'in dil planlaması modeli esas alınarak, 1932-1983 yılları arasındaki Türk dil devrimi etkinlikleri çerçevesinde neler yapıldığını, bu etkinliklerinde nasıl bir yol izlendiğini ve ne derece başarıya ulaşıldığını yansız bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

Birinci bölümde, “dil planlaması” kavramı ayrıntılı bir biçimde ele alındıktan sonra, dil planlamasının amaçları, dil planlanması modelleri ve türlerine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü, diğer uluslardaki dil planlaması örneklerine ayrılmıştır. Bu bölüm Fransa, Almanya, Macaristan, Norveç ve İsrail’deki dil planlaması uygulamalarını içermektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkçenin tarih içindeki (VI. Yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar olan) dil hareketlerinden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümünde ise, Türk dil devrimi, Haugen’in (1983) dil planlaması modelinin aşamaları olan “seçim, kodlama, uygulama ve genişletme” başlıkları altında incelenmiştir. Sonuç bölümünde, 1932-1983 yılları arasında dil devrimi kapsamında yapılan çalışmalar bahsi geçen model doğrultusunda özetlenmiş, sonuçları değerlendirilmiş ve ileriye dönük önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Dil Planlaması, Türk Dil Devrimi, Türk Dil Kurumu, Türk Dili, Haugen

ABSTRACT

DUMAN KAYA, Ezgi. *An Evaluation of Turkish Language Reform in terms of Language Planning*, Master Thesis, Ankara, 2018.

The aim of this study is to objectively evaluate what is done within the context of the activities of the Turkish Language Reform between 1932 and 1983, the followed ways and in what extend they were achieved on the basis of Haugen (1983)'s language planning model.

In the first section, purposes, models and types of language planning are given after handling the term "language planning" thoroughly. The second section of the study is dedicated to the examples and implementations of language planning in other nations such as France, Germany, Hungary, Norway, and Israel. In the third section, the movements in Turkish language throughout the history (from VI. Century until Rebutic period) are mentioned. In the fourth section, the Turkish language reform is examined under the headings of "selection, codification, implementation and elaboration" of the language planning model of Haugen (1983). In the conclusion section, the studies carried out within the context of the language reform between 1932 and 1983 are summarized in the light of the given model, the results are evaluated and prospective proposals are made.

Key Words

Language Planning, Turkish Language Reform, Turkish Language Society, Turkish Language, Haugen

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLANMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. DİL PLANLAMASI.....	4
1.1. Dil Planlamasının Amaçları.....	9
1.2. Dil Planlaması Modelleri.....	13
1.3. Dil Planlaması Türleri.....	17
1.3.1. Konum Planlaması.....	19
1.3.2. Bütünce Planlaması.....	22
1.3.2.1. Yazılaştırma.....	23
1.3.2.2. Ölçünlüleştirme.....	23

1.3.2.3. Çağcılaştırma.....	23
1.3.2.4. Yenileme.....	24
1.3.3. Edinim Planlaması.....	24
2. DİĞER ULUSLARDAKİ DİL PLANLAMASI ÖRNEKLERİ.....	28
2.1. Macaristan’da Dil Planlaması.....	28
2.2. Fransa’da Dil Planlaması.....	30
2.3. Almanya’da Dil Planlaması.....	31
2.4. Norveç’te Dil Planlaması.....	33
2.5. İsrail’de Dil Planlaması.....	34
3. TÜRKÇENİN TARİH İÇİNDEKİ DİL HAREKETLERİ.....	37
3.1. Başlangıçtan Tanzimat Dönemine Kadar Dil Hareketleri.....	37
3.2. Tanzimat Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar Dil Hareketleri.....	42
3.3. Cumhuriyet Dönemi Dil Hareketleri.....	49
4. TÜRK DİL DEVRİMİ.....	54
4.1. Seçim.....	57
4.2. Kodlama.....	58
4.2.1. Yazılaştırma.....	59
4.2.2. Dil Bilgiselleştirme.....	59
4.2.3. Sözcükleştirme.....	62
4.3. Uygulama.....	76
4.4. Genişletme.....	85

4.4.1. Terimsel Çağcılıştırma.....	85
4.4.2. Biçimsel Gelişme.....	94
5. SONUÇ.....	112
6. KAYNAKÇA.....	119
7. EKLER.....	130
EK 1: TERİM SÖZLÜKLERİ LİSTESİ.....	130
EK 2: ORJİNALLİK RAPORU.....	133
EK 3: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	135

KISALTMALAR DİZİNİ

akt.	aktaran
Alm.	Almanca
ast.	astroloji
biy.	biyoloji
bk.	bakınız
bot.	botanik
coğ.	coğrafya
Çev.	çeviren
ed.	editör
fiz.	fizik
Fr.	Fransızca
haz.	hazırlayan
İng.	İngilizce
jeol.	jeoloji
Kıl.	kılavuzu
Lat.	Latince
mat.	matematik
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Osm.	Osmanlıca
Öğr.	öğretim

Ris.	Risaletü'n-Nushiyye
s.	sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
Ter.	Terimleri
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
T.S.	Türkçe Sözlük
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay.	yayımlayan
zool.	zooloji

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Haugen (1966) tarafından ortaya konan “klasik” model.....	13
Tablo 2: Yenilenmiş Dil Planlaması Modeli (Haugen 1983).....	17
Tablo 3: Dil Planlaması Amaçlarının Bütünleştirici Modeli (Hornberger 1994).....	18
Tablo 4: Dil siyasası ve dil planlamasının amaçları: Bütünleştirici Model (Hornberger 2006).....	26
Tablo 5: Cumhuriyet ve Tercüman Gazetesinin Haber Dilinin Karşılaştırması.....	79

GİRİŞ

Dil, her toplumun sosyal yapısına bağılı olarak zaman içerisinde değişen ve gelişen bir varlık niteliği taşımaktadır. Ancak dildeki bu gelişme ve değişme gelişiğüznel bir şekilde olmamaktadır. Bunun belirli ölçütleri vardır. Doğal bir şekilde kendi kendine olabildiğı gibi, insan müdahalesi ve ona bir biçim verme şeklinde de olabilmektedir (Korkmaz 1972: 97).

Dilemre (1949: 9) de dilin gelişme özelliğini Saussure'den yaptığı çeviri ile vurgulamıştır:

“Dilin her köşesi değişime tabidir. Her çağın kendisine göre az yahut çok değişimler geçirdiğı görülür. Bu değişimler çabuk ve ağır olabilir. Dil bir ırmak gibi durmadan akar. Akışı sessiz de olur, coşkun gibi de olur. Bu halleri prensibi bozamaz”.

Dil ve toplumun birbirinden ayrılmaz ögeler olmaları nedeniyle toplumlarda çeşitli nedenlerle ortaya çıkan değişmeler doğal olarak dile de yansımaktadır. Aynı şekilde toplumlarda çeşitli nedenlerle dil ile ilgili iletişim sorunları çıkabilmektedir. De Vries'e (1991: 39) göre dil sorunu, bugün neredeyse bütün devletlerin temel sorunlarından biridir ve bu sorunun çözümü de hükûmetlerin yönlendireceğı bir planlamayı kaçınılmaz kılmaktadır. Dil ve iletişim sorunlarının çözümüne yönelik dilde değişiklik yapılması ve dilin yapılan yeniliklerin gereksinimlerini karşılayacak şekilde geliştirmesi için toplumlarda dil planlaması yapılmaktadır. Çünkü aslında “dili planlamak toplumu planlamak” (Cooper 1989: 182) demektir. Aksan (2007: 25) da, “dilde düzenlemelere gitme eğilimi ve etkinliklerinin genellikle duyulan gereksinimlerden, ana diline, ulusal benliğe sahip çıkma, eğitim-öğretimde kolaylık ve yaygınlığa yönelme isteklerinden kaynaklandığını” belirtmiştir. Bu hususta yüzyıllardan beri birçok ulus dil planlaması etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'deki dil planlaması çerçevesinde yapılmış dil devrimi etkinlikleri ayrıntılı olarak ele alınırken Fransa, Almanya, Macaristan, İsrail ve Norveç'teki dil planlaması etkinliklerine de yer verilmiştir.

Dil planlaması ve dil devrimi kavramlarının birbiri yerine kullanılması çok yaygındır. Ancak dil planlaması, dil devrimi de dâhil olmak üzere harf devrimi, dilde sadeleştirme hareketleri, dil bilgisi kurallarının belirlenmesi, sözlüklerin ve yazım kılavuzlarının hazırlanması vb. gibi dille ilgili bütün uygulamaları kapsamaktadır. Nahir (1984: 299-

319) de, dil devriminin, dil planlaması amaçlarından biri olduğunu, hatta dil planlamasının özleştirme ve canlandırma amaçlarının tersine dil devriminin, dilin kullanımını kolaylaştırılmaya yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bu çalışmada daha kapsamlı bir terim olan dil planlaması çerçevesinde Türk dil devriminin değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu değerlendirme yapılırken de Haugen'in 1983 yılında ortaya koyduğu dil planlaması modeli esas alınacaktır.

Atatürk'ün buyruğuyla 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti¹ ile herhangi bir yasaya bağlanmamış ve resmen adı konmamış olsa da Türk dil devriminin başladığı bilinmektedir. Aynı yıl toplanan I. Türk Dil Kurultayı ile de bu hususta ilk somut adımlar atılmıştır.

Eker (2007: 130), Türk dil devriminin hareket noktasının, “halkın dili ile aydınların dili arasındaki uçurumu gidermek, Türk diline birleştirici ve bütünleştirici bir nitelik kazandırmak” olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda yazı dili ölçünlü bir değişkeye dayandırılarak ölçünlüleştirilmelidir.

Cumhuriyetin ilanından sonra birçok alanda yeni atılımlar yapılmıştır. Halifelik kaldırılmıştır. Eğitim ve öğretimde birlik sağlanmıştır. Ardından yasa, şapka ve kılık kıyafet devrimleri yapılmış, uluslararası takvim, saat ve ölçüler benimsenmiştir. Bütün bunlar, ileri ve çağdaş bir Türkiye yaratma ülküsüne varmak için yapılan atılımların başlıcalarıdır. Günümüzde farklı adlarla anılan bu atılımlar, Türk toplumuna Batı uygarlığı içerisinde bir yer kazandırma ve onu ileri toplumlar katına erişirme düşüncesine dayanmaktadır. Bu amaçla yapılan atılımların hepsine birden “Atatürk Devrimi” denmektedir. Bir ulusun tam bağımsızlığa ulaşması, düşünce, dil ve duygu açısından da bağımlılıktan kurtulmasıyla olmaktadır. Bu nedenle Atatürk devrimleri, toplum yapımızı oluşturan bütün kurumların bağımsız kılınması ve bu kurumların kendi ulusal nitelikleri içerisinde geliştirilmesine yöneliktir. Dil toplumun ulusal kimliğini biçimlendirilmekte, duygu ve düşüncelerine yön vermektedir (Özdemir 1968: 36). Dil

---

¹ “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” adı 1934'te “Türk Dili Araştırma Kurumu”na, 1936'da ise “Türk Dili Kurumu”na dönüştürülmüştür. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında “TDK” kısaltmasıyla kullanılacaktır.

devrimi, Atatürk devrimlerinin ana ilkelerinin hepsini yansıtmaları açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

I. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra sonuncusu 1982 yılında olmak üzere toplam on sekiz dil kurultayı yapılmıştır. Ayrıca 1951 ve 1964 yıllarında olağanüstü Türk Dil Kurultayları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Atatürk döneminde yapılmış uluslararası katılımlı ilk üç dil kurultayından bahsedilecektir. Çünkü bu kurultaylar bilimsel bir toplantı niteliği taşımaktadır. Bu kurultaylardan sonra uluslararası katılımlar ve kurultaylarda sunulan bilimsel bildirilerin de sayısı ciddi oranda azalmıştır.

1. DİL PLANLAMASI

Dil planlaması (language planning) teriminin ilk olarak 1959 yılında Haugen tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Karam 1974: 104). Haugen (1965: 188), aslında Ulrich Weinreich'in 1957 yılında Columbia Üniversitesinde verdiği bir seminerde bu terimi kullandığını, ancak 1959 yılında bu terimi literatüre kazandırmanın kendisi olduğunu belirtmiştir. Cooper (1989: 29) ise, dil planlaması teriminin kullanıma girmesinden önce Miller tarafından 1950'de *dil mühendisliği* (language engineering), 1951'de Hall tarafından *dil politikası* (glottopolitics), 1967'de Noss tarafından *dil gelişmesi* (language development) ve 1973'te ise Gorman tarafından *dil düzenlemesi* (language regulation) olarak kullanıldığını dile getirmiştir.

Haugen (1959:8) dil planlamasını "homojen olmayan dilsel bir topluluktaki yazarlara ve konuşmacılara yol göstermesi için normatif yazım, dilbilgisi ve sözlük hazırlama etkinliği" olarak tanımlamıştır. Yine Haugen (1969: 701), dil planlaması teriminin, "dil akademileri ve komitelerinin normlarını, dili işleme olarak bilinen (Alm. *Sprachpflege*, Dan. *sprogrogt*, İsveççe *sprdkvdrd*) bütün biçimleri, dil devrimi veya dili ölçünlüleştirme için bütün önerileri" kapsadığını belirtmiştir.

Thorburn'a (1971: 254) göre dil planlaması, bir grup insanın dil davranışını değiştirmek için birleştirilmiş bir dil bilgisi uygulanmaya çalışıldığı zaman gerçekleşir. Jernudd ve Das Gupta (1971: 211) ise, dil planlamasını idealist ve sadece dilsel bir etkinlik olarak değil, toplumdaki dil sorunlarını çözmede siyasal ve yönetsel bir etkinlik olarak tanımlamışlardır.

Gorman'a (1973: 73) göre dil planlaması terimi, bir dili seçmek, kodlamak ve bazı durumlarda o dilin yazımsal, dil bilgisel, sözcüksel ve anlamsal özelliklerini genişletmek ve üzerinde anlaşmaya varılan bütüncüyü yaygınlaştırmak için alınan eş güdümlü önlemlere dair çok yerinde bir kullanıma sahiptir.

Jernudd (1973:13), günümüz dil planlamasının 60'lı yılların toplumdilbilimi çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelerin artmakta olan dil sorunlarına anında pratik çözümler bulunmasına duyulan gereksinim sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir.

Rubin ve Jernudd'un (1971: xvi) dil planlaması tanımını ise şu şekildedir:

“Dil planlaması, bilinçli bir dil değişikliğidir; dil kodları veya konuşma sistemlerinin ya da bu amaçlar için kurulan veya bu amaçları gerçekleştirmek için yetki verilmiş kuruluşlar tarafından planlanan değişikliklerdir. Dil planlaması, sorunun çözümüne odaklıdır ve dil sorunlarının çözülmesinde en iyi (veya en verimli, en iyi) kararın alınması için alternatiflerin formülize edilip geliştirilmesi ile karakterizedir.”

Das Gupta (1973: 157) dil planlamasının “düzenli bir zaman çizelgesinde topluluğun dil kaynaklarını organize etmek ve geliştirmek için sistematik olarak tasarlanmış bir dizi kasıtlı etkinlik” olarak görürken, Tauli (1974: 56) dil planlamasının “var olan dillerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi veya yeni ortak bölgesel, ulusal ya da uluslararası dillerin oluşturulması için sistemli bir etkinlik” olduğunu dile getirmiştir.

Karam’a (1974: 105) göre dil planlaması, bir dil sorununu genellikle ulusal düzlemde çözmeye çalışan ve dilin biçimine ya da dil kullanımına ya da her ikisine de odaklanan bir etkinliktir.

Weinstein (1980: 55), dil planlamasını “bir dilin kendisinde değişiklik yapmaya veya iletişim sorunlarını çözmek amacıyla bir toplumdaki dilin işlevlerini değiştirmeye yönelik hükûmet tarafından yetkilendirilmiş, uzun vadeli, sürekli ve bilinçli bir çaba” olarak tanımlamıştır.

Neustupný (1983:2) ise, dil planlamasını “dil sorunlarına yönelik sistematik, teoriye dayalı, akılcı ve örgütlü toplumsal ilgi” olarak tanımlarken, Cooper (1989: 45), dil planlamasının “dil kodlarının edinimi, yapısı ya da işlevsel dağıtımı bakımından diğerlerinin davranışını etkilemek için tasarlanmış çabalar” anlamına geldiğini belirtmiştir.

Blommaert (1996: 207) dil planlamasının “otoritelerin, hangi amaçla olursa olsun, toplumları için sosyo-dilbilimsel bir profili şekillendirmeye çalıştıkları bütün vakaları kapsayacağını” düşünmüştür.

Kaplan ve Baldauf’a (1997: 3) göre ise dil planlaması “düşünceler, yasalar ve düzenlemeler (dil siyasası) bütünüdür. Bir veya daha fazla topluluk içinde kullanımında olan bir dilde planlı değişiklik yapma (ya da var olan değişimi durdurma) amacıyla

kuralları, inançları ve uygulamaları değiştirir. En basit anlamda dil planlaması, birisinin bazı nedenlerle bir topluluğun dilsel davranışını değiştirme girişimidir”.

Fishman (1974: 79), dil planlaması teriminin, genellikle ulusal düzeydeki dil sorunlarına örgütlü çözüm aramaya yönelik olduğunu ifade etmiştir. Her türlü dil planlaması etkinliği bu kapsamda düşünülebilir.

Dil planlamasını, dilin ölçünlüleştirilmesinden ayırmak gerektiğini vurgulayan Sadoğlu (2003: 37), ölçünlüleşmenin daha çok terimlerde ölçünlüleşmeyi hedefleyen alt ve üst değişkelerin birleştirilmesini ifade ettiğini belirtmiştir. Oysa dil planlaması, alt ve üst değişkelerin birleştirilmesi yanında, özellikle çok dilli toplumlarda yeni bir normun seçimi, değiştirilmesi ve benimsenmesi süreçlerini de kapsamaktadır.

Her dilin zaman içinde doğal olarak geliştiğini, değiştiğini ve zenginleştiğini belirten Yıldırım (1986: 734), dilin bu doğal gelişme, değişme ve zenginleşmeyi nasıl gerçekleştirdiğini, bunun nasıl bir yapı içinde sağlandığını anlayabilirsek aynı yol ve kuralları izleyerek dilde gerekli değişiklikleri bilinçli olarak gerçekleştirebileceğimizi ifade etmiştir. Dil planlaması adı verilen bu işlemin amacının, bu yolla ülkede var olan iletişimi geliştirip ulusal birlik ve bütünlüğü güçlendirmek, korumak, geliştirmek ve artırmak olduğunu ifade etmiştir.

İmer (1998: 14), yönetimlere ve hükûmetler dışında ulusal ama hükûmete bağlı olmayan kuruluşların, ne ulusal ne de hükûmete bağlı kuruluşların, yazar, yorumcu vb. nin de dil planlamasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Dil planlamasının nasıl yapılacağı, planlama esnasında uygulanan modelle bağlantılıdır. Her modelde yer alan planlama ve uygulama, dil planlama sürecinin de birer aşamasıdır.

Yıldırım (1986: 737), Fishman’a (1968: 60-64) dayanarak dil planlamasının dayanacağı esasların plana geçirilmesinde şu sıranın takip edilebileceğini belirtmiştir:

- 1) Dil seçimi. Dil planlaması hangi dil için kullanılacaktır?
- 2) Dil planlamasını hangi kurum, organ yapacaktır?
- 3) ‘Otorite’ tarafından tespit edilen dil siyasasının amaçlarına ulaşması için hangi stratejilerin uygulanması gerektiğine karar verilir. Örneğin, yazım kılavuzları, sözlükler, dil bilgisi kitaplarının yazılması gibi.

- 4) Tespit edilen dil siyasasının belirlenen amaca uygun biçimde ülke çapında bütün sahalara yayılması ile ilgili çalışmalar yapılır.
- 5) Planlanan dil için seçilen dil siyasasının amacına erişmesi ve konuşanlar tarafından benimsenmesi için milli eğitim, basın ve yayın organları bu dili kullanırlar.
- 6) Uygulanan dil siyasasının ve dil planlamasının verdiği sonuçlar değerlendirilir.

Cooper (1989: 98) ise, dil planlanlamasının çalışma mekanizması bileşenlerini şu şekilde listelemiştir:

“I. Hangi eyleyici tarafından (Resmî seçkinler, nüfuzlular, karşıt seçkinler, seçkin olmayan siyasa uygulayıcıları)

II. Hangi davranışları etkilemek için

- A. Planlanan davranışın yapısal (dilsel) özellikleri (örneğin homojenlik, benzerlik gibi)
- B. Planlanan davranışın kullanılacağı amaçlar ve işlevler
- C. Arzu edilen benimseme seviyesi (farkındalık, değerlendirme, yetkinlik, kullanım)

III. Hangi hedef kitlesi için

- A. Hedef türü (Örneğin bireyler / örgütler, birincil / aracı)
- B. Planlanan davranışı öğrenmek için hedefleme olanağı
- C. Planlanan davranışı öğrenmek/kullanmak için hedef teşvikleri
- D. Planlanan davranışı reddetmek için hedef teşvikleri

IV. Hangi sonuçlarla

- A. Açık (dil ile ilgili davranışlar)
- B. Gizli (dil ile ilgili olmayan davranışlar, çıkarların tatmin edilmesi)

V. Hangi koşullar altında

- A. Durumsal (olaylar, geçici koşullar)
- B. Yapısal
  1. siyasal

- 2. ekonomik
- 3. sosyal / demografik / ekolojik
- C. Kültürel
  - 1. rejim normlar
  - 2. kültürel normlar
  - 3. yetkililerin sosyalleşmesi
- D. Çevresel (Sistemin dışından etkiler)
- E. Bilgilendirici (İyi bir karar için gerekli veriler)

VI. Hangi araçlarla (Örneğin, otorite, zorlama, teşvik, ikna)

VII. Hangi karar verme süreçleriyle (Karar kuralları)

- A. Sorunun/hedefin kesin ve açık bir şekilde belirtilmesi
- B. Araçların seçilip belirtilmesi.”

Rubin (1971: 218-220) ise dil planlama sürecinin dört aşamadan oluştuğunu belirtmiştir:

- 1) **Delil toplama (fact-finding):** Bu aşamada planlayıcı karar vermeden önce hangi planın daha etkili ve daha uygun olacağına dair somut bilgi edinmelidir. Bunun için de sorunun ne olduğunu araştırıp tespit etmelidir.
- 2) **Planlama (planning):** Planlama kararının alındığı aşamadır. Planlayıcı bu aşamada amaçlar belirler, bu amaçlar ulaşmak için izlenecek yolları seçer ve sonuçlarına dair öngöründe bulunur.
- 3) **Uygulama (implementation):** Bu aşamada plan yapılmasının ardından uygulamaya geçilir. Planlayıcı uygulanacak planın yürütülmesi ile ilgili gereksinimlerin ve nedenlerin iletilmesiyle ilgilenir.
- 4) **Dönüt/Geri bildirim (feedback):** Bu son aşamada planlayıcı uygulanan planın ne ölçüde iyi işlediğine bakar. Gerçek sonuç ile öngörülen sonucu karşılaştırıp

uyuşup uyuşmadıklarını değerlendirmeli ve uyuşmuyorsa bunun nedenini açıklamalıdır. Beklenmeyen bir sonuç çıktığı takdirde yeniden amaç belirlenmeli ve istenilen sonuca ulaşmak için başka bir yol çizilmelidir.

1.1. DİL PLANLAMASININ AMAÇLARI

Cobarrubias'a (1983: 63-66) göre dil planlamasını yönlendiren dört ilke bulunmaktadır ve bu ilkeler doğrultusunda dil planlamasının amaçları belirlenmiştir:

- 1) **Dilsel benzeştirme (linguistic assimilation):** Bir toplumda kökeni ne olursa olsun herkesin o toplumdaki baskın dili öğrenmesidir. Sömürgeleştirme, göç vb. gibi yollarla dilsel benzeştirme uygulanmaktadır. Bunun dünyada birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin ABD'de ve ABD yönetiminde olan diğer ülkelerde bu ilke geçerlidir.
- 2) **Dilsel çoğulculuk (linguistic pluralism):** Dilsel çoğulculuk ilkesi, bir ülkede farklı dil konuşan grupların bir arada yaşamasını ve her bir grubun dillerini eşit temellere dayanarak koruma ve işleme haklarının olmasını içermektedir. Bu ilke doğrultusunda birçok ülkede iki ya da daha çok resmî dil bulunmaktadır. Örneğin Afganistan'da Pestuca ve Darice, Belçika'da Fransızca, Flemenkçe ve Almanca, Singapur'da İngilizce, Tamilce, Malayca ve Çince, İsviçre'de Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Romanşça resmî dildir.
- 3) **Yerlileştirme (vernacularization)** Yerli bir dilin onarılması ve/veya genişletilmesini ve resmî dil olarak kabul edilmesini içermektedir. Yerlileştirmenin, ölü bir dilin canlandırılması (İsrail'deki İbranice), klasik bir dilin onarılması (Suriye, Mısır ve Fas'taki Araplaştırma süreci), yerli bir dilin resmî dil konumuna yükseltilmesi ve ölçünlüleştirilmesi (Filipinler'deki Tagalog ve Peru'daki Keçua) gibi birçok yolu vardır.

- 4) Uluslararasılaştırma (internationalization)** Uluslararasılaştırma, yerli olmayan yaygın bir iletişim dilinin o toplumun resmî dili ya da eğitim dili olarak seçilmesini içermektedir.

Tauli'ye (1974: 56) göre dil planlamasının amacı, ölçünlüleştirilecek dil veya dilleri seçmek, hangi müdahalede bulunulacağına karar vermek, var olan dillerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi veya yeni ortak bölgesel, ulusal ya da uluslararası dilleri yaratmaktır.

Rabin (1971: 277-279) dil planlamasının amaçlarını *dilsel amaçlar* (linguistic aims), *yarı dilsel amaçlar* (semi-linguistic aims) ve *dil dışı amaçlar* (extra linguistic aims) olmak üzere üçe ayırmıştır:

- 1) Dilsel amaçlar:** Dilsel amaçlar, söz varlığı bağlamında genişletmeyi ve ölçünlüleştirmeyi sağlamanın yanında, teknik ve teknik olmayan sözlükleri genişletmek için sözcük öğelerinin oluşturulması veya benimsenmesi, dilin sözdizimsel, morfolojik ve fonolojik yapısının incelenmesi ve dil biçimlerinin geliştirilmesini içermektedir. İletişimi kolaylaştırmak için bütüncü veya kullanımda yapılan değişiklikler doğrudan iletişim sorunlarının çözülmesi ile ilgilidir. Bu tarz değişiklikler, dilde daha fazla açıklığı, netliği ve verimliliği sağlamak için yapılır.
- 2) Yarı dilsel amaçlar (semi-linguistic aims):** Yarı-dilsel amaçlar, en sık görülen dil planlaması türleridir ve bu türler sadece yazı sistemleri, konuşma, yazım vb. gibi iletişimsel avantajlar getirmemekte, aynı zamanda örtük ya da açık olmak üzere sosyal ve siyasal amaçlara da hizmet eden değişimlere katkı sağlamaktadırlar. Örneğin, 1920'lerde Türkçenin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişi, alfabenin Türk dilinin fonolojisine uyması için yapılmıştır. Böylece aynı zamanda yeni laik Türkiye'yi Batılılaşma hedefi doğrultusunda İslam dünyasının etkilerinden uzaklaştırmaya hizmet etmiştir (Doğançay-Aktuna 1995: 82).
- 3) Dil dışı amaçlar (extra-linguistic aims):** Dil dışı amaçlar özellikle toplum bilimciler ve siyaset bilimcilerin ilgi alanına girmektedir ve bu amaçların

uygulanması eğitim planlaması yoluyla gerçekleştirilebilir. Dilin yatay (farklı bölgelerde) ve dikey ekseninde (bir bölgedeki farklı sosyal sınıflar arasında) yaygınlaştırılması, kullanılmayan dilin canlandırılması veya var olan dillerin sosyopolitik nedenlerle bastırılması dil dışı amaçlara birer örnektir.

Nahir (1977: 107-123), “Language Problems and Language Planning (Dil Sorunları ve Dil Planlaması)” adlı dergide yayımlanan makalesinde *özleştirme* (language purification), *canlandırma* (language revival), *dil devrimi* (language reform), *ölçünlüleştirme* (language standardization) olarak sıraladığı dil planlaması amaçlarına, aynı dergide 1984 yılında yayımlanan makalesinde (Nahir 1984: 294-327) altı amaç daha eklemiştir. Bunlar ise; *yaygınlaştırma* (language spread), *sözcüksel çağcillaştırma* (lexical modernization), *terimleri birleştirme* (terminology unification), *biçemsel yalınlaştırma* (stylistic simplification), *dillerarası iletişim* (interlingual communication), *dil sürdürümü* (language maintenance) ve *yardımcı kodun ölçünlüleştirilmesi* (auxiliary-code standardization)dir. İmer (1998: 21-25) bu amaçları Nahir’in (1984: 299-319) görüşlerine dayanarak şu şekilde özetlemiştir:

Özleştirmenin, *dış özleştirme* (external purification) ve *iç özleştirme* (internal purification) olmak üzere iki türü vardır. Dış özleştirme, dilin arı kalmasını sağlama ve onun yabancı dillerin etkisinden korunması için açıklamalar yapma ve kurallar belirleme anlamına gelmektedir. İç özleştirme ise, “norm dışı yanlış kullanımlarla ortaya çıkan sapmalara karşı olan ve kabul edilmiş ölçünlü kodu korumaktır”.

Canlandırma, bir toplumdaki az konuşulan veya hiç konuşulmayan bir dilin iletişim aracı olarak kullanılabilecek şekle dönüştürme çabalarıdır.

Dil devrimi, “kullanımı kolaylaştırmak amacıyla bir dilde belirli yönlerdeki değişme”yi ve dildeki yalınlatırmaları anlatmaktadır. Bu değişme ve yalınlatırmalar genellikle o dilin yazısında, yazımında, söz varlığında veya dil bilgisindeki değişimleri ve yalınlatırmaları kapsamaktadır.

Ölçünlüleştirme, genellikle “tek bir siyasal birim olan bir bölgede konuşulan dilin ya da ağzın, bölgenin başlıca dili ve en iyi biçimi olarak” benimsenmesine yöneliktir.

Yaygınlaştırma, dir dili konuşanların sayısını, başka dil (ya da dilleri) konuşanların zararına arttırma girişimidir. Bu amaç (işlev) edimsel, daha çok siyasal nedenlerle güdülenmekte olup özellikle ikidilli ve çok dilli ülkelerde görülmektedir.

Sözcüksel çağcılaştırma, doğal gelişmeleri için çok hızlı kavram ödünçleyen ölçünlü dillere yardımcı olma yolu olarak sözcük yaratma ve uyarlama anlamına gelmektedir.

Terimleri birleştirme, özellikle teknoloji ve bilim alanlarında, iletişimdeki belirsizliği azaltmak amacıyla terimleri açıklığa kavuşturarak ve tanımlayarak birleştirilmiş terimler dizelgesi oluşturmaktır.

Biçemsel yalınlaştırma, hem profesyoneller ve bürokratlar ile halk arasında hem de profesyoneller ve bürokratların kendi aralarında iletişimdeki belirsizliği azaltmak amacıyla söz varlığı, dil bilgisi ve biçimde dil kullanımını yalınlaştırmaktır.

Dillerarası iletişim, farklı toplulukların üyeleri arasındaki dilsel iletişimi kolaylaştırmak anlamına gelmektedir.

Dil sürdürümü, bir grubun anadilinin, ilk hatta ikinci dil olarak kullanımının korunması demektir. Bu; siyasal, toplumsal, ekonomik, eğitimsel ya da başka tür baskıların tehdit oluşturduğu iletişim aracı, kültürel kimlik ya da grup kimliği ve ulusal kimlik simgesi olarak bir dilin konumunun düşürüldüğü durumlarda söz konusudur.

İkincil kodun ölçünlüleştirilmesi, belirsizliği azaltmak, iletişimi geliştirmek ve değişen toplumsal, siyasal gereksinimlere karşılık vermek amacıyla bir dilin fazla önemli olmayan yanlarını ölçünlüleştirmek ya da o yönlerde değişiklikler yapmaktır.

Hornberger (1990: 20) ise Nahir'in listesine *resmîleştirme* (officialization), *ulusallaştırma* (nationalization), *konumu ölçünlüleştirme* (status standartization), *yerlileştirme* (vernacularization) ve *yazılaştırma* (graphization) eklemiştir.

İmer (1998: 25), bir dil planlamasının bu amaçların hepsini içermek zorunda olmadığını, amaçların ulusal düzeydeki sorunun niteliğine göre belirleneceğini belirtmiştir.

1.2. DİL PLANLAMASI MODELLERİ

70’li yıllardan itibaren dil planlaması modelleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu modeller eski ulusların dillerini işlemeleri ve yeni ulusların bütün gereksinimlerini karşılayacak nitelikte oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hususta çeşitli dil planlaması modelleri ortaya konulmuş, ancak Haugen’in 1966 yılında oluşturduğu dil planlaması modeli, içlerinde en çok kabul göreni olmuştur. Haugen’in kendisinin “klasik” olarak adlandırdığı bu dil planlaması modelinin aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi dört aşaması bulunmaktadır:

Tablo 1: Haugen (1966) tarafından ortaya konan “klasik” model

	Norm	İşlev
Toplum	(1) Seçim	(3) Uygulama
Dil	(2) Kodlama	(4) Genişletme

Kaynak: “Haugen, E. (1983). “The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice Union”. İçinde Juan Cobarrubias, Joshua A. Fishman (eds) *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 270”

Bu modelde *seçim* ve *kodlama* norm ile ilgiliyken *uygulama* ve *genişletme* işlev ile ilgilir. Aynı zamanda *seçim* ve *uygulama* toplum ile ilgili ve *dışsal (external)* nitelikliyken *kodlama* ve *genişletme* dil ile ilgili ve *içsel (internal)* niteliklidir (İmer 1998: 27).

Siyasa planlaması açısından toplumda yapılan konum planlamasında *kararlaştırma süreçlerini* (decision procedures) içeren ve bu süreçler esnasında *sorunun ortaya konmasına* (identification of problem) ve *normların belirlenmesine* (allocation of norm) yer veren ve dil planlamasının ilk aşaması olan seçim ve ardından gelen aşamalar Haugen (1987: 59- 64) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

- 1) Seçim (selection):** *Seçim*, bir dil sorunu söz konusu olduğunda yapılmaktadır. Çoğu sorun birbiriyle çatışan normların varlığıyla ilgilidir ve bu normların birbirlerine göre konumlarının ayrılması gerekmektedir. Bu ayrıma “normların belirlenmesi (allocation of norms)” denmektedir. Birden çok dilin konuşulduğu

durumlarda hangi dilin ya da dillerin, çeşitli değişkelerin konuşulduğu durumlarda ise hangi değişkenin seçileceğine karar verilmelidir. Seçim, kamuya açık ya da özel olmak üzere uzun süren tartışmalarla başlayabilir, ancak çoğunluğun kararıyla sonuca ulaştırılabilir.

İster Türkçenin yazılışında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesinde olduğu gibi, isterse katı Musevilerin İsrail’de Yidiş’i kullanmada ısrar etmelerinde olsun, seçimde ortak özellik, toplum tarafından benimsenip uygulanması ve liderler aracılığıyla temsil edilmesidir. Seçim, belirli bir dil normunu oluşturan bir siyasa planlaması biçimidir. Kapsadığı alanların içinde resmî kurumlar da yer almaktadır. Bireyler seçimlerini kendileri yapmaktadır ve bu seçimler gönüllü gruplar tarafından izlenmektedir.

- 2) Kodlama (Codification):** Dil planlamasının ikinci aşaması olan kodlamayı tek bir kişi yapabilir. Bu kişi, az veya çok gayriresmî biçimde, bilerek veya bilmeyerek, çoğunlukla yazılı olarak seçtiği norma biçim verme konusunda karar almaktadır. Bu normun kendi normu olması da gerekmemektedir. Birçok dil, misyonerlerden uzmanlara kadar dışardan olanlar tarafından kodlanmıştır.

Ferguson’a (1968: 29) göre kodlamanın ilk adımı *yazılaştırma* (graphization)dir. Bir alfabe kavramının, bir hece yazısının (syllabary) ya da bir ideogram sisteminin olduğu alanlarda, bilinen bir sistemin yeni bir dile uyarlanması yoluyla bir yazı geleneği kolayca ortaya çıkabilir. Yazılaştırmanın en yalın hâli bile bazı kararların alınmasını gerektirdiğinden, yazılaştırmanın prensip olarak uzman bir dil bilimci tarafından yapılması gerekmektedir.

Kodlama, *ölçünlüleştirme süreçlerini* (standardization procedures) içermektedir. Ölçünlüleştirme, en az iki ayrı dil stratejisini içerir. Biri bir değişkenin genişletilmesini ve benimsenmesini gerektirirken, diğeri bazı ana lehçelerden oluşan yeni bir değişkenin oluşturulmasını içermektedir.

Dil bilgisi kurallarının belirlenip düzenlenerek bir araya getirildiği kodlama süreci olan *dil bilgiselleştirmeden* (grammatication) sonra uygun söz varlığının seçiminin yapıldığı *sözcükleştirme* (lexication) gelmektedir.

Seçim ve kodlama aşamaları, aynı zamanda siyasa planlamasının da birer bölümü sayılmaktadır. Her iki aşama da biçim konusundaki kararları kapsamaları nedeniyle aynı sütunda yer almaktadırlar. Aynı zamanda bunlar Kloss'un (1969) ortaya attığı konum ve bütünce planlaması arasındaki ayrımın belirginleşmesinde de rol oynamaktadırlar. Seçim, toplumla ilgili olduğu için konum planlaması, kodlama ise dille ilgili olduğu için bütünce planlaması kapsamında bulunmaktadır.

- 3) Uygulama (Implementation):** Dil planlamasının üçüncü aşaması olan uygulama, *egitimsel yaygınlaşmayı* (educational spread), Neustupný (1970, 1974) tarafından önerilen *düzeltilme süreçlerini* (correction prodecures) ve Rubin (1971) tarafından önerilen *değerlendirmeyi* (evaluation) içermektedir. Haugen, bu terimleri 1983'te oluşturduğu dil planlaması modeline dâhil etmiştir. Uygulama, “bir yazarın, kurumun ya da hükûmetin seçilen ve kodlanan dil biçiminin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması ile ilgili” olan ve “kitap, broşür, gazete ve ders kitabının üretimiyle ortaya konan” etkinlikleri kapsamaktadır.

Belirli bir dilin durumunu değiştirmek için stratejiler tasarlamak ve uygulamak yeterli değildir. Stratejilerin başarısını izlemek ve uygulamaya yönelik ilerlemeyi değerlendirmek de aynı derecede önem taşımaktadır. Bu değerlendirme devam eden bir süreç oluşturmali ve uygulama stratejisi için sürekli geri bildirim sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır, böylece uygulama stratejisi değerlendirme sonucunda elde edilen bilgiler ışığında düzeltilebilir (Kaplan ve Baldauf 1997: 37).

- 4) Genişletme (Elaboration):** Dil planlamasının dördüncü aşaması olan genişletme, *terimsel çağçillaştırma* (terminological modernization) ile *biçimsel gelişmeyi* (stylistic developement) içermektedir. Aynı zamanda birçok açıdan çağcıl

dünyanın işlevlerini karşılamak için bir normun sürekli olarak uygulanması anlamına gelen *işlevsel gelişmeyi* (functional development) anlatmaktadır. Genişletme, yalnızca teknik alanlardaki söz varlığının genişletilmesini değil, aynı zamanda “yaratıcı ve duygusal deneyim alanındaki dilsel işlevlerin genişletilmesini” (Haugen 1966: 23) de kapsamaktadır.

Genişletme terimi ile Neustupný’nin ortaya koyduğu *işleme yaklaşımı* (cultivation approach) arasında bir ilişki vardır. Neustupný’e (1974: 37-47) göre, günümüz dil biliminde dil sorunlarının çözümüne yönelik, *siyasa yaklaşımı* (policy approach) ve *işleme yaklaşımı* olmak iki yaklaşım bulunmaktadır. Dilsel değişkeler ve onların dağılımı üzerinde duran siyasa yaklaşımı, ulusal dilin seçimi, ölçünlüleştirilmesi, okuryazarlık, yazım gibi sorunları, dil katmanlaşması sorunları vb. içermektedir. Toplumsal ve geniş ölçekli (macroscopic) bir yaklaşım olan siyasa yaklaşımı, dil siyasası ve planlamasıyla da ilişkilidir. Antropolojik ya da dar ölçekli (microscopic) bir yaklaşım olarak nitelendirilen işleme yaklaşımı, etkililik, özel işlevleri yerine getirmede dilsel düzeyler, biçim sorunları, iletişim kapasitesi konusundaki kısıtlamalar vb. ile belirlenmektedir.

Haugen (1983: 273), genişletme teriminin Neustupný’nin işleme yaklaşımını da içermesi nedeniyle modelini geliştirirken bu terime kayıtsız kalamayacağını belirtmiştir. Ayrıca işleme terimini hem dil planlamasının eş anlamlısı olarak hem de dil planlamasının son aşaması olan genişletmenin bir parçası olarak önermiştir.

Haugen’in 1966 yılında oluşturduğu dil planlaması modeline daha sonra Fishman (1974), Rubin (1971) ve Neustupný (1974) gibi araştırmacılar eklemeler yapmıştır. Bu eklemeler göz önünde bulundurularak Haugen tarafından 1983 yılında yeni bir dil planlaması modeli oluşturulmuştur. Bu çalışmada, aşağıdaki gibi tablolastırılan model esas alınarak dil planlaması açısından Türk dil devrimi değerlendirilecektir:

Tablo 2. Yenilenmiş Dil Planlaması Modeli (Haugen 1983)

	B biçim (Siyasa Planlaması)	İşlev (Dili İşleme)
Toplum (konum planlaması)	1. Seçim (kararlaştırma süreçleri) a. sorunu ortaya koyma b. normları belirleme	3. Uygulama (eğitimsel yayılma) a. düzeltme süreçleri b. değerlendirme
Dil (bütünce planlaması)	2. Kodlama (ölçünlüleştirme süreçleri) a. yazılaştırma b. dil bilgiselleştirme c. sözcükleştirme	4. Genişletme (işlevsel gelişme) a. terimsel çağcılaştırma b. biçimsel gelişme

Kaynak: “İmer, K. (1998). *Türkiye’de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, s.33”

Yıllar içinde dil planlaması sürecini oluşturan etkinlikleri tanımlamak ve bütün bu süreçlerin tanımlayıcı bir modelini oluşturmak için birçok girişimde bulunulduğunu ve Haugen’in bu düşüncelerin çoğunu oluşturduğu dil planlaması modeline dâhil ettiğini belirten Kaplan ve Baldauf (1997: 29), bu modele “4.c” maddesi altında “uluslararasılaştırma (internationalisation)”nın da eklenebileceğini ifade etmişlerdir.

1.3. DİL PLANLAMASI TÜRLERİ

Haugen’in (1983) dil planlaması modelinde, biçime ve işleve yönelik olmak üzere iki tür dil planlaması bulunmaktadır. Biçime yönelik olanlar *siyasa planlamasına* (policy planning), işleve yönelik olanlar ise *dili işlemeye* (language cultivation) özdeş kabul edilmektedir. Ayrıca bu modelde Kloss tarafından 1969 yılında ortaya konan *konum planlaması* (status planning) ve *bütünce planlaması* (corpus planning) da siyasa planlaması ve dili işleme açısından farklı özellikleri kapsamaktadır. Cooper (1989: 33-34), Kloss’un konum planlaması ve bütünce planlaması ayırımına, *edinim planlamasının* (acquisition planning) da eklenmesi gerektiğini belirtmiştir (İmer 1998: 28). Hornberger

(1994: 83), dil planlamasının amaçlarını, yaklaşımlarını ve bu üç türü de kapsayan bir model oluşturmuştur:

Tablo 3: Dil Planlaması Amaçlarının Bütünleştirici Modeli (Hornberger 1994)

Yaklaşımlar	Siyasa yaklaşımı (Biçim odaklı)	İşleme Yaklaşımı (İşlev odaklı)
	Amaçlar	Amaçlar
Konum Planlaması (dil kullanımı ile ilgili)	Konumun ölçünlüleştirilmesi Resmileştirme Ulusallaştırma Yasaklama	Canlandırma Dil sürdürümü Diller arası iletişim - uluslararası, ulus içi (intranational) Yaygınlaşma
Edinim Planlaması (dil kullanıcıları ile ilgili)	Grup Eğitim/Okul Yazın Din Kitle iletişim araçları İş	Yeniden edinim Dil sürdürümü Yabancı dil/ İkinci dil Değiştirme (shift)
Bütüncü Planlaması (dil sistemi ile ilgili)	Ölçünlüleştirme Bütüncü İkincil kod Yazılaştırma	Çağcılaştırma (yeni işlevler) Sözcüksel Biçimsel Yenileme Özleştirme Dil devrimi Biçimsel yalınlaştırma Terimleri birleştirme

Kaynak: “Hornberger, N.(1994). “Literacy and Language Planning”. *Language and Education*, 8. s.83”

1.3.1. Konum Planlaması

İlk olarak 1969 yılında Kloss tarafından kullanılan konum planlaması, dil planlamasının toplum ile ilgili yönünde seçim ve uygulamayı kapsayan planlama süreci anlamına gelmektedir. Seçim kapsamında dil ve iletişim alanındaki sorunun ya da sorunların ortaya konması ve seçilen dilin veya değişkenin normlarının belirlenmesi, uygulama kapsamında yine aynı dilin veya değişkenin eğitim alanında yaygınlaştırılması ve böylece diğerleri karşısında konumunun yükseltilmesi söz konusudur (İmer 1998: 206).

Konum planlaması, otoriter siyasa oluşturma yoluyla dil değişkelerinin işlevlerinin belirlenmesine odaklanan bir toplumsal girişimdir. Bir toplumda hangi amaçlar için hangi dilin seçileceğine ve bu dil siyasalarının eğitim ve kitle iletişim araçlarıyla uygulanmasına yönelik prosedürlere ilişkin kararlarla ilgilidir. Resmî dillerin veya eğitim dillerinin seçimi ve kullanımı konum planlamasının örnekleridir (Doğançay-Aktuna 1997: 16).

Fishman'a (1983: 382; akt. Cooper 1989: 32-33) göre, konum planlaması ve bütüncü planlamasındaki ayrım teorik olarak pratikte olduğundan daha nettir. Filistin'de İbranice'nin resmî dil olması, Etiyopya kitle okuryazarlığı seferberliği ve Fransız Akademisi'nin (The Académie française) kurulması, bütüncü ile konum planlaması arasındaki karşılıklı bağımlılığın örneklemektedir. İbraniceyi bir eğitim aracı olarak kullanma kararı, çağcıl okul dersleri için terim gereksinimini karşılamak amacı güdülen İbranice sözcük dağarcığının kapsamlı bir şekilde genişletilmesini gerektirmiştir. O güne kadar yazıya geçirilmemiş olan Etiyopya dillerini okuryazarlığın artırılması için bir araç olarak kullanma kararı, bir konum planlaması kararı niteliğindeyken, yazılmamış dillerin hangi alfabe ile yazıya geçirileceği, hangi heceleme kurallarının kullanılacağı ve sözcük dağarcığındaki değişkenlik veya dil bilgisi konusunda hangi biçimlerin seçileceği ise birer bütüncü planlaması kararıdır. Richelieu'nun resmî bir dil akademisi kurma kararının, Fransızcanın biçimlerini düzenlemeye yönelik bir çaba olması nedeniyle bütüncü planlamasına örnekken, bu kararın bir yandan da o zamana kadar Latince etkisinde kalmış olan işlevleri için Fransızcanın kullanımına teşvik etme çabasına yönelik olması konum planlamasına örnektir.

Cooper (1989: 100-116), Stewart'ın (1968) konum planlamasının hedef işlevlerini şu şekilde listediğini belirtmiştir:

1. *Resmî işlev* - Ulusal çapta tüm siyasi ve kültürel anlamda temsil edici amaçlar için yasal olarak uygun bir dil olma işlevi. Birçok durumda, bir dilin işlevi, anayasal olarak belirtilir. Stewart, resmî dil tanımını bir hükûmetin resmî olarak belirttiği veya uygun olduğu düşünülen dillere sınırlandırmaktadır. Ancak iki resmî dil türü daha olduğundan da bahsetmektedir. Bunlar, bir hükûmetin günümüz etkinlikleri için bir araç olarak kullandığı dil ve bir ulusun sembolik amaçlar için bir araç, yani ulusun bir sembolü olarak kullandığı bir dildir. Örnek olarak İrlanda'daki İngilizce verilebilir. İngilizce ve İrlandaca olmak üzere iki resmî dili olan İrlanda'da, hükûmetin resmî işlerinde de tercih edilen dil İngilizcedir.
2. *Bölgesel işlev* - Bir eyalet ya da bir bölgenin resmî dili olma işlevi. Bu durumda, dilin resmî işlevi ulusal çapta değildir ve daha küçük bir coğrafi bölge ile sınırlıdır. Örneğin, Kanada-Quebec'teki Fransızca gibi.
3. *Daha geniş iletişim işlevi* - Resmî ve eyalet düzeyinde olabilen, fakat daha önemlisi bir ulustaki dil sınırları içinde bir iletişim aracı olma işlevi. Örneğin, Hindistan'daki Hintçe, Doğu Afrika'daki Swahili gibi.
4. *Uluslararası işlev* - Belirli iletişimsel amaçlar için uluslararası işlev. Örneğin, İngilizce ya da eskiden diplomatik ve uluslararası bir dil olan Fransızca gibi.
5. *Başkent işlevi* - Bir başkent dili olma işlevi. Ulusal bir başkent ve çevresinde önemli olan bir işlevdir. Dillerin genellikle siyasi ve ekonomik merkezden çevreye yayılmaları nedeniyle, özellikle siyasi iktidarın, sosyal prestijin ve ekonomik etkinliklerin başkentte odaklandığı ülkelerde bu işlevin önemi büyüktür. Bir başkent'in resmî dili planlanabilse de, başkent çevresinde konuşulacak dil, konum planlamasının odak noktasında yer almamaktadır. Örneğin, Brüksel'deki Flemenkçe ve Fransızca gibi.
6. *Grup işlevi* - Bir grup dili, tek bir kültürel veya etnik grubun dili olma işlevi. Örneğin, Yahudiler arasında konuşulan İbranice gibi.
7. *Eğitim işlevi* - Bölgesel ya da ulusal düzeydeki okullarda eğitim dili olma işlevi. Örneğin, Batı Pakistan'da Urduca ve Doğu Pakistan'da Bengalce gibi.

8. *Okul dersi işlevi* - Bir okul dersi dili, okullarda ders olarak öğretilen dil olma işlevi. Örneğin, İngilizce eğitim veren okullarda Latince ve Antik Yunanca dersi verilmesi gibi.
9. *Edebi işlev* - Edebi ve bilimsel amaçlar için bir dil olma işlevi. Örneğin, Antik Yunanca gibi.
10. *Dinî işlev* - Belirli bir dinin ritüel amaçları için bir dil olma işlevi. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'in okunması için Arapça gibi.

Cooper (1989: 118), bunlara ek olarak dilin iş yerinde ve kitle iletişim araçlarındaki kullanımından bahsetmiştir. Örneğin, İsrail'de İbranice, Arapça ve yabancı dillerde kaç saat yayın yapılacağına hükûmet karar verir. Alman fabrikalarında kullanılan ana dilin Almanca olmasına rağmen, Türk, Yunan, İtalyan ve diğer göçmen dillerinin, üretim hattının belli alanlarında daha baskın olması, iş yerinde bir iletişim aracı olarak dilin işlevine örnek olarak verilebilir.

Cobarrubias (1983: 44-45), Kloss ve Stewart (1968) tarafından öne sürülen ve bir dilin konumunu belirleyen dört nitelikten bahsetmiştir:

1. *Dilin kökeni*: Dilin yerli bir dil mi olduğu, yoksa konuşma topluluğuna dışarıdan mı aktarıldığı.
2. *Ölçünlüleştirme düzeyi*: “Doğru” kullanımı tanımlayan resmî bir normlar dizisinin geliştirilme düzeyi
3. *Yasal Konum*:
  - Tek resmî dil: Örneğin, Türkiye’de Türkçe, Fransa’da Fransızca.
  - Ortak resmî dil: Örneğin, İsviçre’de Fransızca, Almanca, İtalyanca, Romanşça.
  - Bölgesel resmî dil: Örneğin, Nijerya’da İbo.
  - Desteklenen/teşvik edilen dil: Ulusal ve bölgesel düzeyde resmî bir konumu olmamakla birlikte belirli amaçlar için kullanılır ve bazı otoriteler tarafından desteklenir. Örneğin, Meksika’da İspanyolca.
  - Hoş görülen dil: Ne desteklenmiş, ne de yasaklanmış olan dildir. Kabul edilmiş ama görmezden gelinmiştir. Örneğin, ABD’de yerli dilleri.

- Yasaklanmış dil: Yasaklanmış, reddedilmiş ve kısıtlanmış olan dildir. Örneğin, İspanya’da Franco rejiminin ilk yıllarında Baskça.

4. *Canlılık*: Bir dilin kullanıcılarının toplam nüfus gibi bir başka değişkene oranı veya yüzdesi.

1.3.2. Bütünce Planlaması

Dil planlaması alanında dilin kodlanması ve genişletilmesini kapsayan planlama süreci anlamına gelen bütünce planlaması da konum planlaması gibi ilk olarak 1969 yılında Kloss tarafından kullanılmıştır. Kodlama, aynı zamanda ölçünlüleştirme süreçlerini içermektedir. Bu kapsamda yazılaştırma, dil bilgiselleştirme ve sözcükleştirme yer almaktadır. Genişletme ise işlevsel açıdan dilin geliştirilmesidir. Bu kapsamda da terimsel çağcılaştırma ve biçemsel gelişme yer almaktadır (İmer 1998: 196).

Bütünce planlaması, dil bilimcilerin kodun kendisi üzerindeki çabalarını ifade eder. Dilsel yapıda, yazıda, sözcükte, üsluplarda ve benzerlerinde değişikliklere yol açar. Böylece sosyal, tarihsel, kültürel ve politik faktörlerden de etkilenen iyi dil oluştururken terimlerin ve biçemlerin de ölçünlüleştirilmesini ve genişletilmesini amaçlar (Fishman 1979; akt. Doğançay-Aktuna 1997: 16). Konum ve bütünce planlamasının başarısı birbirine bağlıdır ve her ikisi de etkili bir dil planlaması için gereklidir, çünkü çoğu durumda konum planlaması kararları ile yeni işlevlere ulaşan dillerin, bu işlevlerini en verimli şekilde yerine getirmeleri için bütünce planlaması yoluyla değiştirilmeli ve genişletilmeleri gerekmektedir (Doğançay-Aktuna 1997: 16)

Bütünce planlamasının temel kategorilerinin yazılaştırma, ölçünlüleştirme ve çağcılaştırma olduğunu belirten Cooper (1989: 125), diğer iki kategori olan *kodlama* ve *genişletmenin* ise ancak ölçünlüleştirmenin ve çağcılaştırmanın değerlendirme ölçütleri altında toplanabileceğini ifade etmiştir. Ona göre dördüncü bir kategori olarak *yenileme* (*renovation*) kabul edilebilir.

Cooper’a (2000: 31-32) göre, bütünce planlaması, yeni terimlerin türetilmesi, yazımda düzenlemeye gidilmesi ve yeni bir alfabenin benimsenmesi gibi etkinlikleri içermektedir. Kısaca, yeni biçimlerin yaratılması, eskilerin değiştirilmesi ya da sözlü veya yazılı bir kodda alternatif biçimlerden seçim yapılması ile ilgilidir.

1.3.2.1. Yazılaştırma

Yazılaştırma, bir dil için yazının ve yazım kurallarının geliştirilmesi, seçilmesi ve değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Cooper (1989: 125), Ferguson'un (1968), dil bilimciler arasında, "ilkel" dillerin olmadığı ve dillerin genel yapısal karmaşıklığını evrimsel bir süreklilik boyunca sıralamanın bir yolu olmadığı varsayımının yaygın olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Ferguson ayrıca, dillerin gelişiminin karşılaştırılabildiği üç yapısal olmayan boyutun var olduğunu öne sürmüştür: “*yazılaştırma* – yazıya indirgeme; *ölçünlüleştirme* - bölgesel ve sosyal lehçeleri geçersiz kılan bir normun geliştirilmesi; *çağcılaştırma* - endüstrileşmiş, laikleşmiş, yapısal olarak farklılaşmış, çağcıl toplumların bir dizi konu ve söylem karakteristiği biçimindeki diğer dillerle karşılıklı iletişimin geliştirilmesi.

1.3.2.2. Ölçünlüleştirme

Cooper (1989: 144), Rubin'in (1977) ölçünlüleştirme sürecini birbiriyle ilişkili altı bölüme ayırdığını belirtmiştir: ilk üçü; (1) bir normun izolasyonu, (2) normların önemli bir grup insan tarafından "doğru" veya "tercih edilen" olarak değerlendirilmesi ve (3) belirlenen bağlamlar veya işlevler için norm yönergesi. Rubin'e göre ilk üç bileşen her zaman birlikte ortaya çıkar. Yönerge gözden kaçırılırsa, ölçünlüleştirme başarıya ulaşamaz. Ölçünlüleştirmenin yürürlüğe girmesi için, öngörülen norm (4) kabul edilmeli, (5) kullanılmalı ve (6) başka bir norm onun yerine geçene kadar yürürlükte kalmalıdır.

1.3.2.3. Çağcılaştırma

Ferguson'un dil gelişimi ölçütlerinin üçüncü ve sonuncusu olan çağcılaştırma, bir dilin çağcıl konularına ve söylem biçimlerine uygun bir iletişim aracı hâline geldiği süreci ifade eder. Yeni fonksiyonlar ve konular için bir dil genişletildiğinde, yeni talepleri karşılamak için dilin kaynakları da genişler. Dahası, süreç, toplumların gelişmekte olan, çağcılaştıran dilleri ile sınırlı olmayıp, gelişmiş, çağcıl toplumların dillerinde de ortaya çıkmaktadır (Cooper 1989: 149).

Çağcıl toplumların bilgi, teknoloji, üretim, verimlilik ve kurumların uzmanlaşmasına yönelimi, dil bilimsel gelişmeyi teşvik eder. Gerçekten de, dilin çağcılaştırılması bazen genişletme (elaboration) olarak adlandırılır. Yeni bilgi ve teknoloji, yeni terimlere gereksinim yaratmaktadır. Yeni bilgi ve teknolojinin uzmanlar ve özel kurumlar aracılığıyla uygulanması, yeni tür veya söylem biçimlerini gerektirmektedir. Örneğin, kişisel bilgisayar teknolojisi sadece yeni terimleri (örneğin, disk sürücüsü, disket, sabit disk) değil, aynı zamanda bilgisayar programları ve sistemleri için kullanma kılavuzu gibi yeni türleri de ortaya çıkarmıştır (Cooper 1989: 149-150).

1.3.2.4. Yenileme

Yazılaştırma, ölçünlüleştirme ve çağcılaştırma çoğu bütünce planlamasının konusu olduğunu dile getiren Cooper (1989: 154), bu planlamaya konu olabileceğini düşündüğü *yenileme (renovation)* terimini önermiştir. Hızlı ve başarılı bir şekilde Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, ardından Türk dil devrimi ile Türkçeyi Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırmayı yenilemeye örnek olarak göstermiştir. Bu yenileme, ister verimlilik, ister estetik, ister ulusal veya politik ideoloji adına olsun, zaten geliştirilmiş olan bir kodu değiştirmek için verilen çabalar anlamına gelmektedir. Cooper'a göre mevcut bir yazı sisteminin yenilenmesi, yazılaştırma değil, yeniden yazılaştırmadır. Hâli hazırda ölçünlü bir dilin özleştirilmesi, ölçünlüleştirme değil yeniden ölçünlüleştirmedir. Yenilenmiş dil, yeni iletişim işlevlerini yerine getirmez. Şayet yeni biçimler eski iletişim işlevlerini yerine getiriyorlarsa, dilsel yenilemeyi motive eden dilsel olmayan amaçlara da katkıda bulunurlar. Çağcılaştırma, dil kodlarının yeni iletişim işlevlerine hizmet etmesine izin verirken, yenileme dil kodlarının eski işlevlere yeni şekillerde hizmet etmesine izin verir.

1.3.3. Edinim Planlaması

Bütünce planlaması dilin kendisine, konum planlaması dilin kullanımına yönelikken 1989 yılında Cooper tarafından ortaya konan edinim planlaması dilin kullanıcılarına yöneliktir. Planlama bir dilin kullanımını artırmaya yönelik olduğunda konum planlamasına girer. Ancak konuşan, yazan, dinleyen ve okuyanların sayısını artırmaya yönelik olduğunda

edinim planlamasına girer. Ayrıca konum ve bütüncü planlaması yoluyla amaçlanan biçim ve işlevdeki değişimler bir dilin kullanıcılarının sayısını etkiler ve bu durumdan etkilenebilir. Yeni kullanıcılar yeni kullanımlar getirebilir. Biçim, işlev ve edinim birbiriyle bağlantılı olduğu için bunlardan herhangi birinde yapılan planlama diğerini de hesaba katmak durumundadır (İmer 1998: 203-204).

Cooper (1989: 33-34) edinim planlamasını, en az iki nedenden dolayı yararlı bulunduğunu belirtmiştir. Birincisi, önemli bir planlama dilin yaygınlaştırmasına, yani kullanıcılarda bir artışa ya da bir dil veya dil değişkesinin kullanımına yöneliktir, fakat dilin yaygınlaştırılmasına yönelik planlamaları tümü, konum planlaması tablosuna dâhil edilemez. Planlama bir dilin kullanımının artırılmasına yönelik olduğunda, konum planlaması tablosuna girer. Ancak, konuşmacı, yazar, dinleyici veya okuyucunun kullanıcı sayısını artırmaya yönelik olduğu zaman, dil planlaması için ayrı bir analitik kategori oluşturulmalıdır. İkincisi, konum ve bütüncü planlaması tarafından aranan işlev ve biçimdeki değişiklikler, bir dilin kullanıcılarının sayısını etkilemekte ve bunlardan etkilenebilmektedir. Yeni kullanıcılar, bir dile yerleşen yeni kullanımlardan etkilenebilir.

Örneğin, bir dil, Doğu Afrika'daki Swahili ve Filistin'deki İbranice gibi bir geçer dil (lingua franca) olarak yaygınlaşmaya başladığında, daha kullanışlı hale gelir ve böylece daha fazla kişi tarafından konuşulur. Yeni kullanıcılar dili, çağcıl Kiswahili ve İbranice'nin yapısının çok sayıda normatif konuşmacı tarafından etkilendiği gibi, dili iletişim yoluyla etkileyebilirler. İşlev, biçim ve edinim birbiriyle ilişkili olduğundan, herhangi birinin planlayıcısı diğerlerini de dikkate almalıdır. Bu yüzden edinim planlaması da, konum planlaması ve bütüncü planlaması ayırımına eklenmelidir. Bununla birlikte, bazı gözlemcilerde dil edinimini bir dil planlaması konusu olarak görme konusunda isteksizlik vardır; bu durum belki de dil planlamasını, temel konusu dil öğretimi olan uygulamalı dilbilimden ayırt etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Aslında, dil planlamasının uygulamalı dilbilimden tamamen ayırt edilmesinin mümkün olup olmadığı da şüphelidir.

Hornberger (2006: 29), oluşturulmuş modellerin ("Cooper 1989, Ferguson 1968, Haugen 1983, Hornberger 1994, Kloss 1968, Nahir 1984, Neustupny 1974, Rabin 1971 ve Stewart 1968") birleştirildiği yeni bir bütünleştirici dil planlaması modeli ortaya koymuştur. Bu

model, diğer modellerle kıyaslandığında, planlama hedeflerinin tüm yönlerini içeren daha kapsamlı bir model sunarak sistematik olarak kategorize etmeyi ve analiz etmeyi sağlamaktadır:

Tablo 4: Dil siyasası ve dil planlamasının amaçları: Bütünleştirici Model (Hornberger 2006)

Yaklaşımlar	Siyasa yaklaşımı (Biçim odaklı)	İşleme Yaklaşımı (İşlev odaklı)
	Amaçlar	Amaçlar
Konum Planlaması (dil kullanımı ile ilgili)	Resmileştirme Ulusallaştırma Konumun ölçünlüleştirilmesi Yasaklama	Canlandırma Dil sürdürümü Yaygınlaşma Diller arası iletişim - uluslararası, ulus içi (intranational)
Edinim Planlaması (dil kullanıcıları ile ilgili)	Grup Eğitim/Okul Yazın Dini Kitle iletişim araçları İş ----- SEÇİM Dilin toplumdaki biçimsel rolü <i>Dil dışı amaçlar</i>	Yeniden edinim Dil sürdürümü Değiştirme (shift) Yabancı dil/ İkinci dil / okur-yazarlık ----- UYGULAMA Dilin toplumdaki işlevsel rolü <i>Dil dışı amaçlar</i>
Bütüncü Planlaması (dil sistemi ile ilgili)	Ölçünlüleştirme Bütüncenin ölçünlüleştirilmesi İkincil kodun ölçünlüleştirilmesi Yazılaştırma ----- KODLAMA Dilin biçimi <i>Dilsel amaçlar</i>	Çağcılaştırma (<i>yenı işlevler</i>) Sözcüksel Çağcılaştırma Biçimsel Çağcılaştırma Yenileme (<i>yenı biçim-eskı işlevler</i>) Özleştirme Dil devrimi Biçimsel yalınlaştırma Terimleri birleştirme ----- GENİŞLETME Dilin işlevleri <i>Yarı dilsel amaçlar</i>

Kaynak: “Hornberger, N. (2006). “Frameworks and Models in Language Policy and Planning”. Ricento, T (ed.) *An Introduction to Language Policy: Theory and Method* içinde, ABD: Blackwell, s.29”

Dil planlaması ilk günden bu yana uzun bir yol kat etmiştir. Kloss'un konum ve bütüncü planlaması ya da Haugen'in dil planlaması süreçleri arasındaki ayrımı gibi sınıflandırmalar, dil planlaması çalışmalarının büyük bölümünü oluşturan dil planlaması sorunlarının tanımlanmasına yararlı olmuştur. Ancak bunun yanında, dil planlaması dil siyasalarının geliştirilmesi için açıklamalar ve kılavuzlar sunabilmekten hâlâ uzaktır. Sadece dilsel konuları değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve tarihsel faktörleri de içeren disiplinler arası doğası, kapsamlı bir dil planlaması kuramının gelişmesini zorlaştırmaktadır (Deumert 2009: 405).

2. DİĞER ULUSLARDAKİ DİL PLANLAMASI ÖRNEKLERİ

Dil sorunu, yüzyıllardan beri neredeyse bütün ulusların temel sorunlarından biri olmuş ve bu sorunun çözümü için de bir dil planlaması yapılması gereksinimi doğmuştur. Bu hususta yapılan çalışmaların bazıları başarıya ulaşmış, bazıları ise yüzyıllar süren çabalara rağmen istenilen amaca ulaşamamıştır.

Bu bölümde, Türkiye’de yapılan dil planlaması çerçevesinde Türk dil devrimi etkinliklerine geçmeden önce diğer uluslardaki özleştirme, dili artırma, dili yenileştirme, dil devrimi vb. gibi adlar altında ele alınan dil planlaması örneklerine yer verilecektir.

2.1. MACARİSTAN’DA DİL PLANLAMASI

Macar dil devrimi ile dili zenginleştirme, yabancı (özellikle Almanca ve Latince) sözcük ve tamlamalardan temizleme, dili güzelleştirme amacı güdülmüştür. Bu devrim birden değil, derece derece gerçekleşmiştir. İlk başlarda bilim dilini Macarlaştırılmış, sonra edebiyat dilinin mükemmelleştirilmiş, son olarak da mesleki dil (endüstri, ticaret vb.) ulusallaştırılmıştır. Yenilikler, yazı (kitap, gazete, dergi, sözlük, mektup), okul, kilise, tiyatro ve daireler yoluyla yayılmıştır (Eckmann 1972: 17-18)

Eckmann (1972: 18), Macar dil devrimini üç evrede incelemiştir:

- 1) *İlk yenileştirme girişimleri*: Orta Çağ’ın sonlarından 17 yüzyılın sonlarına kadar,
- 2) *Büyük dil devrimi*: 18. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın ortasına kadar,
- 3) *Yeni ortoloji savaşları*: 1872-1895.

Macarcada ilk yeni sözcüklere Orta Çağ’ın sonlarına doğru Latinceye çok sayıda yapılan çevirilerde rastlanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda yeni sözcük yaratma işi bilinçli bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. 1536 yılında ilk Macarca dil bilgisini yazan Sylvester János, ay adlarını ve dil bilgisi terimlerini Macarlaştırmıştır. Macar bilim dilinin yerleştirilmesinde büyük hizmetleri olan Apácai Csere János (1625-1659), çeşitli bilimleri Macarca tanıtmak amacıyla bir ansiklopedi (1653) ve bir mantık kitabı (1654) yazmış, birçok yeni sözcük yapmış, ancak bu sözcüklerden sadece yaklaşık on tanesi dile yerleşebilmiştir. Şair Gyöngyösi István (1624-1704) ise birçok eski sözcüğü diriltmiş ve halk ağızlarından edebiyat diline sözcükler sokmuştur (Eckmann 1972: 18-19)

Dilâçar (1978: 14), Macar dil devriminin şu yollarla yürütüldüğünü belirtmiştir: “eski sözcükleri diriltmek; ağız sözcüklerini edebiyatta kullanmak; sözcükleri kırpma, kısaltma, parçalamak, bitiştirmek, parçalanana bağımsızlık vermek; donmuş kökleri bağımsız olarak canlandırmak; ses uyumu sağlamak; eklerle sözcük türetmek; dilde bulunmayan kavramları anlatan yabancı sözleri çeviri yoluyla dile almak; ve her şeyden sonra, yeni sözcüklere bir yaşam savaşı hakkı, anlamlara yerleşip durması için de bir ara süresi tanımak.”

Büyük dil devriminin öncüsü ve aynı zamanda bilinçli bir üslûp yenileştirici olan Faludi Ferenc’dir. Ferenc, soyut adlar önüne somut sözcükler koyarak, birleştirme ve yoluyla, kök çıkarma yoluyla ve ön ekli eylem adları yaparak dile birçok yeni öge kazandırmıştır (İmer 1976: 39).

1780 yılına kadar oldukça dar bir alanda kalan ve genel olarak bireysel çabalarla sürdürülen Macar dil devrimi, 1780’de Magyar Hirmondó (Macar Habercisi) adlı ilk Macarca gazetesinin çıkmaya başlamasıyla birdenbire hızlanmış ve genel ilgiyi çekmiştir. 1790’dan başlayarak devlet dili olan Latincenin yerine yavaş yavaş Macarca geçtiği için devlet yönetimi terimlerine gereksinme duyulmuştur ve 1804’ten başlayarak siyasal terim sözlükleri yapılmıştır (İmer 1976: 39-40).

1825 yılında kurulan “Macar Bilimler Akademisi” (A Magyar Tudományos Akadémia), dili geliştirmeye yönelik ilk olarak 1834-1843 yılları arasında birçok bilgi dalıyla ilgili sözlükler (matematik, felsefe, hukuk, halk ağızları vb.) hazırlamıştır. 1862-1874 yılları arasında Gergely Czuczor ile János Fogarasi 6 ciltlik “Macar Dil Sözlüğü”nü (A Magyar nyelv szótára) yayımlamışlardır. Daha sonra Gábor Szarvas ile Szigmond Simonyi “Macarcanın Tarihsel Sözlüğü”nü (Magyar nyelvtörténeti szótár – Lexikon linguae hungaricae aevi antiquioris) yayımlamışlardır (Dilâçar 1978: 15)

Dil devrimi genellikle bir kurumun, derneğin ya da bir akademinin öncülüğünde gerçekleşirken Macar dil devrimi, daha çok bireysel çabalarla gerçekleştirilmiştir. Dil devrimi konusu akademinin programında yer aldıktan sonra, daha çok terim sorununa eğilinmiş, dilin bakımı, korunması ve çağdaş dünyanın ortaya çıkardığı kavramlara koşut olarak gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır (İmer 1976: 41).

2.2. FRANSA'DA DİL PLANLAMASI

14. yüzyılda İtalya'da başlayan, 15. ve 16. yüzyıllarda ise Orta ve Batı Avrupa'ya yayılan Rönesans çağında, Fransızcaya Yunanca ve Latince'den birçok yabancı sözcük akın etmiştir (Dilâçar 1978: 16) Bu nedenle Fransa'da 1500'lü yıllarda o zamanlar din, bilim ve devlet dili olan Latinceye ve Latince ile Yunancanın etkilerine karşı Fransızca savunulmaya ve korunmaya başlanmıştır. 1539 yılında yasaların ve yönetmeliklerin Fransızca yazılması zorunlu hale getirilmiştir. Fransızcanın sadeleştirilmesi ve onun bir bilim ve edebiyat dili hâline getirilmesi yolunda çalışmalar yapılmıştır. Fransızcanın gelişmesi, temizlenmesi ve düzenlenmesi işi ileri götürülmüş, yazım kuralları ve söz yaratma üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir disiplin altına alınması için de 1634 yılında Fransız Akademisi (Académie Française) kurulmuştur (Gökberk 1980: 126-127).

Fransız Akademisi, dil konusunda yapılacak çalışmaları planlama, dilin zenginleştirilmesi ve sadeleştirilmesi amacıyla kurulmuş olmasına rağmen Kardinal Richelieu'nun müdahalesi etmesi sonucunda devletin dil siyasalarının belirlendiği ve uygulamaya konulduğu bir merkeze dönüşmüştür. Richelieu'ye göre Fransızca bilim ve sanatta kullanılabilir düzeye ulaşmalı ve Latince'nin yerine geçmelidir (Cooper 1989: 10).

İlk olarak 1694 yılında yayımlanan Fransızca sözlük, 1930'lu yıllara kadar sekiz ayrı baskı hâlinde yayımlanmıştır. Ayrıca sözbilim ve şiir alanında çalışmalar yapılması ve bir dil bilgisi kitabı ve sözlük hazırlanması planlanmış, ancak 20. yüzyıla kadar bu çalışmalara ciddi anlamda başlanamamıştır (Sadoğlu 2003: 15-16). Fransız dilcisi Ferdinand Brunot ile şair Paul Valéry ve daha birçok yazar 1937 yılında dili temizle amacı güderek bir "Fransız Dil Bürosu" (Office de la Langue Française) kurmuşlardır. Bu yazarlardan André Thérive büronun amacından bahsederken Fransızcanın sözcük dağarcığına yerleşmiş olan "Yunanca ile Latince'den uydurulmuş ve İngilizceden gümrük kaçağı olarak aşırılmış" sözcüklerden yakınmıştır. II. Dünya Savaşı'nda sonra General de Gaulle yönetimi, İngilizceden alıntılarla dolu olan Fransızca söz ve yazıları Franglais (Fransızca + İngilizce) sözcüğü ile adlandırarak kınamıştır. Bunun üzerine bu İngilizce akımına karşı 1970 yılında "Fransız Dilini Koruma ve Yayma Yüksek Kurulu (Haute Comité Pour la Défense et l'Expansion de la Langue Française)" adında bir kurul oluşturulmuştur (Dilâçar 1978: 17-18)

2.3. ALMANYA’DA DİL PLANLAMASI

Orta Çağ’da Almanya’da kültür dili Latince’dir. Martin Luther, 1534 yılında tamamlanan ve bugünkü Almancanın temelini oluşturan İncil çevirisini kendi deyiimiyle “halkın diline kulak vererek” yapmıştır. Bu çeviride şaşırtıcı derecede az yabancı söz kullanılmıştır. Ancak bu parlak başlangıç ileriye götürülememiştir (Gökberk 1957: 202). 16. yüzyılın sonlarına doğru ve özellikle 17. yüzyılda Fransızca sözcükler Alman dilini güçlü bir şekilde ele geçirmeye başlamıştır. Bu durum o zamanki Alman hükümdarlarının ve hükümet işlerini yürüten kişilerin Fransız hayranlığı ile yakından ilgilidir. Seçkin kesimin günlük konuşma dilinde ve özellikle ordu ile hükümet yönetimi dilinde oldukça fazla yabancı sözcük yer almıştır (Kessler 1972: 8)

1617 yılında Alman dilinin özellikle Latince ve Fransızca sözcüklerden arındırılmasını ele alan “Fruchtbringende Gesellschaft” adlı dil derneği kurulmuştur. Derneğin amacı, “Almancayı arı, tam, açık ve güzel bir biçimde kullanma duygusunu canlandırmak; buna göre de Almancayı zorunlu olmayan yabancı öğelerden arıtmak ve böylece Alman ulusal bilincini güçlendirmek” olarak belirlenmiştir (Dilâçar 1978: 19) Derneğin adı daha sonra çeşitli yararlarından dolayı sembol olarak seçtikleri hurma ağacından (Palmenbaum) esinlenerek “*Palmenorden*” olmuştur. Bu derneğin ardından 1633 yılında “Aufrichtige Tannengesellschaft” kurulmuş ve birçok verimli çalışma yapılmıştır. 1642 yılında “Deutschgesinnte Genossenschaft”, 1644’te “Hirten- und Blumenorden an der Pegnitz”, 1657’de “Elbschwanorden”, 1675’te “Poetische Gesellschaft” kurulmuş, daha sonra bu kurum “Deutsche Gesellschaft” adı altında yaşatılmaya çalışılmıştır (Önen 1960: 144). Bu dil derneklerin hepsi Almancayı savunmaya çalışmışlardır. Bunun için de ana dilden derlemeler, taramalar yapmışlar, yabancı sözcükler yerine Almanca sözcükler yaratmaya çalışmışlardır (Gökberk 1957: 202-203).

Leibniz, Alman dilini düzeltme ve arındırma kaygısıyla kurulmuş bu derneklerin başarısının küçümsenemeyeceğini ama bu derneklerin hem işin üzerinde gereken ciddilikte durmadıklarını, hem de daha çok edebiyat diline yoğunlaşarak işin kendisini bütün genişliği ile ele alamadıklarını belirtmiştir. Leibniz’ göre, Almancanın sözcük dağarcığını bütün zenginliği ile ortaya koyabilmek için yalnızca günlük dilde herkesin

kullandığı sözcükler değil, çeşitli zanaatlar için gerekli olan sözcükler de gözden geçirilip araştırılmalı ve yalnızca edebî Almanca değil, bütün Alman ağızları aranmalıdır. Hatta yalnız Almanya’da kullanılan dil değil, kökleri Almanca olan İngilizce, Hollandaca, Kuzey Dilleri vb. de taranmalıdır (Gökberk 1980: 111-112)

Üniversitede ilk Almanca ders 1690 yılında verilmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde artık bütün Alman üniversitelerinde Almanca ders verilir duruma gelinmiştir (Alkan 1981: 53). 1813-1815 arasında Napolyon’a karşı girilen Kurtuluş Savaşları dili özleştirme hareketi hızlansa da 19. Yüzyılın ortalarında tekrardan yabancı sözcüklerle karışık bir Almanca kullanılmaya başlanmıştır. Dilde özleştirme hareketi esas olarak 1870-1871 Fransız Savaşı’ndan sonra yoğunluk kazanmıştır. 1885’te Rigel’in önderliğinde kurulan Genel Anlam Dil Birliği Derneği’nin yüzlerce şubesi ve yaklaşık otuz bin üyesi bulunmaktadır. Ardından kimi kamu kurumları da bu hareketi desteklemeye başlamışlardır. Bu süreçte Alman Devlet Posta Teşkilatı ve Devlet Demiryolları İdaresi 600 kadar yabancı sözcüğü resmî dilden kaldırmıştır, ardından askerî hizmet yönetmeliklerini örnek teşkil edecek şekilde temiz bir Almancaya dönüştüren ordu ve birçok eğitim-öğretim kurumu bu yolda yürümeye başlamıştır (Kessler 1972: 13). 1935’te Almanya İçişleri Bakanlığı’na bağlı bir “Dil Terbiyesi Bürosu” kurulmasıyla devlet de bu işi desteklemeye başlamıştır. Yeni buluşları adlandırma işinde özleştirmeye verilen önemi göstermek için “otomobil, telefon, radyo” gibi sözcüklere karşılık olarak “Kraftwagen (kuvvet+araba), Fernsprecher (uzak+konuşan), Rundfunk (yuvarlak+ışık)” gibi sözcükler bulunmuştur (TDK 1959: 3)

19. yüzyılın ortalarında yabancı sözcüklere karşı savaş biraz etkisini kaybetse de Fransız Savaşı’nın ardından yeniden hızlanmıştır. 1885 yılında Alman dilinin gerçek ruhuna ve kendine özgü varlığına hizmet etme, ana diline karşı sevgi ve anlayış uyandırma, onun arılığı, doğruluğu, açıklığı ve güzelliği için gereken duyguyu canlandırma, bunun için de gereksiz yabancı sözcüklerden temizleme ve Alman halk bilincini böylece uyandırma amacıyla “Alman Dil Kurumu (Der Allgemeine Deutsche Sprachverein)” kurulmuştur. Bunun ardından yabancı sözcükleri Almancalaştırma işine başlanmış, yemek adları, ticaret, aile ve toplum yaşayışı, yönetim, okul, tıp, müzik, sahne ve dans, oyun ve spor alanlarında yayımlanan kitaplarda yerleştirilmiş olan sözcükler başarılı olmuştur. Bir yandan da Alman Dil Kurumu tarafından 1887’den başlayarak, sonradan “Muttersprache (Ana Dil)” adını alacak olan dergi yayımlanmış, yapılan çalışmalar çeşitli yollarla halka iletilmiştir. Ülke halkı bu çalışmalara yardımcı olmuş, bütün toplum dallarında yeni

sözcükler meydana getirilmiştir (İmer 1976: 37). I. Dünya Savaşı, Almanya'daki dil özleşmesi eylemini hızlandırmakla birlikte, savaş sonrası yıllarda dile verilen önem azalmaya başlamıştır (Polenz 1967: 82).

Önen (1960: 154-155), Alman dil devriminin “muayyen manada ve derecede” amacına ulaşmış olduğunu belirttikten sonra, “zengin bir kelime hazinesi sahip bulunan Almancanın hemen hemen her kelimeye, sayısı yüze yaklaşan ön ve son eklerden ilaveler yapmak suretiyle, fakat özellikle birleşik kelimeler teşkili ve hemen hemen her kelime türünden yeni kelime türü türetme imkanlarıyla bütün kavramları ve en ince nüansları anlatabilecek bir dil hâline gelmeye elverişli” olmasının bu başarının nedenlerinden biri olduğunu ifade etmiştir.

Almanya'da dili özleştirme eğiliminin artık genel bir istek olmamakla birlikte tamamen sönmediğini getiren Ülkü (1975: 142), buna karşılık olarak üslup ile ilgili yapıtlarda yabancı sözcüklerden olabildiğince kaçınılması, bu sözcüklerin yerine yerli sözcüklerden yararlanılmasının önerildiğini belirtmiştir. Ülkü'ye göre Almanya'da yeniden yoğun bir dil özleştirmesi akımının doğuşu toplumsal şartlara ve sosyal gidişe bağlıdır.

2.4. NORVEÇ'TE DİL PLANLAMASI

Siyasal bağımsızlığını kaybetmesi nedeniyle uzun süre (1380-1814) Danimarka'nın egemenliği altında yaşayan Norveç'te dil, Dancanın etkisinde gelişmiş, birçok Danca öge dile yerleşmiştir. Norveç bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra, Dancanın egemen olduğu bu geleneksel edebiyat diline tepkinin başlaması üzerine birbirinden bütünüyle ayrı olmamakla birlikte iki dil ortaya çıkmıştır: Landsmål ve Riksmål (İmer 1976: 45). Şehir halkı ve yazarlar Danca üzerine kurulu ve “devlet dili” (Riksmål) denen Danca-Norveççeyi (Dansk-Norsk) kullanmış, “yurt dili” (Landsmål) denen Norveç dağınık lehçe ve ağızları da köylüler kullanmıştır. 1604 yılında Norveççe yazılan yasalar Dancaya çevrilmiş, 1739 yılında okullardaki ana dil Danca olmuş, ancak 1887'de çıkarılan yeni bir buyruk doğrultusunda okullarda resmî dil Dansk-Norsk'a çevrilmiştir (Dilâçar 1978: 33)

1841-1848 yılları arasında dilci Ivar Aassen (1813-1996), Norveç'teki köylü ve balıkçı çevrelerini dolaşıp ulusal Norveççenin kalıntılarını toplamış, işlemiş ve yurt dili olan Landsmål'ı düzenleyerek bir edebiyat dili durumuna getirmiştir. Bu alanda, “Norveç Halk Dilinin Dil Bilgisi (1848)”, “Norveç Halk Dilinin Sözlüğü (1850)”, “Norveç Yurt Dilinden Örnekler (1850)”, “Norveççe Sözlük Danca Açıklamalarla (1856)” ve “Norveççe Dil Bilgisi (1864)” kitaplarını yayımlamıştır (Dilâçar 1978: 33)

Gerçekte bir dil kurumundan 1890'lardan beri söz edilip durulmuş olsa da 1945'ten sonra dil sorunuyla uğraşmak üzere bir dil akademisinin kurulması için önerilerde bulunulmuş ve 1949 yılında böyle bir akademinin kurulacağı açıklandığı hâlde bu gerçekleşmemiştir (Haugen 1966: 176-180).

Neredeyse bir yüzyıl süren dil eyleminin ardından Landsmål da, Riksmål da eski biçimlerinde kalmamıştır. Landsmål'ın, bugünkü adıyla Nynorsk'un hâlâ kesin bir başarıya ulaşamamış olduğunu yapılan sayımlar göstermiştir. Nynorsk ile yazılan kitaplarda hem eski hem de Batılı olmaları nedeniyle kullanılmayan pek çok sözcük yer almıştır. Bu durumun da yeni dilin ulusal boyutta gelişip benimsenmesine engel olduğu düşünülmüştür. Sonuç olarak, Norveç'te 19. yüzyılda iki ayrı nitelik taşıyan yazı dilinin 20. yüzyılda birleştirilip tek bir dil oluşturulması amaçlanmış olsa da istenilen henüz başarılamamıştır. Bu soruna belki de çözüm yolu bulabilecek olan bir dil kurumunun henüz kurulamamış olması (1965 yılına kadar dil kurumu ya da akademisi kurulması yolundaki girişimlerden kesin sonuç alınamamıştır) bu karışıklığın nedenlerinden sayılabilir. Ayrıca halkın bu dil serbestliğinden memnun olması, kurulacak bir kurumun bu özgürlüklerini kısıtlayacağını sanmaları, bu amaçla basın bile dil kurumu karşısında propaganda yapması, soruna çözüm yolu getirmenin güç olan bir başka yüzüdür (İmer 1976: 47).

2.5. İSRAİL'DE DİL PLANLAMASI

İsrail'de dil devrimi, İbraniceyi yabancı öğelerden arındırma esasına dayandırılarak yapılmamıştır. Eskiden kullanılan Kutsal Kitap dilini onarıp tekrardan kullanıma sokma amacı güdülmüştür. Bu açıdan bakıldığında ele alınan öteki dil devrimleriyle İsrail dil

devrimi arasında, hareket noktası bakımından bir ayrılık söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü ele alınan diğer uluslarda dil devrimi dili onarma isteğinden değil, özleştirme isteğinden çıkmıştır (İmer 1976: 41).

Başlangıçta ulusal birliğin bulunmayışı, İbraniceyi kullananların dünyanın her yerinde dağınık olarak yaşayışı, hatta her ne kadar çeşitli uluslarda yaşayan Yahudilerin hiç değilse evlerinde, birbirleriyle olan ilişkilerinde İbraniceyi kullandıkları söyleniyorsa da birçoğu için ana dili kavramının başka başka oluşu, dil birliğinin kurulması için en güç koşullar olarak ortaya çıkmıştır (İmer 1976: 41).

İbranice'nin yeniden doğuşu için ilk tasarılar 1880'lerde hazırlanmaya başlamıştır. Dili onarma amacını güdenler dillerini hiçbir zaman ölü bir dil olarak görmemişlerdir. Dilin geliştirilmesi amacıyla 1890 yılında Kudüs'te "İbrani Dil Komitesi" kurulmuştur. Komite 1953 yılına kadar görevlerini yerine getirmeye çalışmış, bir yandan eski İbran edebiyatının anlatımlarını günün kullanımına elverişli biçime getirirken, bir yandan da var olan sözcüklere birçok öge ekleyerek dile bir akıcılık kazandırmıştır. Yeni terimler ve sözcükler özel olarak hazırlanmış sözlükler ile "Leshonenu (Dilimiz)" adlı dergide topluma sunulmuştur (İmer 1976: 42). Dil komitesi 1953'te "İbrani Dil Akademisi" adını almış ve dil kuralları, yazım kuralları ve yeni sözcük türetme konuları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yeni sözcük türetme konusunda yapılan çalışmalara, bilginler, yazarlar, ozanlar, eğitimciler ve mesleğinde başarısını kanıtlamış kişiler katılmıştır (Rubin ve Jernudd 1971: 102-118).

İbraniceyi onarma çabası gösterenler eski belgelerdeki söz varlığının çok dar olduğunu ve bu belgelerin gazete, saat, mutfak vb. gibi günün en yalın kavramlarını anlatacak sözlerden yoksun olduğunu fark etmişlerdir (İmer 1976: 42-43). Sözcük türetmek için anlamı genişletme, sözcük kökünden yeni türev yapma, ad birleşmeleri yapma, karma yapma, yabancı sözcüğün kalıbını taklit etme, yabancı sözcükleri dil bilgisince de çevirme ve yabancı sözcükleri İbraniceleştirme yollarını kullanmışlardır (Dilâçar 1948: 45)

İbraniceyi onarma işinde kullanılan yöntemlerle dil zenginleştirilirken, bir kısım öge de kimi zaman olduğu gibi, kimi zaman da dilin ses düzenine uygun olarak yabancı dillerden alınmıştır. İbraniceyi yenileştirenler eski dil ile yeni dil arasındaki büyük boşluğu kapatabilmek, yeni dilin anlatım aracı olmasını sağlayabilmek ve onu çağdaş gelişme düzeyine ayak uydurabilecek duruma getirmek için dil devrimi sırasında başvurulan bütün yolları denemişlerdir (İmer 1976: 43-44).

3. TÜRKÇENİN TARİH İÇİNDEKİ DİL HAREKETLERİ

3.1. BAŞLANGIÇTAN TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR DİL HAREKETLERİ

Türk yazı dilinin başlangıcı, elde bulunan tarihî belgelerle 6-8. yüzyıllara kadar götürülebilmektedir (Korkmaz 1963:1). Yabancı sözcüklere karşı ilk tepki, bilinen en eski Türkçe yazılı belge olan II. Köktürk devleti döneminden kalma Orhon Yazıtları'nda görülmektedir (Hatiboğlu 1981: 15). Köktürkler, yakından bağlantı kurdukları Çin'in siyasi entrika ve nüfuzları ile devletin iç bütünlüğünü bozacak, göçebelik ilkelerine dayanan toplum yapısını sarsacak, ulusun siyasi bütünlüğünü yıkarak Çin boyunduruğu ile sonuçlandırarak kadar ileri gitmiştir. Türk Han ve beylerinin siyasi amaç güderek Çin prensesleri ile evlendikleri, devletin zayıf zamanlarında veya Çin boyunduruğu altındayken kendi unvan ve adlarını bırakarak Çin adları aldıkları da olmuştur (Korkmaz 1963: 2) 8. yüzyılda dikilen Orhon Yazıtları'ndaki "*Türük begler Türük atin ıttı. Tabgaç atin tutupan tabgaç kaganka körmış*" (Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı, Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tâbi olmuşlar) ifadesi (Tekin 1988: 38-39), bu durumun yazılı kaynaklara geçen ilk eleştirisidir (Eker 2002: 468).

Köktürkler'in yıkılması ardından yerleşik hayata geçen Uygurlar (745-840), kabul ettikleri Buda, Mani, Brahma, Nesturî din ve yazıları; ticari bağlantılar dolayısıyla, Köktürkler'e oranla çok daha değişik kavimler ile bağlantılar kurmuşlar; daha doğrusu kapılarını bu kavimlerden gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Kimi zaman, aldıkları din ve yazılar doğrudan doğruya değil, başka bir komşu kavmin aracılığı ile olduğundan, araya aracılık eden kavimlerden gelme etkiler de karışmıştır (Korkmaz 1963: 2).

Yabancı sözcüklerin asıllarındaki ses yapısını az-çok kaybettikleri ve genel olarak Uygur Türkçesinin ses yapısına uygun birer şekil aldıkları görülmektedir. Yabancı sözcükleri kullanma ve onları değişikliğe uğratarak birer ödünç sözcük (Lehnwort) durumuna sokma, Uygurcanın başlıca niteliği değildir. Bu devir Türkçesinin en göze çarpan yönü, birden fazla kültürlerin etkisinde kalmış ve birçok yabancı sözcük almış olmasına rağmen, bu sözcükleri kendi dilinin türetme olanaklarından yararlanarak Türkçeleştirme

yolunu tutmuş olmasıdır (Korkmaz 1963: 3). Daha sonra İslam dinini kabul eden Uygurlar, yazı değiştirmişler ve silabik bir sistem olan Arap yazısını almışlardır. Aynı şekilde Karahanlılar (932-1212) da İslamiyeti kabul etmiş ve Uygur alfabesini bırakıp Arap alfabesine geçmişlerdir (Ülkütaşır 1973: 15).

10. yüzyıldan başlayarak İslam dininin Türkler arasında yoğun bir şekilde yayılması, buralarda kurulan Türk devletlerine yeni bir yön vermiştir. Böylece Türk dilinin Eski Türkçe adı verilen İslamdan önceki devri kapanarak, İslam kültürünün etkisi altında gelişmiş yeni bir devir açılmıştır. Uygur yazı dili geleneğinin İslam kültürü ile beslenmesinden oluşmuş bulunan Karahanlı edebi dilinden kalmış pek çok yapıt yoktur. Ancak, bize kadar ulaşabilmiş olan Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, Uygurca Kur'an Tercümesi diye bilinen bir Kur'an tercümesi ile Divanü Lûgati't-Türk gibi yapıtlar, bu devrin yazı dilini gereği kadar aydınlatacak niteliktedir (Korkmaz 1963: 4).

Büyük Selçuklu Devleti kuruluncaya kadar, idaresinde bulundurduğu Türk unsurlarına öncülük etmiş olan Karahanlı devletinin, ulusal özellikleri koruma konusunda temsil görevini başarı ile yürütmüş olması ve Türk kabileleri arasındaki güçlü ulusal bağlılığının etkisiyle Karahanlı Türkçesi katıksız bir dil olarak kalmıştır (Korkmaz 1963: 5).

11. yüzyılda, Kâşgarlı Mahmud, Türkçenin, dağılmış ve yabancı etkenlerle kaybolmaya yüz tutmuş hazinesini Türk ülkelerini adım adım dolaşarak toplamış ve gelecek kuşaklara armağan etmiştir (Hatiboğlu 1981: 16). Türkçenin Arapçaya kıyasla yetersiz bir dil olarak düşünülmesinin söz konusu olamayacağını ünlü sözlüğü Divanü Lûgati't-Türk'te göstermiştir (Özdemir 1968: 14). Bu sözlükte kaydettiği sözcükler ve verdiği örneklerle Türkçenin zenginliğini ortaya koymuştur (Levend 1960: 10). Bu yapıtı ile Türk dili tarihinde önemli bir yer alan ve devrine göre modern bir dilci anlayışı ile çalışmış olan Kâşgarlı Mahmud'un yapıtını Arapça yazmış olması, Araplara Türk dilini öğretme amacından ileri gelmektedir. İslam kültürünün Türkler arasında yayılmaya başladığı devirlerde, Araplar için Türk dilini ele alan bir yapıtın yazılmış olması, gerçekte, Türk kültüründen yana kaydedilecek bir olaydır (Korkmaz 1963: 4-5).

Hatiboğlu'na (1981: 16) göre, 12. yüzyılda Balagasunlu Yusuf Has Hacıp, Türkçe özel adlarla bezediği Kutadgu Bilig'i ile, Yugnaklı Mahmut, Atebet-ül Hakayık'ı ile Türk dilinin en zengin örneklerini sonsuzluğa ulaştırmışlardır.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in 15 Mayıs 1277'de verdiği söz edilen "Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır." buyruğu ile Türkçe konuşulmasını zorunlu kılması Türk dili tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Korkmaz 1963: 9).

Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan 13.-15. yüzyıllar Türkçesi, dil bilgisi şekilleri, ekleri ve sözcük hazinesi bakımından oldukça katıksız, güzel bir dildir. Geriye doğru gittikçe yapıtlardaki sayısı zaten az olan Arapça ve Farsça sözcükler daha da azalmış, arkaik sözcük ve ekler artmıştır (Korkmaz 1963: 10).

13. ve 14. yüzyıl yapıtlardaki görülen arı dil, Türkçe sözcüklerin kullanılma oranı bakımından bir basamak daha gerilemiş olmakla birlikte, 15. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir (Korkmaz 1963: 10). 14. yüzyılda, Ahmet Fakih ve özellikle başlı başına Yunus Emre, yüzyılları aşarak gelecek kuşaklara seslenebilmişlerdir (Hatiboğlu 1981:16). Halkın konuştuğu dilin en önemli belgelerinden sayılan Türk şiirinde büyük yapıtlar ortaya koyan ve halk yazısının gelişmesinde önemli etkileri bulunan Yunus Emre'nin yapıtları günümüze kadar gelmiştir. Bir yandan kısa, yalın ve güçlü anlatımı, bir yandan da sözcüklerin anlam özelliklerinden ve dilin ses yönünden yeterince yararlanması, kullandığı alışılmamış bağdaştırmalar, özgün benzetme, aktarma ve yinelemeler onun kalıcılığını ve etkisini artırmıştır. Duru bir Türkçeyle yazılmış şiirlerinde Arapça ve Farsça ögeler %13 civarındadır (Aksan 2000: 47-48):

*"Söyler dilüm ağlae gözüm
Gariblere göynür² özüm
Meğer ki gökte yıldızım
Şöyle garib bencileyin"*

---

² Göyünmek: yanmak

15. yüzyılda ise Aşık Paşa, ünlü dizeleriyle Türklük ve Türkçe için, cesaretle sesini yükseltmiştir:

*“Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi.”*

Bu sözleri, yabancıların ve yabancı dillerin arasında o kadar etkisiz kalmıştır ki, bu sözlerin anlamı ve önemi ancak Atatürk döneminde, Türklüğe ve Türkçeye verilen büyük değerle anlaşılabilmiştir (Hatiboğlu 1981: 17).

Yine 15. yüzyılda Ali Şir Nevaî, “Muhakemetü-l Lügateyn” adlı yapıtında Türkçe ile Farsçayı karşılaştırmıştır. Türkçenin Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu örnekler vererek göstermiştir (Levend 1960: 11). Nevaî, Farsçadan Türkçeye sözcük girmesinin nedeninin, Türkçenin yetersizliği ile hiçbir ilgisi olmadığını, gerçek nedenin gençlerin Farsçayı daha kolay bularak Farsça sözcükleri kullanmayı tercih etmeleri olduğunu belirtmiştir. Nevaî, bu gerçeği şu sözleri ile açıklamıştır (Özdemir 1968: 14):

“Türkün bilgisiz, zavallı gençleri güzel sanarak Farsça şiir yazmağa özeniyorlar. Bir insan, iyice düşünse Türkçenin böylesine genişlikleri, zenginlikleri durup dururken Türkçe ile şiir söylemenin daha yerinde, daha kolay alacağını anlar.”

Eker (2002: 468) ise, Nevaî'nin şu sözleriyle Türkçenin korunmasının dinî bir görev durumuna getirmeye çalıştığını ifade etmiştir:

“... Ant içerek söylüyorum, ben, Buhara'nın -sözüne güvenilir- bilginlerinin birinden ve başkaca Nişaburlu birinden işittim ki, ikisi de kanıtlarıyla bildiriyorlar ki yalvacımız... ‘Türk dili öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır.’ Buyurmuştur. Bu söz doğru ise -sorgusu kendilerinin üzerine olsun- Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da Türk dilini öğrenmeyi emreder...”

Fakat tüm çabalara rağmen, Arapça ve Farsça sözcükler dilimize girmesi engellenememiş, bu dillerin Türkçe üzerisindeki baskısı her geçen gün artmıştır. Halkın dili ile aydınların dili birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Arapça ve Farsçanın etkisi altındaki Türkçenin durumuna kayıtsız kalamayıp tepki gösteren padişah II. Murat (1421-1451) ise bu durumun giderilmesini buyurmuştur (Özdemir 1968: 14- 16).

Eker (2002: 469), II. Murat'ın Mercimek Ahmet'in Kâbusname adlı çevirisi ile ilgili söylediği şu sözlerin Türkçecilik anlayışının bir başka gösterisi olduğunu dile getirmiştir:

“... Hoş bir kitaptır ve içinde çok yararlar ve öğütler vardır; ancak, Farsçadır. Bir kişi Türkçeye çevirmiş, fakat yalın değil, açık söylememiş... Bir kimse de olsa ki açık çevirse de içeriğinden gönüller haz alsın...”

16. yüzyılda Edirneli Nazmi ve Tatavlalı Mahremi Türkçenin yanlış yolda yürüdüğünü anlatmak istemişler ancak anlatamamışlardır. Zamanın aydınları onların dediklerini yadırgamış, hatta gülünç bulmuşlardır (Hatiboğlu 1981: 17). Oysa onların içinde hiçbir yabancı sözcük bulunmayan Türkçe manzumeleri, öz Türkçe için hasret çektiklerinin bir ifadesi olmuştur (Levend 1967: 14).

17. yüzyılda Türkçe, yabancı sözcükler, tamlamalar, yabancı dil bilgisi kuralları ile dolup taşmaya başlamıştır. Bu dönemde öyle düzyazılar yazılmıştır ki bunları, Araplar da, Farslar da, Türkler de anlayamamışlardır. Bunlar oldukça sınırlı bir kesim için yazılmış bilmeceler hâline gelmiştir. Yabancı sözcükler ve zincirleme yabancı tamlamalar ile donatılmış sayfaların sonlarında Türkçe “-dir” veya benzeri birkaç ek ya da Türkçe bir eylem kullanılmıştır (Hatiboğlu 1981: 17).

18. yüzyılda, zamanın aydınları Türkçenin tamamen çıkmaza girdiğini fark etmişler ve bu durumdan kurtulmak için özenle çare aramaya koyulmuşlardır (Hatiboğlu 1981: 17). Osmanlı devletinin Maarif Nazırlarından olan Münif Paşa, alfabe sorunun öncüsü olmuştur. “Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye”de verdiği 11 Mayıs 1862 tarihli konferansta Arap harflerinin öğrenilmesinin ve kullanılmasının zorluğundan, Latin harflerinin ise kolayca okunup yazılmasındaki yararlarından bahsetmiştir (Ülkütaşır 1973: 17).

1863 yılında Azerbaycanlı yazar ve şair Mirza Feth-Ali Ahundzade, alfabe sorununa dair bir girişimde bulunmuştur. Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa ile İstanbul’da yaptığı bir görüşmede alfabe sorunu ile ilgili hazırladığı “*Harflerin Islahı*” tasarısını sunan Feth-Ali’nin bu tasarısı, “Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye” tarafından önemle dikkate alınmıştır. Ancak Arap alfabesinin Türkçe yazmaya elverişli olmaması nedeniyle düzenleme

gerektirdiği kabul edilse de tasarısı olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Arap harflerini tamamen bırakıp Latin alfabesini temel alarak yeni bir alfabe sistemi hazırladığı ikinci tasarısını Sadrazam Ali Paşa'ya göndermiş, ancak bu defa da olumlu sonuç alamamıştır (Ülkütaşır 1973: 18-20).

3.2. TANZİMAT DÖNEMİNDEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR DİL HAREKETLERİ

19. yüzyılda aydınların birçoğunun Türkçenin içine düştüğü duruma yakınışları ve tepkileri artmıştır. Dilin girdiği çıkmazdan kurtulmasının ilk çaresinin “sadeleşme” olduğunda hemfikir olmuşlardır. Toplum yapısının değiştirilmesi, yeni bir düzen oluşturulması ve ona yön verme düşüncesi, halkın eğitilmesi ile gerçekleştirilebileceği için direkt olarak dille bağlantılır. Tanzimat diye adlandırılan batılılaşma ve uygarlaşma eylemi, halkın eğitim ve öğretimine yönelmiştir. Bu yöneliş, halktan kopmuş, gerçek hayattan uzak düşmüş edebiyatı, halka götürme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece, halkın anlayabileceği bir dille yazma isteği ve eğilimi başlamıştır. Nitekim, Tanzimattan sonra çıkan gazete ve dergilerin başında genellikle şöyle bir açıklama yer almıştır: (Özdemir 1968: 20)

“Halkın anlayabileceği bir dille yazılmıştır.”

“Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami” gibi Tanzimat dönemi yazarları, halkın kendilerini kolaylıkla anlayabileceği düzeyde açık ve anlaşılır bir dille yazmayı ilke olarak benimsemişlerdir (Özdemir 1968: 20).

Ziya Paşa “Şiir ve İnşa” adlı makalesinde ayrıntılı bir şekilde Osmanlı şiir ve inşasının taklitçiliğinden, bunlardaki dilin üçte birinin bile Türkçe olmadığından, ulusun kendine özgü bir dilinin bulunup bulunmadığının ve bunun düzeltilme yollarının düşünülmemiş olduğundan, kimi yazılarda metinlerin anlaşılmasız duruma geldiği ve bunların doğurduğu zararlardan bahsetmiştir (Korkmaz 1963: 15). Hakiki edebiyatımızın doğması için halk

diline dönmek gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre eksikliklerin giderilmesi için, halka yönelilmeli ve halkın anlayabileceği bir dil kullanılmalıdır (Kurgan 1963: 105).

Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda oldukça etkili bir kişi olan Şinasi, şiirlerinin ve gazetesindeki yazıların Arapça ve Farsça sözcükleri olabildiğince az içermesine ve konuşma dilinde yazılmasına özen göstermiştir. Ayrıca kaynaklarda geçen ve halk ağzında yaşayan atasözlerini derleyerek yayımlamış, bu atasözlerinden bazılarını şiirlerinde ve yazılarında yer vermiştir (Akalın 2002a: 20)

Ali Suavi, *Ulûm* ve *Muhbir* gazetelerindeki yazılarında, genel dilin ve özellikle gazete dilinin İstanbul halkının konuştuğu Türkçe ile yazılmasını önermiş ve Türkçe yazmanın yararlarını örneklerle açıklamıştır. Namık Kemal ise dilin düzeltilmesi için dildeki kuralların mükemmel bir şekilde ortaya konması, dili anlaşılabilir duruma getiren gereksiz sözcüklerin atılması ve bu yönden genel dildeki sözcüklerin bir sınır içine alınması, dilin en küçük ögesi durumunda olan sözcüklerin yazım ve anlam bakımlarından tam olarak belirtilmesi, üslubun sadeleştirilerek doğal duruma getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Korkmaz 1963: 14-15)

Türkçenin sadeleşmesi, kendi benliğine dönmesi konusunda yapılan araştırmalar her geçen gün giderek büyümüş ve genişlemiştir. Özdemir (1968: 22), bu konuyu ayrıntılı olarak ele alan Şemsettin Sami'nin "Osmanlıca" teriminin yanlış bir adlandırma olarak gördüğünü, dilimizin adının Türkçe olduğunu belirttiğini ve bu yargısını dilimizin tarihi gelişimiyle kanıtladıktan sonra bugünün diliyle şu şekilde aktardığını dile getirmiştir:

"Dilimizin Türkçe, Arapça ve Farsçanın bir birleşimi olduğu söylenir. Ama bu bileşim, başka dillerde olduğu gibi kimyasal bir bileşim niteliği taşımaz. Çünkü dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler, dilimizin söylenişine ve kurallarına uymamış, yabancılıklarını korumuşlardır. Bu nedenle, bu yabancı sözcükleri istersek atar, dilimizi arıtabiliriz. Bu, bizim elimizdedir."

Aynı zamanda Türkçede ilk dil bilimi kitabının (Lisân adıyla, 1303'te [1886-87]) yazarı olan, hazırladığı sözcüklerle sözcüklüğün de gelişmesine önemli katkıları bulunun Sami, 1876 yılında yayımlanmaya başlanan Sabah gazetesinin ilk sayısında, bu

gazetenin herkesin anlayabileceği bir dille yazılması gerektiğini söylemiştir (Aksan 2000: 61) O dönemde halkın dili konuşma diliyken, Osmanlıca sanat ve bilim yapıtlarının dili olmuştur (Korkmaz 1972: 105).

Özdemir (1968: 23), Tanzimat döneminde Türkçenin sadeleşmesi ile ilgili düşünceleri şu noktalarda toplamıştır:

- 1) Türkçede karşılıkları bulunan Arapça ve Farsça sözcükler kullanılmamalı.
- 2) Dilimize girmiş bulunan Arapça ve Farsça kurallar atılmalı, dilimizin kurallarına uyulmalı.
- 3) Türkçenin bir sözlüğü hazırlanmalı.
- 4) Halkın kolayca okuyup yazmasını sağlamak ereğiyle alfabe yeniden düzenlenmeli.

Servet-i Fünûncular ise, kendilerinden önce kullanılan dili yetersiz buldukları için, duygu ve düşüncelerin ayrıntıyla anlatılabileceği zenginlikte yeni bir dil oluşturmayı istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda bir yandan düzyazı ve şiir dilinin söz dizimini değiştirmişler, diğer yandan da Arapça ve Farsça sözlüklerden yeni sözcükler bulup çıkarmışlardır. Ancak bunlarla da yetinmemişler, Arapça ve Farsça sözlerden yeni sözcükler türetmişlerdir. Buldukları, türettikleri bu sözcüklerle o zamana kadar benzerleri görülmemiş olan ad ve sıfat takımları oluşturmuşlardır (Özdemir 1968: 24).

Servet-i Fünûncuların dil tutumları ve anlayışları üzerinde birçok tartışma olmuştur. Bu tartışmalar sırasında Türkçenin sadeleşmesinden yana olanların dediklerine güç kazandıran Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri dergilerde yayımlanmaya başlamıştır. Bu şiirler, yıllardan beri süregelen, Arapça ve Farsça sözcükleri ve bu sözcüklerle kurulmuş tamlamaları kullanmadan Türkçe yazma ve konuşmanın olanaksız olduğu düşüncesini yıkmış ve bu düşüncenin dayanıksızlığını açıkça göstermiştir (Özdemir 1968: 25):

*“Ben bir Türküm dinim cinsim uludur
Sinem öziim ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evladı evde durmaz, giderim”*

Korkmaz (1974: 30), Servet-i Fünûn döneminde dilin sadeleştirilmesi için ileri sürülen yollarını şu noktalarda özetlemiştir: Halka seslenen ve İstanbul Türkçesine dayanan bir yazı dilinin kullanılması, isim ve sıfat tamlamaları ile birleşik sıfatların bırakılması, alışık olmadığımız erz, hatap, lâhim gibi sözcüklerin pirinç, odun ve et gibi Türklere özgü Türkçe karşılıkları ile değiştirilmesi, dilin anlatım düzenine ve ulusal zevke aykırı düşen süslü üslubun bırakılması.

Meşrutiyet devrimi ile ise dilde sadeleşme eyleminin bilinçlenmesine ve yeni bir atılım ile ortaya çıkmasına olanak sağlanmıştır. Levend (1960: 300), bu devirdeki dilde sadeleşme hareketini şu şekilde sıralamıştır:

- 1) İstanbul’da Türk Derneği’nin girişi
- 2) Selanik’te Genç Kalemler’in ortaya koyduğu fikirler ve uyandırdığı yankılar
- 3) İstanbul’da Türk Yurdu dergisindeki çalışmalar
- 4) Balkan harbinden sonra, Fırka merkezinin İstanbul’da Halka Doğru ve Türk Sözü dergileriyle yaptığı girişimler
- 5) Birinci Cihan Harbi içinde beliren yeni gelişmelerle, mütareke devrindeki kararsızlıklar.

1911’de “*Genç Kalemler*” Dergisi etrafında toplanan gençlerin arasında ve “edebiyatta, lisanda bir ihtilâl yapmak” isteyen Ömer Seyfettin de bulunmaktadır. Yazı dili ve konuşma dilini birleştirme isteğinde olan Genç Kalemler dergisinin yazı kurulu sürüp giden dil çalışmalarına bir açıklık getirmek amacıyla bir soruşturma açmıştır. Özdemir (1968: 27-28), soruşturmada yer alan soruların kapsadığı noktaları şu şekilde özetlemiştir:

- 1) Dili sadeleştirmek ve yenileştirmek isteyenlerin, dillerin doğal gelişimini çabuklaştırmaya, kolaylaştırmaya yetkileri var mıdır?
- 2) Bir dil, başka dillerden gereksinme duyduğu sözcükleri alabilir, ama kural alabilir mi?

- 3) Üç dilin karışımıyla oluşmuş bir dil olabilir mi? Buna göre Türkçeye Osmanlıca denilebilir mi? Denilemezse, dilimizi bu durumdan kurtarmak bizim için bir görev değil midir?
- 4) Türkçeyi sadeleştirmek amacıyla şimdiye kadar “tasfiyeci”lerin yaptıkları gibi dilimizde benimsenmiş, yerleşmiş olan Arapça ve Farsça sözcükleri atarak,
- 5) Çağataycadan, Türkmenceden sözcükler almak, dillerin doğal gelişimiyle bağdaşabilir mi?
- 6) Dilin sadeleşmesinde ve yenileşmesinde Arapça ve Farsça tamlamaların, çoğulların ve edatların kullanılmamasını istemek, Türkçe doğal gelişimi için uygun bir yol değil midir?
- 7) Klişe durumunda olan yabancı tamlamaları olduğu gibi bırakmak, menekşe, kavga, kalabalık gibi Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça sözcükleri Türkçede söylendiği gibi yazmak, onları benimsemek doğru olmaz mı?

Soruşturma, Meşrutiyet döneminde dil tartışmalarının hangi noktalar üzerinde toplandığını göstermiştir. Sadeleşme konusu her türlü yönüyle ele alınmıştır. Bu konuda ortaya değişik çözüm yolları atılmıştır. Yıllardan beri sürüp gelen ve bir türlü adlandırılmayan sorunlara artık birer ad konmuştur (Özdemir 1968: 28).

Ömer Seyfettin’in önderlik ettiği, Ali Canip’in öncülerinden olduğu *Yeni Lisan* akımını destekleyen ve sadeleşme eyleminin yaygınlık kazanmasında önemli bir etkisi olan Ziya Gökalp (1952: 99-101), *Türkçülüğün Esasları* adlı yapıtında dil konusunda izlenmesi gereken ilkelere değinmiştir. Bu ilkeler kısaca şu şekildedir:

- 1) Dilimizi ulusallaştırmak için Osmanlıca tamamen göz ardı edilerek halk edebiyatına yön veren Türkçe kabul edilmeli ve İstanbul halkının, özellikle de İstanbul hanımlarının konuştuğu Türkçe örnek alınmalıdır.

- 2) Dilimiz halk dilinde eş anlamlısı olan Arapça ve Farsça sözcüklerden temizlenmeli, eş anlamlısı tam olarak bulunamayanlar ise olduğu gibi bırakılmalıdır.
- 3) Halk diline geçip söyleniş ve anlam bakımından yanlış anlaşılan Arapça ve Farsça sözcükler Türkçe saymalı ve yazımları da sesletime uydurulmalıdır.
- 4) Yerlerine yeni sözcükler koyulmuş ve ölü nitelikte olan Türkçe sözcükler diriltilmeye çalışılmamalıdır.
- 5) Yeni terimler aranacağı zaman, bunlar önce halk dilindeki sözcüklerde aranmalı, bulunmazsa yeni sözcükler, Türkçenin edatlarıyla, tamlama ve çekim yöntemleriyle üretilmelidir. Buna da olanak yoksa tamlamasız olarak yeni Arapça ve Farsça sözcükler kabul edilmelidir. Bazı devirlerin ve mesleklerin özel durumunu gösteren sözcüklerle, tekniklere ait alet adları yabancı dildeki hâliyle alınmalıdır.
- 6) Türkçedeki Arapça ve Farsça sözcük kapitülasyonları kaldırılmalı, bu dillerden ne kip, ne edat, ne de tamlamalama alınmamalıdır.
- 7) Türk halkının kullandığı tüm sözcükler Türkçe sayılmalıdır. Halka uyan ve yapay olmayan sözcüklerin hepsi ulusal niteliktedir.
- 8) İstanbul Türkçesinin fonetiği, morfolojisi ve leksikolojisi yeni dilin temelini oluşturduğundan, diğer Türk lehçelerinden sözcük, kip, edat ve tamlamalar alınmamalıdır.
- 9) Eski Türkçe sözcükler yalnızca Türk uygarlık tarihine dair yapıtlar yazıldıkça Türkçeye girmelidir. Ancak bunlar birer terim olarak kalmalıdır.

10) Sözcüklerin gösterdikleri anlamlar sözcüklerin birer işaretleridir ve bu anlamlar sadece köklerini bilerek anlaşılmaz.

11) Yeni Türkçe için bir sözlük, bir de dil bilgisi kitabı hazırlanmalıdır.

Gökalp'in Osmanlıca'yı yok saymamızı gerekli görürken, bir yandan da Arapça ve Farsçadan yeni sözcükler alabileceğimizi söylemesinin bir çelişki olduğunu belirten Özdemir (1968: 29-30), arandıktan sonra her sözün Türkçesinin bulunabileceğini savunmuştur. Gökalp'in de bunu vurgulamasına rağmen böyle bir aramaya gitmediğini belirtmiştir. Örneğin Türkçe sözcüklerden sözcük türetme olanağı varken, Arapça sözcüklerden yeni sözcükler türetmeyi tercih edip *Şen'niyet*, *mefkûre* gibi sözcükleri Türkçeye sokmuştur.

Özdemir (1968: 30-31), özellikle 19. Yüzyıldan itibaren dilimizin yabancı dillerin etkisinde kalmasına karşı kişisel yaklaşımlar ve tepkiler doğduğunu ancak bu tepkilerin hiçbir dönemde tam bir bütünlük içinde olmadığını ve bilimsel nitelik taşımadığını dile getirmiştir. Tespit edilen sorunların giderilmesi için önerilen çözüm yollarında tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Bazı yazarlar sadeleşmeden yana olduğunu söylediği hâlde yazılarında sadeleşmeye karşı bir tutum takınmış, bazıları da sadeleşmeye karşı olduklarını söylerken yazılarında tam tersi gözlenmiştir. Bu durum ve bu ortam Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

Hatiboğlu (1981: 1920) ise, Atatürk'ün dilin sadeleştirilmesinin gerekliliğine inandığını, ancak Türkçenin sorununun sadeleşme ile de bitmeyeceğini, gelişen yeni koşullara göre Arapçadan ya da Farsçadan sözcük yaratmanın çıkar yol olmadığı gibi üstelik eskisinden de zararlı olduğunun çoktan bilincine varmış olduğunu ifade etmiştir.

Osmanlıcanın sadeleştirilmesi yönünde yapılan son girişimlerin Millî Edebiyat döneminde olduğunu dile getiren Korkmaz (1972: 105), Genç Kalemler'in Yeni Lisan hareketinin, Türkçecilerin girişimlerinin, çabalarının ve bu hususta elde ettikleri başarılarının, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte ulusal kimlik ve Türkçülük bilincinin kamçılanmasıyla dilin son sadeleştirme çabaları olduğunu belirtmiştir.

3.3. CUMHURİYET DÖNEMİ DİL HAREKETLERİ

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kültür savaşına başlamıştır. Kurtuluş Savaşı gibi, kültür savaşında da sorunlar, durumlar, inceden inceye hesap edilmiş, etraflı ve ayrıntılı bir şekilde düşünülmüştür. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi kültür savaşını da bilimsel verilere, incelemelere dayandırmış, ilerlemeleri bilimsel görüşlere uygun bir sıra ile gerçekleştirmiştir. İlk olarak topluca kalkınmayı sağlamak için düzeni değiştirmiş ve Cumhuriyeti (29 Ekim 1923) ilan etmiştir (Hatiboğlu 1981: 20).

Cumhuriyet devrinde, öz Türkçe isteğinin ilk gayretli temsilcilerinden olan Tunalı Hilmi, bu isteğini her fırsatta dile getirmiş ve yaymaya çalışmıştır. 1923 yılında TBMM Başkanlığına “Türkçe Kanunu” önerisi vermiştir. Öneride, Türkçenin sadeleşmesi, terimlerin Türkçeleştirilmesi, yazımda birlik sağlanması, okul kitaplarının öz Türkçe kurallara uygun hazırlanması vb. konular yer almaktadır. Zemin hazırlanmamış olduğu için, teklif bir öneri olmaktan öteye geçememiş ve bir hatıradan ibaret kalmıştır (Levend 1960: 391; Tan 2006: 8).

Türkçenin geliştirilmesi, sadeleştirilmesi, kendi benliğine kavuşturulmasına yönelik gösterilen çabaların Tanzimattan beri süregeldiğini söyleyen Özdemir'e (1968: 37) göre bütün bu çabalar amacına ulaşamamıştır. Bunun nedenini de gösterilen çabaların belirli bir amaçtan ve bilimsel bir tutumdan yoksun olmasına bağlamıştır. Dilimizi düzeltme, onu geliştirip ulusal benliğine kavuşturma için gerekli olan bilimsel görüş ve gerçekçi düşüncesinin ancak Atatürkçülük ilkeleriyle belirlenebildiğini, bu ilkelerin ise, Atatürkçülüğün özü olan devrimcilik, halkçılık, ulusçuluk kavramlarına dayandığını dile getirmiştir.

Cumhuriyet döneminde öğretim dilinin halkın dili olan Türkçeye dayalı olmaması nedeniyle halkın eğitilmesi mümkün olamamıştır. Tanzimat döneminden itibaren halkı eğitme çabaları başarıya ulaşamamıştır. Yeni bir Türkiye yaratma ülküsüne dayanan Atatürkçülük, bir ilke olarak halkçılığı benimsemiştir. Halka yönelinmesi, devletin diliyle halkın dili arasındaki uçurumun kapatılması için halkın okur yazar kılınması ve eğitim-

öğretim dilinin halkın diline dayandırılması gerekmiştir. Bu gereksinimler de bir dil devrimini zorunlu kılmıştır (Özdemir 1968: 39).

Özdemir’e (1968: 38), sözcük dağarcığı yabancı sözcüklerle dolu olan ve dolayısıyla düşünce yönünden açıklığa ulaşmamış toplumlarda değişimlerin de köklü ve bilinçli olması olanaksızdır. Bu nedenle Türk toplumuna yeni bir yaşama düzeni getirmeyi amaçlayan Atatürkçülüğün bu amacına ulaşması geniş ölçüde bireylerin düşünebilme yeteneklerinin geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu da yüzyıllarca yabancı dillerin etkisinde kalmış olan Türkçeyi, bu etkiden kurtarmak, arıtmak ve özleştirmekle sağlanabilmiştir (Özdemir 1968: 38).

Cumhuriyetin ilanından sonra “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” 5 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiştir. “Öğretim Birliği” anlamına gelen bu kanunla birlikte, ülkedeki tüm okullar Maarif Vekâleti’ne bağlanmıştır. Atatürk Türkçedeki Arapça, Farsça sözcüklerden yakınırken Türkçenin geleceğini düşünmüş ve öğretim birliğini sağladıktan sonra okullardaki dil öğretimine yönelmek gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk, öğretim birliğini başarmakla, Batıya dönük, kalkınmaya istekli, kendi düşüncelerine, yapacağı devrimlere, yurduna bağlı genç bir kuşak yetiştirmek istemiştir. Bunun da ancak kökten devrimlerle başarılabilceğine inanmıştır (Hatiboğlu 1981: 21)

Öğretim birliği kanununun yürürlüğe girmesinin ardından Doğu kültürüyle öğretim yapan okul kalmamıştır. Gelecek kuşakların tamamen Batı yöntemi uygulayan okullarda yetişmesi, böylece de ulusal kültürde yeni ve tam bir birlik sağlanması amaçlanmıştır (Hatiboğlu 1981: 22). Eğitimde Doğu ve Batı kültürlerine dayanan ikili sistemin, çağcıl öğretim düzenine dayanan tek bir ulusal eğitim sistemine dönüştürülmesi, kültür birliği yoluyla dil birliğine de hizmet etmiştir. 30 Kasım 1925’te kabul edilen kanun ile tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu kanun, Doğu kültürünün ve dinin hurafe yönünün sosyal yapımızdaki zararlı etkilerini silecek nitelikte olması nedeniyle dolaylı olarak dili de etkilemiştir (Korkmaz 1974: 51)

Kültür birliğini sağlamak için ayrıca, takvim ve saatin değiştirilmesi gerekmiştir. Takvim ve saatin değişmesi, öğretim birliğine, dil devrimine yardımcı olduğu gibi Batılılaşma

konusunda da atılan önemli bir adım olmuştur. Harf devriminden önce, uluslararası takvim ve saati kabul eden kanun uygulama alanına çıkarılmıştır (26 Aralık 1925). Artık Hicri 1300'ler kullanımdan kaldırılmış, Miladi 1900'lere çevrilmiştir (Hatiboğlu 1981: 23).

1926 yılında çıkarılan bir kanunla ticaretle de Türkçe kullanılmaya başlanmıştır. Ticaretin sağlam temellere dayandırılabilmesi için, Türkçenin yabancı sözcüklerden arındırılarak açık ve net bir dille kullanılması istenmiştir. Ayrıca ticaret alanında iktisadi açıdan, engellere, aksamalara yol açtığı öne sürelererek, cuma günü uygulanan tatil ise pazar gününe çevrilmiştir (Hatiboğlu 1981: 23).

1927 yılında yürürlüğe giren bir kanunla sokak adlarının Türkçeleştirilmesinden sonra sokaklara, caddelere, meydanlara, önemli kişilerin adları verildiğini belirten Hatiboğlu (1981: 24), yer adlarının hemen hepsinin Türkçe olması için, o günden bugüne değiştirmenin hâlâ devam etmekte olduğunu dile getirmiştir.

24 Mayıs 1928 tarihinde çıkarılan kanunla, Arap rakamları bırakılmış, yerine Latin rakamları kabul edilmiştir. Bu kanundan sonra rakamlar, sağdan sola değil, soldan sağa doğru yazılmaya başlanmıştır. Halkın böyle bir yeni yazı düzenine alıştırılmış olması, Latin alfabesine dayanan Türk alfabesinin kabulü için bir hazırlık ve ilk adım niteliği taşımıştır (Korkmaz 1974: 51)

Bir “alfabe komisyonu” kurulmuş, hazırlıklar ve çalışmalar yapılmıştır. Yeni Türk harfleri belirlenmiştir. Atatürk, 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da Sarayburnu Parkı'nda harf devrimine yönelik bir konuşma yapmıştır (Özdemir 1968: 41):

“Arkadaşlar, bizim uyumlu, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu gereği anlamak zorundasınız. Anladığımızın izlerine yakın zamanda bütün dünya tanık olacaktır.

Çok işler yapılmıştır. Ama bugün yapmak zorunda olduğumuz, son değil, lâkin çok gerekli bir iş daha vardır: Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Türk harflerini her yurttaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik ve ulusseverlik ödevi biliniz.

Bu ödevi yaparken düşününüz ki bir ulusun, bir sosyal topluluğun yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olarak utanmak gerekir. Bu ulus, utanmak için yaratılmış bir ulus değildir. Övünmek için yaratılmış, tarihi övünçlerle dolu bir ulustur. Ama ulusun yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu yanlış bizde değildir. Türk'ün karakterini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlarındır. Artık geçmişin yanlışlarını kökünden temizlemek zorundayız.”

Bu konuşma, yurtiçinde büyük bir ilgi ve heyecan yaratmıştır. Batı basını da dâhil olmak üzere tüm basın dünyası bu işe geniş sayfalar ayırmıştır. Böylece harf devrimine hazırlık evresi biterek, başlama ve uygulamaya koyma dönemine girilmiştir. 11 Ağustos 1928 tarihinde, Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harfleri üzerine ilk uygulama dersi açılmış ve bununla birlikte alfabe seferberliği de başlamıştır. Dil Encümeni tarafından saptanan ve Dolmabahçe derslerinde uygulamaları yapılan, yirmi dokuz harften oluşan “Yeni Türk Alfabeti” bir kanun tasarısıyla TBMM'ye sunulmuştur (Ülkütaşır 1973: 65-73). 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen ve 3 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe giren kanunla Latin alfabesine geçilmiştir.

Harf devrimi, dil devriminin gerçekleştirmesine hız kazandırmıştır. Kısa bir süre içinde okuryazarlık oranında hızlı bir artış olduğu gözlenmiş, dilimize giren yabancı sözcükler büsbütün ortaya çıkmıştır. Bu sözcükleri Türkçeden atma amacıyla yerlerine koyulacak Türkçe sözcük arayışına girme isteği doğmuştur. 1 Eylül 1929'de okullarda Arapça ve Farsça derslerin kaldırılması bu amaç doğrultusunda atılmış önemli bir adımdır. Aynı zamanda da harf devrimini gerçekleştirilmese önyak olan “*Dil Encümeni*” de o dönemde Türkçenin yabancı dillerden arındırılmasına yönelik çalışmalara devam etmiştir (Özdemir 1969: 42).

15 Nisan 1931 tarihinde Türk tarihini bilimsel bir yöntemle inceleme amacıyla “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti”³ kurulmuştur. Toplumların tarihleri ile dilleri arasındaki sıkı bağlantı göz önünde bulundurulduğunda Türk dilini de tarihini bilerek incelemeye gerek duyulmuştur (Özdemir 1968: 42).

³ “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” adı 1935 yılında “Türk Tarihi Araştırma Kurumu”, daha sonra “Türk Tarih Kurumu” olmuştur.

Artık eğitim-öğretim birliği sağlanmış, Latin rakamları, uluslararası takvim, saat ve ölçüler benimsenip Latin harflerine de geçince dil devriminin artık uygulama alanında ilerlemesi için bütün hazırlıklar tamamlanmıştır. Türk tarihinin enine boyuna incelenmesinin ardından Türk dili de ayrıntılı olarak incelenmeye başlanmıştır. I. Türk Tarih Kurultayı'nda Türklerin anayurdu ve bu anayurttan dağılışları üzerine araştırmalar, incelemeler yapılmış, bu konuda da Türk dilinden ve belgelerinden yardım beklenmiştir. Türk tarihinin öncülüğü ile Türkçe, Türkçenin öncülüğü ile Türk tarihi incelenmiştir (Hatiboğlu 1981: 30).

4. TÜRK DİL DEVRİMİ

Genel bir tanımla devrim, bir toplumun yaşamında önemli işlevi olan kurumların kökten değiştirilmesi ya da yenileştirilmesi demektir. Atatürk devrimi de toplum yapımızı kökten değiştirme ve yenileştirme eylemidir. Toplum yapımızın değişmesi için de ilk önce düşünce ve kültür değişimi gerekmektedir. Dili değiştirmeden ve her türlü kavramı karşılayabilecek bir düzeye ulaştırmadan toplumda bir düşünce değişikliğinin gerçekleşmesi de beklenemez (Özdemir 1968: 38).

Afet İnan (1959: 250), Atatürk'ün 4 Haziran 1933'te yaptığı devrim tanımını şu şekilde not almıştır:

“İnkılap (devrim) mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olacaktır.”

Atatürk devrimlerinin hepsi birer bütündür. Birbirlerini tamamlamaktadırlar. Karal (1956: 41) Atatürk'ün, devrimlerin amacını aşağıdaki sözleriyle dile getirdiğini belirtmiştir:

“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün manâ ve eşkâliyle medenî hey'eti içtimaiye haline îsal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur.”

Atatürk, üzerlerinde uzun süredir kafa yorduğu devrim tasarılarını 1923 yılından sonra birer birer uygulamaya başlamıştır. Ancak, onları Türk ulusu için gerekli olduğunu düşündüğü bir sıraya koymuş ve zamanı gelmeden ortaya atmamıştır. Bu hususta dil devriminden önce dil devrimine zemin hazırlayan birçok devrim gerçekleştirilmiştir. (Korkmaz 1963: 35)

Tekin (2013: 217), Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın ardından gerçekleştirdiği devrimlerin arasında dil devriminin, kültür ve eğitim hayatımızla doğrudan doğruya ve çok sıkı bir ilişkisi olması nedeniyle ayrı bir yeri ve önemi bulunduğunu dile getirmiştir.

Dil devriminin genellikle uluslaşma ile birlikte yürüdüğünü belirten İmer (1990: 147), devrimin temel amacının dilin söz varlığını yerli birimleri kullanarak çağcıl düzeye ulaştırmak ve gelecek için yeterli, yaratıcı bir kültür dili durumuna getirmek olduğunu ifade etmiştir. Dil devrimi çerçevesinde yapılan/yapılacak tüm dil çalışmalarının, Türkçenin düzenlenmesiyle bağlantılı olduğunu düşünmüş ve bu çalışmaları Atatürk'ün ulusçuluk, laiklik, devrimcilik, cumhuriyetçilik, halkçılık ve devletçilik ilkeleri ile bağdaştırmıştır:

- 1) *“Ulusçuluk (milliyetçilik), dili doğallaştırmak ile;*
- 2) *Laiklik. Din dili olarak Arapçanın gücünü yönetim altında tutmak ile;*
- 3) *Devrimcilik, çağdaşlaşan toplumun bildirişimsel gereksinimlerine yanıt vermek ile;*
- 4) *Cumhuriyetçilik, resmî ölçünlü dil kurmak ile;*
- 5) *Halkçılık, aydın dili ile halk dili arasındaki farkı azaltmak ile;*
- 6) *Devletçilik, dil düzenlemesini amaçlayan resmî dilsel topluluk yaratmaya çalışmak ilişkili olmaktadır.”*

Özdemir (1968: 39-40) de, devrimcilik, halkçılık ilkeleri gibi ulusçuluk ilkesinin de dil devrimini gerekli kılan etkenlerden biri olduğunu düşünmüştür. Ona göre bir toplumun dili, onu diğer toplumlardan ayırmakta ve ona ulusal kimliğini kazandırmaktadır. Kendine özgü, bağımsız bir dili olmayan toplumların benliklerini korumaları da çok zor olmaktadır. Bu tarz toplumlarda bireylerin ulusal bilince sahip olmamaları nedeniyle ortak bir ülkü ve kültür birliği oluşamaz.

Korkmaz'a (2006: 18) göre dil devrimi “dilimizi uzunca bir sürede kendi kendini geliştirip güçleştirerek toplumun her türlü ihtiyacını rahatça karşılama gücüne sahip bir bilim ve kültür dili durumuna getirme amacına dayanan bir yenileştirme, bir devrim hareketidir.” Korkmaz (1972:100) ayrıca Türk dil devrimini “kendi benliğine dönmüş, kendi kendine değişip gelişebilme olanağı kazanmış, millî kültür gelişmelerini kapsayabilecek, her yönden yeterli ve zengin, millî bir dil yaratabilme atılımı” olarak tanımlamıştır.

Özdemir'e (1976: 416) göre ise dil devrimi “dilimizin tarihsel gelişimi içinde onun yatağını dolduran yabancı öğeleri atma, bunların yerine kendi söz değerlerimizi geçirme atılımıdır. Ancak bu, sözcük ve sözcük değiştirme gibi yalın bir olgu değildir. Türk düşüncesini ve duyarlılığını Türkçenin kendi toprağında yeşertme eylemidir. Daha kapsamlı bir söyleyişle ulusal bilinci yaratma çabasıdır.”

Heid (2001:7), Türk dil devriminin sadece Türk dilini düşünerek ve düzenli olarak değiştirmeye yönelik bir girişim olmadığını, aynı zamanda da Türkiye’de meydana gelen toplumsal ve kültürel dönüşümün ayrılmaz bir parçası ve göstergesi olduğunu dile getirmiştir. Türk dil devrimi bu ikili görünüşü nedeniyle yalnızca Türkologların değil, tarih ve toplumbilimcilerin de ilgi alanlarına girmiştir.

Toplum, dili hem sürdürmekte, hem de zaman içinde değiştirmektedir. Bazı durumlarda ise yenilikleri geleneğe ve kurallara karşı benimseyip yaygınlaştırmaktadır. Dil devrimi kavramı bu düzlemde, “dilın sözlük düzeninde toplumsal nedenlerle ilişkili olarak ortaya çıkan, toplumsal ve dil içi nedenlerle genelleşip yayılan büyük yenileniş” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda dil devrimi, Atatürk devrimlerinin hem doğal bir yansıması, hem de etkin bir aracıdır (Vardar 1977: 38-99).

Dil devriminin genel olarak iki etken altında gerçekleştiğine değinen İmer (1981: 67), bunlardan birinin “ulusçuluk etkisiyle kendine dönüş” olduğunu, ikincisinin ise “toplumsal ve kültürel ilerlemenin gereği olarak yeni kavramların ve bunların anlatımına yarayan sözcük ve terimlerin ortaya çıkışı” olduğunu belirtmiştir. Dil devriminin gerçekleşmesine etki eden nedenler, aynı zamanda onun amaçlarını da oluşturmuştur. Bu durumda uluslaşma etkeni, dili yabancı öğelerden arındırma, özleştirme amacını oluştururken, toplumsal ve kültürel ilerlemenin koşulu olarak yeni kavramların ortaya çıkması ve bu kavramların anlatılmasını sağlayan sözcük ve terimlerin üretilmesi, dil ile kültür arasındaki sıkı bağ nedeniyle, dili bu kültürün anlatımına yarayan dil durumuna getirme amacını oluşturmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan çalışmalardan, ancak ortaya çıkan ürünlerin toplum tarafından benimsenmesi durumunda olumlu sonuçlar alınabilmiştir.

Atatürk’ün isteğiyle 1932 yılında kurulan TDK ile birlikte Türkiye’de dil planlaması kapsamında dil devrimi etkinlikleri de somut olarak başlamıştır. Bu bölümde Haugen’in (1983) dil planlaması modelinin süreçleri temel alınarak Türk dil devriminin değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.1. SEÇİM

Her yönüyle ulusal olan Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeniden yapılandırılan Türkiye'de konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun giderilmesine dair gereksinim gittikçe artmıştır. Türkiye'nin ulusal dilinin Türkçe olması gerektiği düşüncesi de iyice yaygınlaşmıştır. Harf devrimi yapılarak Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul edilmesiyle bu konuya yönelik önemli bir adım atılmıştır ve bu seçim sonucunda dil devrimine de zemin hazırlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Osmanlıca yerine Türkçenin geliştirilmesi ve işlenmesi yönünde bir dil planlaması yapılmıştır. Türkçenin ulusal dil olarak seçilmesi ve bu dilin oluşmasında İstanbul Türkçesinin temel alınması konusunda uzlaşmaya varılmıştır (İmer 1998: 52). Gökalp'in (1968: 123) şu ilkesi konum planlamasının yönünü belirleyen bir etken olmuştur:

“Milli lisanımızı vücade getirmek için, Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilinin aynile kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştuğu gibi yazmak.”

Sadri Maksudî Aarsal'ın 1930 yılında yayımlanan “Türk Dili İçin” adlı yapıtının iç kapak sayfasında yer alan Atatürk'ün aşağıdaki sözleri, Türkçenin konumunu ve konum planlaması sürecindeki sorunu açıkça ortaya koymuştur:

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Aarsal (1930: 18), dili değiştirme ve dili düzeltme işinin ayrı olduğunu vurgulamış, Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmanın dili değiştirme işi olduğunu belirterek, dili düzeltme işinden kastettiği anlamı şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup, fakat türlü sebepler neticesinde münevverler lisanında istimali metruk olan sözleri toplamak, dizmek, bu sözlere edebî ve ilmî eserlerde yer vermek, bu sözlerden dilin sarf ve nahiv kaidelerine uygun bir surette yeni edebî ve ilmî ıstılahlar

yaratmak, bu istilahları yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine komak.”

19. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar söz konusu olan Osmanlıcanın sadeleştirilmesi girişimleri, artık yerini Türkçenin işlenip geliştirilmesi ve yabancı dillerin etkisinden kurtarılmasına bırakmıştır. Böylece ülkede ulusal dil konumuna gelmiş olan Türkçenin resmî dil ve eğitim dili olarak yaygınlaşmasının da önü açılmıştır (İmer 1998: 53-54).

Atatürk'ün son günlerinde bile dil çalışmalarıyla yakından ilgilenmeye devam ettiğini belirten İnan (1976: 91), Atatürk'ün kendi ağzından Türk dilinin işlenmesi ve halkın anlayabileceği duruma getirilmesi konusundaki sözlerini aktarmıştır:

“Öyle istiyorum ki, Türk dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazanlar bütün terimleriyle çoğunluğun anlayabileceği güzel, ahenkli dilimizi kullansınlar.”

Haugen (1966)'in, *etkililik (efficiency)*, *elverişlilik (adequacy)* ve *benimsenirlik (acceptability)* olarak belirlediği seçme ölçütleri, toplumda konuşulan çeşitli Türkçeler (değişkeler) içinde ölçünlüleştirilecek Türkçe için temel alınması kararlaştırılan İstanbul Türkçesine uygun düşmektedir. İstanbul'un yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olması yanı sıra sanat, bilim, basın ve yayının da merkezi olması nedeniyle bu karar alınmıştır. İstanbul'da konuşulan Türkçeyi temel almanın, etkililik ve elverişlilik ölçütlerine uygun olacağı ve aynı zamanda dilin benimsenirliğini de artıracığı varsayılmıştır. İstanbul Türkçesinin birleştirici özelliği ve toplumun büyük bir bölümü tarafından içselleştirileceği düşünülerek bu değişkenin normları benimsenmiştir (İmer 1998: 52-53).

4.2. KODLAMA

Kodlama, planlamanın dil (bütünce) yönü ile ilgilidir. Dilde ölçünlüleştirme yapılmasını ve dil bilgisel ölçünlerin yapılmasını içermektedir. Kodlama, sadece tek kişi tarafından yapılabileceği gibi, bir kurum, bir kuruluş veya kurul tarafından da yapılabilir. Türkiye'de dil devrimi kapsamında kodlamayı başlatan ilk kurul “Dil Encümeni”dir. Ancak bu kurulun Türk dilinin söz varlığını ortaya koyma ve dili işlemeye yönelik çalışmalarının yetersiz kaldığı düşünülmüş ve yapılan/yapılacak çalışmaların kapsamının genişletilmesi

amacı da güdülerek 12 Temmuz 1932 yılında kurulan TDK, bu tarihten itibaren kodlama çalışmalarını yürüten kurum olmuştur (İmer 1998: 55-65).

Kodlama, “dil bilgisi, sözlük, yazım kılavuzlarının vb. hazırlanması yoluyla dil kullanımındaki bölgesel, toplumsal, sınıfsal ya da öteki değişikliklerin (varyasyonların) ölçünleştirilmesini” anlatmaktadır (Fishman vd. 1971: 295). Kodlama ile yaratılan ve toplumun ortak iletişim aracı olan ölçünlü dil ile tekbiçimliliğe de ulaşılmış olur.

Haugen (1983)’in dil planlaması modelinde kodlama, yazılaştırma, dil bilgiselleştirme ve sözcükleştirme olmak üzere üç aşamayı kapsamaktadır.

4.2.1. Yazılaştırma

1923-1928 yılları arasında alfabenin değiştirilmesi konusunda yoğun çalışmalar yapılmıştır. 1928 yılında yapılan Harf devrimi ile de Türkçeyi yazmak için Arap Alfabesinin bırakılıp Latin harflerine geçilmesi yeni bir süreci başlatmıştır.

İmer (1998: 56-57), Cooper’a (1989) da dayanarak bu süreçte doğrudan doğruya bir yazılaştırma söz konusu olmaması ve var olan yazı dizgesinin yerine başka bir dizge getirilmesi nedeniyle bu sürecin “*yeniden yazılaştırma*” (regraphization) olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. Yeniden yazılaştırma, kodlamanın diğer süreçleri olan dil bilgiselleştirme ve sözcükleştirmeye de zemin hazırlamıştır.

Tüm dil planlama sürecinde yazı değişikliği doğrultusunda yazım kuralları da oluşturularak ortak yazma biçimine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte herkes tarafından benimsenen yerleşmiş bir yazım oluşturulamasa da yerleşmekte olan bir yazıma kavuşmak üzere olunduğu, daha doğrusu bir yazım geleneğinin olduğu söylenebilir (İmer 1998: 61-62).

4.2.2. Dil Bilgiselleştirme

Dil bilgiselleştirmede kodlamayı yapanlar, yazılaştırma aşamasından geçen dilin işleyiş kurallarını belirleyip düzenleyerek bir araya getirmişlerdir. Türk dili açısından yapılan kodlamanın bu aşamasında, yeniden yazılaştırmada olduğu gibi aslında dil

bilgiselleştirme yerine *yeniden dil bilgiselleştirme* durumu söz konusudur. Çünkü bu süreçte Latin alfabesinin kabul edilmesiyle Osmanlıca değil Türkçenin dil bilgisel kuralları düzenlenmiştir. Türkçe yazarken ortaya çıkan özellikler ve değişiklikler kurallaştırılmıştır (İmer 1998: 62).

1932 yılında “*Türk dilinin kurallarını saptamak ve yurтта yazım birliğini sağlamak*” amacıyla Dil Bilgisi ve Dilbilim Kolu (Gramer-Sentaks Kolu)⁴ kurulmuştur. Bu kolun oluşturulmadan önce Türk Dili Encümeni tarafından kolun daha sonraki çalışmalarına kaynak olacak *İmlâ Lûgati* (İstanbul 1928) ve *Muhtasar Türkçe Gramer* (İstanbul 1928) yapıtları yayımlanmıştır (Turan ve Özel 2007: 201). İmer’e (2001: 63) göre yeniden yazılaştırmanın ardından Türkçenin ses ve biçimine yönelik belirleme ve düzenlemeler içermesi nedeniyle *Muhtasar Türkçe Gramer*’in, Cumhuriyet dönemi Türkçesinin ses bilimi ve biçim biliminin çatısını oluşturan yapıt olduğu söylenebilir.

Dil devriminden sonra Türk dilinin yapısına uygun bir dil bilgisine olan gereksinim artmış ve böyle bir dil bilgisi oluşturulana kadar Arap dil bilgisinin etkisinin altında yazılmış eski dil bilgisi kitaplarının okutulmasını engellemek için 1936-1939 yılları arasında okullarımızda dil bilgisi dersleri kaldırılmıştır (Aksoy 1963: 51)

TDK’nin kurulduğu 1932 yılından 1940’lı yıllara kadarki dönem, alfabe ve yazımda ulusallaşma, dilde Türkçeleşmenin başlangıcı olması nedeniyle bu dönemdeki dil bilgisine yönelik çalışmalar bir arayış. ve deneme niteliği taşımaktadır. Türkçe dil bilgisi kurallarının belirlenebilmesi için öncelikle Arapça ve Farsça kurallardan arındırılması gerekmiştir. Bu yüzden de ilk olarak dili özleştirme çalışmalarına ağırlık verilmiş, dil bilgisine yönelik çalışmalara daha sonra yoğunlaşmıştır. Özleştirme hareketindeki ileri akımı başlatan Nurullah Ataç, TDK’nin kurulduğu yıllarda dil devrimini desteklemeyen Ataç, daha sonra dilde özleştirme yapılması gerektiğine inanmış ve bu uğurda çalışmalar yapmıştır (Korkmaz 1963: 67-76).

1940 yılında Tahsin Banguoğlu tarafından dilimizin yapısı göz önünde bulundurularak oluşturulan “Ana Hatlarıyla Türk Grameri” adlı yapıt, bu tarihe kadar sağlam bir temele oturtulamamış Türkçe dil bilgisi çalışmaları için bir kılavuz niteliğinde olmuştur. Bu yapıt, 1940-1941 eğitim-öğretim yılında bütün okullarda dil bilgisi dersleri için

⁴ 1976 yılında yapılan XV. Kurultay’da kolun adı “Dil Bilgisi ve Dilbilim Kolu” olarak değiştirilmiştir.

öğretmenlere kılavuz olarak gönderilmiş, ayrıca ilgililerden bu konudaki düşüncelerini bildirmeleri istenmiştir. Temmuz 1941’de toplanan dil bilgisi komisyonu, yapıtı inceleyerek okullarda okutulacak dil bilgisine esas olmak üzere kabul etmiştir. Bu yapıt, bilimsel yöntemle yazılmış olması bakımından Türk dil bilgisinde bir adım olarak sayılmıştır. Yapıtta, ses bilgisi konusu önemle ele alınmış, yapı bilgisi ve söz dizimine de yer verilmiştir. Yapıt, terminoloji bakımından da yenidir. Bu tarihten sonra okullar için yazılan dil bilgisi kitaplarında bu yöntem takip edilmiştir. Bunlar arasında 1946’da Tahir Nejad Gencan tarafından yazılan “Yeni Dilbilgisi” adlı yapıt, Türk dili ile ilgili bilgiler içermektedir. 1948’de Mustafa Nihat Özön ve Kemal Demiray tarafından yazılan “Ağıştırmalı Dil Bilgisi” ise dil bilgisi kurallarını metinlere uygulama konusunda özel bir önem taşımaktadır (Levend 1960: 444-445).

1963’ten 1974’e kadar kol başkanı olan Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu’nun görevi esnasında Dil bilgisi kolu, yıllardır yürüttüğü çalışmalar yanında yazım konusunu da yeniden ele almıştır. Hatiboğlu’nun Türkçenin sorunlarını göz önünde bulundurarak hazırladığı yazanak Milli Eğitim Bakanlığı uzmanlarının da onayından geçerek *Yeni İmlâ Kılavuzu* (1965) adıyla yayımlanmıştır. Bir yandan da dil bilgisi çalışmaları da yapılmış, bu konuda yarışmalar düzenlenmiş; ancak tam olarak istenilen nitelikte olmasa da Tahir Nejat Gencan’ın *Dil bilgisi* (1966) adlı yapıtının basılmasına karar verilmiştir. Yine aynı dönemde, A.N. Kononov’un *Türk Dili Grameri* (Çev. Orhan Şambal), Karl Steuerwald’ın *Türkiye Üzerine Araştırmalar* (Çev. Sabit Paylı), C. Brockelmann’ın *Doğu Türkçesi Grameri* (Çev. Sabit Paylı) adlı yapıtlarının Türkçeye çevrilmesi uygun görülmüştür (Turan ve Özel 2007: 201-202).

Dil bilgisi kolu 1942’de başlatılan terim çalışmalarına yeniden ağırlık vermiştir. Bu çalışmalarda çeşitli yapıtlardan birçok terim taranmış, sınıflandırılmış, tanımları ve örnekleri verilerek *Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü* (1969) yayımlanmıştır. Dil bilgisi kolu Türkçenin yapı bakımından genel çizgilerini belirleyen çalışmalarına devam etmiştir. Hatiboğlu tarafından yayımlanan *İkileme* (1971), *Türkçenin Sözdizimi* (1972), *Pekiştirme ve Kuralları* (1973), *Türkçenin Ekleri* (1974) yayımlanmıştır.

1974 yılında kol başkanlığı görevine başlayan Prof. Dr. Doğan Aksan döneminde, kolun ilerideki çalışmalarının belirlendiği “*Türkiye Türkçesi Temel Dil Bilgisi Genel Programı*” hazırlanmıştır. Bu programa göre dil bilgisi çalışmalarının yanında, yeni dil bilimi

akımlarının yapılacak çalışmalara yansıtılması kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda “*Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme* (1977)”, “*Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşimleri* (1977)”, “*Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi* (1978)”, “*Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (1979)”, “*Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni Türkiye Türkçesinde Sesler* (1979)”, “*Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi* (1979)”, “*Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* (1981)”, “*Sözcük Türleri*” (2. baskı 1983) adlı kitaplar yayımlanmıştır (Turan ve Özel 2007: 202-203).

Dilin sürekli gelişmesi ve değişmesi nedeniyle uygulamada zamanla sorunlar çıkmıştır. Bu yüzden yazım kurallarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiş, *Yazım Kılavuzu*’nun yeni baskıları için tarama ve araştırma yapılmaya devam edilmiştir.

4.2.3. Sözcükleştirme

Kodlamanın üçüncü aşaması olan sözcükleştirme ile Türkçenin söz varlığı ortaya koyulmaktadır. Sözcükleştirmeye yönelik çalışmalar 1931 yılına kadar Dil Encümeni, 1932’den itibaren de TDK tarafından yürütülmüştür.

İnan (1959: 208-209), Atatürk’ün TDK’nin kurulması için kendisine hareket noktası yaptığı iki düşüncüyü şu şekilde özetlemiştir:

- 1) “Türk dilinin sadeleştirilmesi, halkın konuşma dili ile yazı dili arasında bir birlik ve uyum kurulması; konuşma, edebiyat ve ilim dilinin kesin kurallarla saptanarak tarihi metinlerden ve yaşayan halk lehçelerinden taramalar, derlemeler yaparak bir kelime ve terim hazinesi vücuda getirilmesi ve bunların başarılması zamana ve bir kurulun sürekli çalışmalarına olan gereksinime işaret etmektedir.
- 2) Dil incelemeleri için, tarihi araştırmalarda belge değeri olan ölü veya eski dillerin yöntemli bir şekilde incelenmesi ve karşılaştırmalar yapılması suretiyle Türk ve Türkiye tarihine kaynaklık edecek bütün eski dillerin üzerinde, yetki ile çalışma ve araştırmalar yapılması gerekmektedir.”

TDK'nin kurucu üyeleri arasında, konu ile yakından ilgisi olanlardan başka, devrimin yayılmasını sağlamak amacıyla ülkenin türlü alanlarında tanınmış yetkililer de yer almıştır. Başta Atatürk olmak üzere, bu üyeler, TDK'nin çalışma programını, tüzüğünü ve kurultaylarını hazırlamışlardır. TDK'nin o günkü ilk çalışma programına bakmak, Atatürk'ün, dilimizin bütün konuları ile nasıl yakından ilgilendiğini ve dil devrimini nasıl yönettiğini açıkça göstermiştir: *“Türk dilinin eskiliği, Hint-Avrupa, Sami ve öteki eski Asya, Avrupa dilleri ile ilgileri, doğuş birliği, lehçeleri, linguistik-filoloji, etimoloji, gramer, sözlük-terim, derleme ve yayın”* işleri ile ayrı ayrı uğraşılmasına karar verilmiştir. Bütün bu konular, Türk dili bakımından, o güne kadar derli toplu olarak hemen hemen hiç ele alınmamış ve programlı bir şekilde işlenmemiştir (Hatiboğlu 1981: 31).

Hatiboğlu (1981: 31-32), TDK'nin Türkçeyi ayrıntılı bir şekilde incelemeyi, eski/yeni kaynaklarda birikmiş, unutulmuş Türkçe sözcükleri derlemeyi ve Türkçenin gelişmesi, zenginleşmesi için yeni yöntemler, yeni kaynaklar bulmayı amaçladığını ve bu amaca yönelik yine Atatürk başta olmak üzere, TDK'nin kurucularının, Türkçenin özleşmesi ve gelişmesi için yurt genelinde sözcük bakımından taramalara, derlemelere başladıklarını dile getirmiştir.

Özdemir (1968: 43-44), Türkçenin kökleri, geçmişteki durumu, çağcıl gereksinimleri karşılama ve gelişmesi için yapılacak işlerin enine boyuna tartışıldığını, değişik görüşler öne sürüldüğünü ve şu noktalar üzerinde birleşildiğini ifade etmiştir:

“Halkımız, aydınların dilini anlayamamaktadır. Türkçemiz tarihî gelişimi içerisinde Arapça ve Farsça sözcüklerin baskısına uğrayarak öz benliğini yitirmiştir. Ayrıca, Doğu uygarlığı alanından çıkmış, Batı uygarlığına geçmiş bulunuyoruz. Bu bakımdan dilimizi, içerisine girdiğimiz bu uygarlığın getirdiği yeni kavramları karşılayabilecek bir düzeye ulaştırmalı, geliştirmeliyiz. Bunun için de dilimizin kendi olanaklarından yararlanmalıyız. Özellikle, halkın konuşma dilinden, eski yapıtlardan, tarama ve derlemeler yapmalıyız. Türkçenin sözcük türetme yollarını araştırmalı, bunlarla yeni sözcükler türetmeliyiz.”

Dilâçar (1969: 13) ise dil özleşmesinin bir kökten kazıma ve yüzde yüz tasfiyecilik anlamına gelmediğini vurgulamış, amacın “Türkçeyi sağduyuya uygun bir ölçüde kendi kaynaklarından toplanmış, gerek Doğu gerek Batı dillerinin baskısından kurtulmuş, kendine uygun ilkelerle işleyebilecek kadar özgür ve bu yolda gelişebilir bir duruma getirmek” olduğunu belirtmiştir.

TDK'nın kuruluşunun ardından, 26 Eylül 1932 tarihinde I. Türk Dil Kurultayı yapılmıştır. Akalın (2002b: 39), “Türk dilini; millî kültürün eksiksiz bir anlatım aracı hâline getirmek, çağdaş uygarlığın önüne koyduğu bütün gerekleri karşılayacak bir mükemmelliğe erdirmek, temel unsurları öz Türkçe millî bir dil yaratma”nın Kurultay’ın amaçları arasında olduğunu dile getirmiştir. Kurultay’da dil konuları üzerinde durulmuş, dilin ana sorunları ortaya koyulmuş, ileride yapılacak işlerde hangi yolların izleneceği görüşülmüştür.

Kurultay’ın yapıldığı ilk günü olan 26 Eylül, artık her yıl bu tarihte tören düzenlenerek kutlanacak olan “*Dil Bayramı*” olarak kabul edilmiştir. Her yıl hazırlanan kutlama programı önceden halka duyurulmuştur. Halkevlerinde yapılan konuşmalarda dil devriminin değeri ve önemi anlatılmış, yapılan etkinlikler TDK genel merkezine rapor olarak gönderilmiştir (Özsarı 2002: 469).

Menşei bilinmeyen sözcük kökleriyle Türkçenin çeşitli lehçelerindeki kökler arasındaki birliği, benzerliği görmek ve göstermek, buradan da Hint-Avrupa, Sami, Ural-Altay dilleri arasındaki sözcük kökü ortaklığından köken birliğine doğru yürümek ve sonunda bu yöntemle Türk dilinin yeryüzüne yayıldığını savunmak, I. Türk Dil Kurultayı’nın başlıca konularından biridir (Hatiboğlu 1981: 37-38).

Kurultay’ın çalışma programında, Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması, dilin varlığının korunması, geleceğinin sağlama alınmasına yönelik her yol düşünülmüş, incelenmiş ve araştırılmıştır (Hatiboğlu 1981: 34) Söz konusu çalışma programı şu şekildedir:

- 1) “*Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle gerek Avrupa, Samî denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.*
- 2) *Türkçenin tarihî inkişafı aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.*
- 3) *Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek Lehçeler lûgati, sonra esas Türk lûgati, ıstılah lûgati, Türk sarfı, nahvi tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv, lûgat yapılırken, ıstılah konurken Türkçenin bütün lâhikalarının araştırılmasına, bu lâhikaların ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenilmesine ehemmiyet verilmelidir.*
- 4) *Türkçenin tarihi, grameri yazılmalıdır.*
- 5) *Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lâzım olanları dilimize çevrilmelidir.*

6) Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dili işiyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.

7) Memleket gazetelerinde dil işlerine hususi yer verilmelidir.”

(I. Türk Dil Kurultayı: 455-456)

Kurultay’da belirlenen programın uygulaması için seçilen yönetim kurulu *Gramer-sözdizimi Kolu, Sözlük-Terim Kolu, Derleme Kolu, Dilbilim-Filoloji Kolu, Etimoloji Kolu, Yayın Kolu* gibi değişik çalışma kolları kurmuştur. Kolların kendi alanlarındaki çalışmalara başlamasıyla birlikte ülkede “dil seferberliği” de başlamıştır. Bu seferberlik çerçevesinde, Türk dilini yabancı dillerden arındırma, dili ulusal benliğine ulaştırma ve Batı uygarlıklarının bütün kavramlarını karşılayabilecek düzeyde yetkin bir kültür dili durumuna getirme amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmalar da hızlanmıştır. İlk olarak *tarama* ve *derleme* seferberliğine girilmiştir. Türkçenin en çok halk ağızlarında benliğini ve arılığını koruduğu göz önünde bulundurulmuş, bu nedenle Türkçenin kendi kaynağına, yani halkın diline yönelerek halk ağzından derleme işine başlanıp “*Söz Derleme Kılavuzu*” adlı bir kitapçık hazırlanmıştır. Yurdun her tarafında kurulan “*Söz Derleme Ocakları*” hazırlanan bu kitapçığa göre derleme işini yürütmüş, 130.000 kadar fişten söz derlemesi yapılmıştır. Ayrıca Türkçenin eski kaynakları taranmış ve büyük bir sözlük niteliğinde olan “*Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*” hazırlanmıştır (Özdemir 1968: 45-51). Bu dergi Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya karşılıkları içeren iki ciltten oluşmaktadır.

I. Dil Kurultayı’ndan sonra zamanın hemen hemen bütün aydınlar TDK’de görev almıştır. Kurumun inceletip yayınlamayı planladığı başlıca konular şunlardır:

- 1) “*Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak,*
- 2) *Eski kitaplardan Türkçe sözcükleri tarayıp yeniden kullanma alanına çıkarmak,*
- 3) *Anadolu’da halk arasında kullanılan Türkçe sözcükleri derlemek, kullanma alanına sürüp yaymak,*
- 4) *Türkçe tarihini araştırmak, kökenine yönelmek,*
- 5) *Türkçenin yapısını sözcük köklerini, eklerini incelemek, buna göre yeni Türkçe sözcükler türetmek, özellikle, bilim dallarındaki ihtiyacı karşılamak üzere terim yaratma yollarına gitmek.*” (Hatiboğlu 1981: 43)

Türk dilinin gelişmesi için bütün olanaklara başvurulmuş, eski yapıtlar taranmış ve Anadolu ağızlarındaki sözcükler yazı diline geçirilmiştir. Bütün bu yolların hepsinden önemlisi yeni sözcükler, yeni terimler yaratılmıştır (Hatiboğlu 1981: 38). Ancak yeni terimler yaratılması konusunda birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan birinin temelinde eski terminolojinin tam olmaması yatmaktadır. Terimlerin önemli bir kısmının Osmanlıcada hiç bulunmaması ve bilimin hızlı gelişmesi nedeniyle bu açık hiç durmaksızın genişlemiştir. Bu yüzden TDK, var olan sözcük dağarcığını genişletmeksizin yabancı sözcüklerin yerine Türkçe sözcükleri yerleştirmeye çalışmıştır. Bunun dışında, yeni terim yaratma girişimlerinde, TDK ilk önce farklı alanlarda gereksinim duyulan terimlerin listesini çıkarmıştır. Bu terimler özellikle Fransızca, Almanca ve İngilizce olmak üzere Avrupa sözcüklerinden seçilerek derlenmiştir. Bu terimlerin Osmanlıca karşılıkları da taranmış olsa da uluslararası olan Avrupa terimleri veya Türkçe terimler tercih edilmiştir (Heid 2001: 89).

Atatürk, Kurultay süresince tüm konuşmaları ve tartışmaları büyük bir titizlikle izlemiştir. Tarih Kurumu'nu sadece bilim adamlarının toplandığı kapalı bir kurum olarak ele alırken TDK'nin çalışmalarına her Türk'ün katılmasını istemiştir. Çünkü ona göre halka mal olmayan, geniş kitleler tarafından önemsenmemiş bir çalışmasından istenilen sonucun elde edilmesi olanaksızdır. Bir dil, bilginlerce araştırılmalı, incelenmeli, sanat ve bilim adamları tarafından işlenip zenginleştirilmeli ve ardından topluma mal edilmelidir (Korkmaz 1992: 334).

18 Ağustos 1934 tarihinde II. Dil Kurultayı yapılmıştır. I. Kurultay'ın ürünlerini bazı aydınlar benimsemiş, bazıları yadırgamış ve tepki göstermişlerdir. Özellikle doğu Türkçelerinden alınan sözcükler yapı ve ses bakımından Türkiye Türkçesine uymaması nedeni öne sürülerek direnenler olmuştur ama yayınlanan *Cep Kılavuzu*'ndaki Türkiye Türkçesine uygun yeni türetilmiş pek çok sözcük dilimize yerleşmiştir: "*oturum, durum, başkan, dilekçe, tepki, uzman, basım, basın, yayın, önem, günaydın, gündem, subay, albay, yarbay, komutan, danıştay, yargıtay*" gibi. Karşı koyanlar, düşüncelerini yeterince savunacak gerçek destek, gerçek belge bulamamışlardır (Hatiboğlu 1981: 45-46).

II. Kurultay'da ayrıca, yabancı bir sözcüğün yerine kullanılması için önerilen farklı karşılıkların durumu ele alınmıştır. Hangi karşılığın kullanılması gerektiğini konusunda yönlendirici olması amacıyla bir kılavuz oluşturulmasına karar verilmiştir ve

“*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*” adlı ve ardından da “*Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*” adlı iki yeni sözlük hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kılavuz sözlükler o günler için oldukça yararlı olmuştur. Yazı dilinin Türkçeleşmesi giderek hızlanmıştır (Özdemir 1968: 51).

Heid (2001: 95-97), TDK tarafından yabancı sözcükler ve terimler için Türkçe terim veya sözcükler oluşturulmasında ya da bulunmasında aşağıdaki yolların kullanıldığını ve örneklerin hepsinin Cep Kılavuzu’ndan, Anayasanın 1945 uyarlamasından veya Türkçe Sözlük’ten alındığını belirtmiştir:

- 1) “Günümüz yazı dilinde yabancı terimlerin eşanlamlısı olarak kullanılan Türkçe sözcükleri seçerek: *ölüm* (vefat), *yıl* (sene), *sunmak* (takdim etmek).
- 2) Türk halkının şive ve lehçelerinden sözcükler derleyerek (Bu sözcükler Derleme Dergisi’ne kaydedilmiştir): *görmek*, *yöntem*, *denetlemek*.
- 3) Türkçe kökenli olup artık kullanılmayan Osmanlıca sözcükleri canlandırarak (bu sözcükler Tarama Sözlüğü’nde derlenmiştir): *konuk*, *tanık*, *töre* (*törü*).
- 4) Osmanlıca olmayan metinlerden kalıntı sözcükler toplayarak ve Türkiye dışında konuşulan Türk dillerinden ödünçleme yaparak: *başkan*, *saylav* (meclis üyesi), *tüzük*.
- 5) Var olan Türkçe sözcükleri özel veya geniş bir anlamda kullanarak: *çevirmek* (tercüme etmek), *süt ürünleri* (veya diğer tarımsal ürünler) (genel olarak) mahsul anlamında.
- 6) Aslında somut varlıklara karşılık gelen var olan Türkçe sözcüklere soyut anlam vererek: *alan* (ormanda yer açmak) arazi, çevre anlamında, *kaynak* (suyun çıktığı yer) *köken* anlamında.
- 7) Yabancı sözcükleri bire bir Türkçeye çevirerek: nazır sözcüğü için aynı sözlük anlamını taşıyan *bakan* (bak- ‘bakmak’tan), vicdan sözcüğü için (Arapça köke benzer anlamda) *bullunç* (bul- ‘bulmak’tan).

- 8) Yabancı sözcükler fonetik olarak Türkçeleştirilerek: hükûmet yerine *hükümet*; veya morfolojik olarak (yabancı türetme yöntemleri yerine Türkçeleri kullanılarak) bitaraf yerine *tarafsız*.
- 9) Yapay birleşik sözcüklerin farklı türlerini oluşturarak: *tek el* (tek, el), *yüzyıl* (yüz, yıl), *basımevi* (basım, evi); bazıları ikincisine bir iyelik zamiri eklemeksizin oluşturulan birleşik sözcükler; *dilbilim*; (sözlük anlamı dil bilimi), *tümgeneral* (bir tümenin generalı), 1933-1935 yıllarında kurulan Türk bankalarının isimleri; *Etibank*, *Sümerbank*.
- 10) Özellikle bir ögesi ön, son, üst, alt, eş gibi bir çeşit önek olarak kullanılan birleşik sözcükler oluşturarak: ön söz, sonek, eşanlamlı (günümüzde “ön söz”, “son ek”, “eş anlamlı” şeklinde kullanılmaktadırlar.) veya ara, dış, önce gibi son ek işlevi görerek: milletlerarası “international”.
- 11) Hâlâ üretken olan türetme son ekleriyle (kıyasi lahika) yeni sözcükler üreterek: *aracı* (ara-dan, “iki insan arasındaki ilişki), *dokunulmazlık* (dokundan) veya canlandırılmış türetme son ekleriyle (semai lahika): *anıt* (an-anımsamak’tan), *öğretmen* (öğret-öğretmek’ten), *içsel* (iç; iç taraftan) veya diğer Altay dillerinden ödünç alınan türetme son ekleriyle: *danıştay* (danış-danışmak’tan), *söylev* (söyle-söylemek’ten).
- 12) Avrupa dillerindeki seslere veya bazı durumlarda aynı anlamdaki Arapça sözcüklere benzeyen yeni sözcükler oluşturarak: *okul* (ecole), *terim* (terme), *belleten* (bulletin), *komutan* (commandant), *genel* (general), *normal* (normal). Böyle bir benzerliğin rastlantısal olabileceğini de belirten Heid, TDK’nin bu yeni sözcüklerin özgün Türkçe köklerden (oku- “okumak”, ter- “derlemek”, belle- “kalpten öğrenmek= bellemek”) türetildiğine ve bazı durumlarda (okul gibi) Anadolu lehçelerinde bulunan sözcüklere dayandırıldığını vurguladığını da eklemiştir.”

II. Kurultay'dan sonra Türkçedeki unvanlar sorunu ele alınmıştır. Aynı yıl, 26 Kasım 1934'te, "Hacı, Hafız, Bey, Ağa, Hanım, Paşa" gibi unvanlar, bir kanunla resmî olarak kullanıstan kaldırılmıştır (Hatiboğlu 1981: 45-46) ya da kullanılışı ve söyleyişi uluslararası unvan sırasına uyularak adlardan önceye alınan yeni karşılıklar getirilmiştir. Bu durum da Türkçeleştirme çalışmalarının ulusça benimsenmesinde ve ilerlemesinde yeni bir destek olmuştur (Korkmaz 1974: 72)

2 Temmuz 1934'te yürürlüğe giren soyadı yasasından sonra, din dilini Türkçeleştirme çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların dil devrimi yönünden önemi büyük olmuştur. Türkçenin, Arapçanın etkisinde kalmasının nedeni açıktır. Halk, dinsel görevlerini yerine getirebilmek için Arapçayı öğrenmek zorunda kalmıştır. Ezanın Türkçe okutulması ve Kur'an'ın Türkçe çevirisinin yapılması bu konudaki zorunluluğu da bir süre için de olsa kaldırmıştır (Özdemir 1968: 52).

Dil devriminin ilerlemesi, yerleşmesi için bilim yönünden araştırmaların güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkler yüzyıllar boyunca komşu olarak yaşadıkları ya da egemenliklerine aldıkları uluslarla türlü ilişkiler kurmuşlardır. Atatürk, bu ilişkilerin tarih, dil hatta coğrafya bakımlarından incelenebilmesi için yerli ve yabancı bilim adamlarıyla örgütlenmiş yeni bir kuruluşa gereksinim duymuştur ve bu amaçla 9 Ocak 1936'da "Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi"⁵ni, Ankara Halkevi'nde düzenlenen bir törenle açmıştır (Hatiboğlu 1981: 46-47).

24 Ağustos 1936'da gerçekleştirilen III. Türk Dil Kurultayı'nda Türk ulusunu dış ve iç bağımsızlığa kavuşturan Atatürk'ün, ulusal tarih ve ulus dışı en eski kaynaklara kadar izleyebilme isteğinden doğmuş bir görüşe (Korkmaz 1963: 68) dayanan Güneş-Dil Teorisine ağırlık verilmiştir. 1935 yılında hazırlanan ancak 1936'da kamuoyuna duyurulan bu teori, sözcükleri kökleri aracıyla açıklamaktadır. Dile yerleşmiş kavramların, ilk insanların güneşi gördükleri zaman verdikleri tepkiler sonucu çıkardıkları seslerden geliştirilerek oluştuğunu göstermektedir (Özdemir 1968: 52).

Levend (1960: 431) ve İmer (1976: 90), bu teoriye, 1935'te Viyanalı dil bilimci Hermann Kvergić tarafından Atatürk'e gönderilmiş olan "*La Psychologie de quelques elements des*

⁵ Fakültenin ilk adı "Dil, Tarih, Coğrafya" biçimindedir. Daha sonra "Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi" biçimine çevrilmiş, ancak son olarak "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" biçimi tercih edilmiştir.

Langues Turques (Türk Dillerindeki Bazı Öğelerin Psikolojisi)” adlı yapıtla zemin atıldığını belirtirken, Sadoğlu (2003: 247) bu teorinin temellerinin Kvergiç’in yapıtından çok önce “Türk Tarih Tezi” ile atıldığını söylemiştir. Atatürk tarafından ortaya konan ve Türklerin temasta bulundukları ulusların uygarlıkları üzerinde etki yaratan çok eski bir tarihe ve uygarlığa sahip olduğu (Aksoy 1963: 30) görüşüne dayanan bu teze göre, Anadolu’da devlet kuran ilk ulus Türklerdir ve Orta Asya’dan dünyaya yayılmışlardır (Tan 2006: 8).

Özdemir (1968: 53), Güneş-Dil Teorisine göre sözlüklerde bulunan, kaynağı bilinmeyen ve dilimize girmiş olan yabancı sözcüklerin birçok sözcüğün araştırmalar sonucunda Türkçe olduklarının çıkması mümkün olduğunu belirtmiştir. Özdemir’e göre, dille ilgili, onun doğuşunu ve gelişimini ele alan birçok kuram gibi, Güneş-Dil Teorisi de aslında bir görüşüdür. Bu görüşle Atatürk, dilimizle ilgili çalışmalara bir derinlik kazandırmak, onun eskiliğini ve bütün dillere kaynaklık ettiğini göstermek istemiştir. Yoksa, dilimizin özleşmesine karşı çıkanların söylediği gibi, Güneş-Dil Teorisi dilimizdeki yabancı sözcüklerin atılmasını önlemek için öne sürülen bir düşünce değildir.

Bayur (1953-1954: 374) ise, Atatürk’ün Güneş-Dil Teorisi ile güttüğü amaçlardan birisinin girilmiş olan aşırı yoldan dönülmek olduğunu belirtmiş ve dilimizin özleştirilmesinin durdurulması için olmadığını vurgulamıştır.

Güneş-Dil Teorisi, Batı dilleri ile dilimizin ortak bir kaynağa sahip olma olasılığını göz önünde bulundurmıştır. Bu bağlamda da Batı dillerinden dilimize geçen sözcüklere karşılık bulma konusuna da getirmiştir. İlk olarak tabii ki sözcüğün Türkçe karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Yeni bir sözcük kurulurken de Türkçe köklerden Türkçe ekler ile kurulmasına özen gösterilmiştir. Bu durumda bazı yabancı sözcükler elbette ki dilimizde kalmak zorunda olacaktır ama bunların oranı, Türkçeyi bastıracak, boğacak ölçüde olmamıştır. Türkçenin gelişmesi için Atatürk, kök ve ek bakımından gerekli yolları göstermiş, örneklerini vermiştir. Güneş-Dil Teorisi ile de dildeki bazı yabancı sözcüklerin Türkçe ile ortak olan kaynakları açıklanmıştır (Hatiboğlu 1981: 55).

İbrahim Necmi Dilmen, bu teorinin en belirgin özelliklerini açıkladığı “Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları” adlı yapıtını 1935’te yayımlamıştır. 1936 yılında bu yapıtın Fransızca çevirisi yapılmıştır. Bu tarihten itibaren “Güneş-Dil Teorisi”ni açıklayan birçok çalışma yayımlanmıştır (Akalın 2007: 32).

Bu dönemin ardından derleme ve tarama yoluyla saptanan ögelere hızla Türkçe kök ve eklerden üretilmiş yeni ögeler eklenmeye ve söz varlığının oluşturulması yolunda dev adımlar atılmaya başlanmıştır. Sözcük üretme kaynaklarının geliştirilmesine yönelik biçim bilimi çalışmaları da bir yandan sürdürülmüştür. Bu arada terimlerle ilgili çalışmalar yapılmış, okul terimleri oluşturulmuş, çeşitli meslek ve uzmanlık alanındaki terimler Türkçeleştirilerek topluma sunulmaya başlanmıştır. Dil planlaması kapsamında TDK tarafından 102 terim sözlüğü⁶ yayımlanmıştır.

Sözcükleştirme konusunda doruk noktasına “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” olarak bilinen anayasanın Türkçeleştirilmesi (1945) ile ulaşılmıştır. Dil planlaması sürecinde ilk olarak Türkçenin söz varlığını ortaya koyan derleme, tarama ve anket sonucu elden edilenlerden tutunabilecek nitelikte görülenlerle yeni üretilen ögelerin yer aldığı Türkçe Sözlük’ün ortaya konmasıyla (1945) sözcükleştirme anlamındaki kodlama somutlaşmıştır. Başlangıçta derleme, tarama ve 1933 yılında başlanıp üç buçuk ay süren dil anketi çalışmaları doğrultusunda 1382 Arapça ve Farsça sözcük liste liste gazeteler ve radyo ile her yana bildirilerek bunlara Türkçe karşılıklar bulunması istenmiştir (İmer 1998: 66-69). Daha sonra Anket Komisyonu tarafından bu 1382 söz arasından 1100’ün karşılığı seçilip değerlendirilmeye alınmış ve Umumi Merkez Heyetine sunulmuştur. Bu sözlerden 634 tanesi karara bağlanmıştır (Tan 2006: 58).

“Derleme ve Tarama Kolu” tarafından sözcükleştirmeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Başlangıçta “Derleme Kolu” ve “Lengüistik-Filoloji Kolu” olmak üzere iki ayrı kol tarafından yapılan derleme ve tarama işi, 1952 yılında “Derleme ve Tarama Kolu” adı altında birleşmiştir. Derleme, “halk ağzında yaşayan ve yazı diline geçmemiş bulunan Türkçe sözleri toplama” anlamına gelmektedir (Aksoy 1963: 43). Tarama ise “eski yapıtlarda bulunduğu hâlde 1930’lara dek kullanılmayan ya da değişik biçim ve anlamla kullanılan Türkçe sözcükleri metinlerden toplama işi” demektir (Turan ve Özel 2007: 193-194).

Türkçede kullanılmakta olan yabancı sözcüklere öz Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla hazırlanan *Tarama Dergisi* 1934’te basılmıştır. Aynı zamanda tarama çalışmalarının da ilk ürünü olan bu cilt, Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıklarını içermektedir. Kitapta madde başı olan 8000 Osmanlıca söz, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Bunlara karşılık

⁶ Köksal (1983: 276-278) tarafından listenen bu terim sözlükleri için bk. Ek 1

olan ve beşte dördü tarama, beşte biri derleme kaynaklarından gelen 25.000 kadar Türkçe söz de alfabetik sırayla ve kaynakları da belirtilerek gösterilmiştir. Yapıtın ön sözünde açıkça ifade edilmiştir ki “dergi bir heyetin hükmünü göstermiyor. Yalnız oldukça geniş bir araştırmanın mahsulünü herkesin önüne koymak maksadiyle çıkıyor. Bir sözün dergide bulunması, o sözün dilimize gireceği manasını anlatmaz. Dergideki sözler, öz Türkçe karşılık arayanların seçmesine arz edilmiş ham veya az işlenmiş demektir.” Bu sözlük için taranan yapıtlar içerisinde Türkiye Türkçesi lehçeleriyle yazılan yapıtlar da bulunduğundan karşılıkların çoğu toplum tarafından benimsenip yaygınlaşamamıştır. (Aksoy 1963: 40-41)

Halk ağzından sözcük derleme çalışmaları 1933 yılında başlamıştır ve yapılan derlemeler sonucunda 150.000 fiş toplanmış, bu fişler kol görevlileri tarafından değerlendirilerek “*Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Dergisi*” çıkarılmıştır (Turan ve Özel 2007: 198).

Derleme Kolu tarafından “*Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*” (A-Z) 1939 yılı ile 1949 yılları arasında dört cilt şeklinde çıkarılmıştır. Ardından 11 ciltten oluşan “*Derleme Sözlüğü*”, 8 ciltten oluşan “*Tarama Sözlüğü*” ile “*Atasözleri ve Deyimler*” sözlükleri hazırlanmıştır (Turan ve Özel 2007: 194).

Ömer Asım Aksoy tarafından dönemin anayasa metni taranarak 1961 yılında ortaya konan “*Anayasa Sözlüğü*”, “Türkçe-Osmanlıca” ve “Osmanlıca-Türkçe” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anayasada adı geçen yeni Türkçe sözcüklerin Osmanlı karşılıkları belirtilmiş ve Türkçe sözcüklerin anayasada hangi madde içinde yer aldığı gösterilmiştir (Aksoy 1963: 42).

Derleme ve Tarama Kolunun tarama yoluyla gerçekleştirdiği en büyük işlerden biri olan *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü*, 13. yüzyıldan beri dilimizde kullanılan Türkçe ve yabancı tüm sözcükleri içermektedir (Turan ve Özel 2007: 197).

Sözcükleştirme konusunda büyük katkıları olan “Sözlük Kolu” ise “Türk dilinin sözlüğünü yapmak ve yabancı terimler yerine Türkçe terimleri bulup yerleştirmek” amacıyla 1932 yılında oluşturulmuştur. İlk adı “Lügat-Istılah Kolu” iken 1934 yılında sözlük ve terim çalışmaları birbirinden ayrılması sonucunda adı ‘Lügat Kolu’ olmuştur. Kolun görevi, Türkçenin zenginliğini gösteren bir sözlük hazırlamak, Türk dilinin yeniden kazandığı Türkçe sözcüklerle terimleri bu sözlüğe alarak anlamlarını ve kullanış

biçimlerini vermektir. Bunlar dışında yabancı sözcüklerin Türkçe karşılıklarını tanımak ve henüz Türkçe karşılığı olmayanlara da karşılık bulunması amacıyla Türkçe Sözlük hazırlanması öngörülmüştür (Turan ve Özel 2007: 204-205).

Boeschoten (1997: 366) Türk dil devrimi sürecindeki sözlük çalışmalarını üçe ayırmıştır. İlk grupta, Osmanlıca sözlükbirimler için karşılıklar önermek amacıyla 1934'ten başlanarak yayımlanan özleştirme kılavuzları yer almaktadır. İkinci grupta, 40'lı yıllardan başlanarak çeşitli bilim dallarıyla ve meslek alanlarıyla ilgili terim sözlükleri bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise, İlk kez 1945'te TDK tarafından yayımlanan ve ölçünlü dilin söz varlığını ortaya koyan "Türkçe Sözlük" yer almaktadır. Boeschoten'ın Türkçe Sözlük'te tüm baskılarda özleşme eğilimi olduğu konusundaki yargısı, tüm sözlükler için geçerlidir. Bu eğilim Türkiye'deki dil devrimi çerçevesinde başlangıçtan - 1950-1960 yılları arasındaki durgunluk dönemini hesaba katmayarak - 1980'e kadar olan dönemin en önemli özelliğidir (İmer 1998: 69).

Türkçe Sözlük'ün 1945'te yapılan ilk baskısının ön sözünde şu cümleler yer almaktadır:

"Sözlük, günümüzün canlı dilinde yaşayan canlı dilinde yaşayan yabancı kelimeleri ihmal etmediği hâlde, bu kitap Dil Devrimi yolunda atılmış bulunan adımın genişliğini belirtmektedir. Bununla beraber, kurum, burada yer almış yabancı sözlere dilde yaşama hakkını vermek istemiş olmadığını açıkça belirtmeyi borç sayar, bu yabancı gözlerden öz Türkçe karşılığı bulunmuş ve karşısına yazılmış olanları konuşmada ve yazıda kullanmalarını bütün dilseverlerden diler, henüz karşılığı bulunmamış olanlara da birer öz Türkçe karşılık aramayı kendisine ödev bilir, bu sözlüğün ileriki basılışlarında yabancı sözlerden daha pek çoğunun karşısına öz Türkçelerini koymak mutluluğuna ereceğini umar ve bu ödevi yapmakta, bu umudu gerçekleştirmekte bütün yurt çocuklarından yardım bekler."

Türkçe Sözlük'ün ilk baskısındaki sözcük sayısı 23.000'dir. Bu sözcüklerden 11.640 tanesi Türkçedir. 1955'te yapılan ikinci baskıda sözcük sayısı 24.000'i aşmıştır. 1959 yılındaki üçüncü baskıda sözcük sayısı 27.000'e ulaşmıştır. 1966'da çıkan dördüncü baskıda sözlük yeni baştan incelenmiş, gerekli eklemeler ve çıkarmalar yapılmış ve Yeni İmla Kılavuzu'na göre yazımı düzenlenmiştir. 1966'da yapılan beşinci baskıda çok eski ya da tutunmamış öneri sözcükler çıkarılmış, kullanımda olmasına rağmen sözlükte yer almayan sözcükler eklenmiştir. 1974'te çıkan altıncı baskıda sözcük sayısı 32.297'ye, deyim sayısı 11.229'a ulaşmıştır. Türkçe sözcük sayısı 16.451 olmuştur. 1982'de yedinci baskı çıkarılana kadar yüzlerce dergi, kitap, gazete taranarak büyük bir metin tarama

çalışması yapılmış, böylece hem yeni veriler değerlendirilmiş, hem de daha önceki baskılarda gözden kaçan aksaklıklar yeni verilerin tanıklığıyla düzeltilmiştir. 1983'te genişletilmiş yedinci baskı iki cilt olarak yayımlanmıştır. Türkçe sözcük sayısı 38.000'e ulaşmıştır (Turan ve Özel 2007: 207-209).

1945-1983 arasında 7 defa ve milyonlarca basılan Türkçe Sözlük içinde 38.000 sözcüğün 20.000'i Türkçedir. Seksen yıl önce dil dağarcığımızda %34 Türkçe sözcük varken yazı dilimiz %35-40 Türkçe idi. 1983'teki saptamalara göre dil dağarcığımızda %67 Türkçe sözcük bulunmaktadır. 7000 yeni türetilmiş ya da halk ağzından, eski yapıtlardan alınmış Türkçe sözcük, Türkçe Sözlük kanalıyla dilimize kazandırılmıştır (Turan ve Özel 2007: 192)

1962-1971 arasında iki defa basılmış olan *Fransızca-Türkçe Sözlük*'te ise, Fransızca sözcüklerden en yaygın kullanılanların ayrıntıya girmeksizin karşılıkları verilmiştir (Turan ve Özel 2007: 210).

Türkçede Mecazlar Sözlüğü (1949)'nde, Türkçenin benzetmeli anlatımlarda ne kadar zengin olduğu gözler önüne serilmiştir. *Türkçede Yakın Anlamli Kelimeler Sözlüğü* (1956)'nde ise, Türkçede yakın anlamli sözcüklerin de sözlük oluşturacak kadar çok olduğu görülmüştür (Turan ve Özel 2007: 210).

1943'te yayımlanan "*Türkçenin Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları*"nda sözcük yapmak için 45 yol önerilmiş ve terimlerin bu 45 yoldan hangisiyle yapılabileceği gösterilmiştir (Turan ve Özel 2007: 210).

1971'te basılan İngilizce-Türkçe Sözlük büyük bir gereksinimi karşılamıştır. Sözlüğün ön sözünde, sözlüğün amacı ve kapsamı şu sözlerle belirtilmiştir:

"Yabancı dillerden Türkçeye olan sözcüklerin çoğu, Dil Devriminden sonra yazı diline binlerce öz Türkçe sözcüğün girdiğini ve binlerce eskimiş yabancı sözcüğün de kullanılmaz olduğunu hesaba katmıyor. Bu durum çevirilerde eski alışkanlıkların sürüp gitmesi sonucunu doğuruyor. Türkçe yazı dilinin bugünkü durumunu göz önünde tutarak Türk Dil Kurumunca hazırlatılan yabancı dilden Türkçeye sözlükler dizisinden olan İngilizce-Türkçe Sözlük ortaöğretimden geçmiş ortalama bir okurun genel konulardaki yayınlarında en çok rastlayacağı sözcükleri ve deyimleri kapsıyor. İngilizcenin en güç yanı olan deyimlere ve bu deyimlerin sadece açıklanmayıp Türkçe deyimle karşılanmasına büyük önem verildi. Kitabın ölçüsünü düşünülerek mesleki ve

teknik terimlerden ancak genel yazı diline geçmiş olanlar alındı.” (Turan ve Özel 2007: 211)

1976’ta *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük* iki cilt olarak basılmıştır. Bu sözlükte Fransızca sözcükler Türkçe karşılıklarıyla verilmeye çalışılmış, Türkçenin söz varlığı ve anlatım bakımından ne kadar zengin olduğu kanıtlanmıştır (Turan ve Özel 2007: 210-211).

1978’te basılan ve ön sözünde “Sürekli bir devrim olan dil devriminin bugün ulaştığı aşamayı yansıtan, birçok yeni öneriyi de içinde toplayan bu kılavuzu çıkarmakla büyük bir gereksinmeyi karşıladığımız kanısındayız.” cümlesi yer alan “*Özleştirme Kılavuzu*” için sözcükler seçilirken dil devrimindeki gelişmeler dikkate alınmış ve o dönemde dil devriminin varmış olduğu noktayı yansıtmıştır.

Bunlar dışında Sözlük Kolu tarafından hazırlanan ya da yayımlanan başlıca sözlükler şunlardır: *Resmî Yazışmalar Sözlüğü*, *Sade Türkçe Kılavuzu*, *Haber Dili Sözlüğü*, *Türk Lügati*, *Divanü Lûgat-it-Türk*, *İbnü Mühenna Lügati*, *Yakut Dili Sözlüğü*, *Eti Dili Sözlüğü*, *Çuvaş Sözlüğü*, *Kırgız Sözlüğü*, *Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, *Kavramlar Dizini* (Aksoy 1975: 35).

Korkmaz (1972: 110-11), dilimize devrim yolu ile girmiş olan sözcüklerin, halk dilinden alınma sözcükler, Anadolu Türkçesinin eski yazılı kaynaklarından alınma sözcükler ve yapma sözcükler olarak üç türü olduğundan bahsetmiştir. Bunların ilk ikisi dilimize en kolay yerleşmiş olan sözcüklerdir. “*il, ısı, deyin (akşama deyin), kuzey, güney, sonuç, yöre, nitelik, nicelik, onar-, onarım, öneri, yanıt, tartışma, tanık*” gibi sözcükler bu tür sözcüklerdendir. Üçüncü tür sözcükler ise Türkçenin türetme gücünden faydalanarak yapılmış sözcüklerdir. Yeni sözcükler türetilirken özellikle dilin ses ve biçim yapısı, kök ve ek arasındaki anlam ve görev ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. “*Öğretsel, eğitsel (terbiyevî), ilginç, kapsa- (ihtiva et-), düzey, birey*” gibi sözcükler bu türe birer örnektir.

İmer’e (1998: 66) göre, dil devrimi çerçevesinde yapılan etkinliklerin çoğunun sözcükleştirme kapsamında olması sözcükleştirmenin Türk dil devriminin en önemli süreci olduğu, hatta dil devrimi ile sözcükleştirmenin özdeşleştirilebileceği söylenebilir.

4.3. UYGULAMA

Uygulama, daha önce seçilmiş ve kodlanmış olan dil biçimlerinin bir yazar, kurum ya da hükûmet tarafından benimsenip yaygınlaştırılması yoluyla dili işlemeye yönelik ortaya koyduğu etkinliktir. Bu etkinlik yazılı dilde (kitap, broşür, ders kitabı vb.), radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında, eğitim alanında vb. ortaya çıkmaktadır. Dil devrimi sürecinde uygulama, sözcükleştirmede olduğu gibi Türk dilinin özleştirilmesi yoluyla yapılmıştır (İmer 1998: 72).

Uygulama, dil planlaması kapsamında yapılan tüm etkinliklerin verilerinin benimsenip kullanılmasına yöneliktir. Fishman vd. ne (1971: 299-300) göre dil planlaması ürünlerinin ve siyasalarının kabul edilmesi, bunların kullanıma sokulması yönünde harcanan bütün çabaları göstermektedir. Bu çabaların hepsi dil siyasası çerçevesinde alınmış kararların uygulanmasına yönelik hazırlanmış “dil bilgisi, yazım kılavuzları, sözcük listeleri ve okullardaki öğretim programlarını” kapsamaktadır.

Haugen (1983) dil planlaması modelinde, “uygulama, bir yazarın, kurumun ya da hükümetin seçilen ve kodlanan dil biçiminin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması ile ilgili etkinliği içermektedir ve eğitimsel yayılmayı” anlatmıştır (İmer 1998: 70).

Türkiye’deki dil devrimi etkinlikleri sürecinde yazılaştırma ve dil bilgiselleştirme bağlamında ilk kodlamayı yapan Dil Encümen’i, aynı zamanda uygulamaya da koyan kuruldur. Sözcükleştirme bağlamında yapılan kodlamanın ve bu kodlama sonucunda çıkan ürünlerin yaygınlaştırılmasını sağlamaya yönelik uygulamayı yapan kurum ise TDK’dır. Yazılaştırma ve dil bilgiselleştirme bağlamında kodlamanın bir defa yapılması uzun süre uygulanmasına yetmektedir. Ancak sözcükleştirme etkinliklerinin sürekliliği gerekmektedir. Dil devrimi dendiğinde Türkiye’de anlaşılan, sözcükleştirme anlamında kodlama ve yaygınlaştırma anlamında uygulamadır (İmer 1998: 72).

Levend (1960: 425), Tarama Dergisi’nde yer alan sözcükleri kullanmaya özen gösteren Atatürk’ün yeni bulunan karşılıklarla ilk söylevini, İsveç Veliahdı’nın Ankara’ya gelmesi nedeniyle Çankaya’da verdiği akşam yemeğinde söylediğini belirtmiş, bu söylevi ve ardından söylevde geçen sözcükleri bir tarih belgesi olarak Hakimiyet-i Milliye’nin (1934/4) 1. teşrinden olduğu gibi aktarmıştır:

“Altes Ruvayâl:

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttan, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, şanlı özerlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltınlı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özenle değer değildir.

Avrupalıların iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmışa anımlıyorlar; baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü, ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustavın gönenci için en ısı dileklerini sunarken. Altes Ruvayâl, sizin. Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses Ingrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.”

Söylevde geçen kelimeler

1. <i>tükel</i>	tam
2. <i>özgü</i>	hususî
3. <i>kıvanç</i>	zevk
4. <i>uz, uzca</i>	müddet, müddetçe
5. <i>yanku</i>	aksisada
6. <i>utku</i>	zafer
7. <i>süerdemlik</i>	askerî fazilet ve hüner
8. <i>alan</i>	saha
9. <i>erdem</i>	fazilet
10. <i>denli</i>	kadar
11. <i>yaltırlıklı</i>	nurlu
12. <i>yöndem</i>	usûl, tarz
13. <i>özenç</i>	gipta
14. <i>bitim ucu</i>	nihayet
15. <i>berkiten</i>	tesbit eden
16. <i>ataç</i>	ceddanî
17. <i>özlük</i>	vasıf
18. <i>tüm</i>	tamam
19. <i>ıssı</i>	sahip

20. baysak	huzur
21. önürme	terakki
22. uygunluk	âhenk, vifak
23. kıldacı	âmil
24. anıklanmak	hazırlanmak
25. baysal	sulh
26. oğuz	mübarek
27. söyüncü	Nişane-i muhabbet
28. genlik	refah, genişlik
29. erk sürmek	hükümet icra etmek
30. güç	kuvvet
31. ünlü	şanlı
32. gönenç	saadet
33. ısı	har, sıcak
34. esenlik	sıhhat
35. tüzün	asîl

Atatürk'ün Öz Türkçe kullanımında uzun bir yol kattetiğini belirten Lewis (2004: 76), bu konuşmada üç Fransızca sözcük (Altes, Ruvayâl ve Penses) kullanırken, yalnızca tarih iki Arapça sözcük (tarih ve tüm) kullanıldığını, bunun dışında uygulamaya girmeyen bazı garip yeni sözcüklerin de yer aldığını dile getirmiştir.

Akalın (2007: 26) ise, Tarama Dergisi'nde önerilen “*ana yol, armağan, aydın, duyum, katıksız, olağan, olgun, onarmak, onay, onarmak, onay, ondalık, oturum, örnek, pekişmek, sayı, tüketmek*” vb. gibi birçok sözün toplum tarafından benimsenip yaygınlaştığını, ancak “*alağsatmak, astrav, aylandırma, aylanç, bayağut, dığaz, dımcukmak, dırdalaş, abuçin, sağut, soksok, tımarsık, tiriklük, yavzağırmak*” vb. gibi sözlerin tutulmadığını ve yaygınlaşmadığını belirtmiştir.

Korkmaz (1974: 74), Atatürk'ün 1 Kasım 1934 ve 1 Mart 1935 yılında yaptığı meclis konuşmalarında “*sayın, üye, ulus, yöntem, özen, öğünç, kurum, gerekme, evren, anık, anınmak, güvenç, seçim, önemli, gündem, subay, durum, tepki, uzman, dilekçe, basın, yayın, yarbay, albay, danıştay, yargıtay*” vb. gibi Öz Türkçe sözcükleri kullandığını, bu sözcüklerin dile yerleşmeye başlamasının yerinde ve sindirilerek yapılan uygulamaların ne kadar başarılı olabileceğini gösterdiğini dile getirmiştir.

Özleştirme yolunda yapılan çalışmalar kapsamında, dil devriminin başladığı günden itibaren yüzlerce yabancı sözcüğün yerini Türkçe köklerden yapılmış sözcüklere bıraktığını belirten Korkmaz (1963: 77), bu çalışmalar sonucunda dilimize “*gelenek,*

gereksinme, güç, gücün, gömü, güdümlü, özleşme, bildiri, yitik, tutsak, tutum, tanık, sayrı, ödenek, toplam, dilekçe” vb. gibi pek çok güzel sözcük kazandırıldığını ifade etmiştir.

İmer (1976: 88), Tarama Dergisi ve Cep Kılavuzları’nda yer alan *anlam* ‘mana’, *yigit* ‘cesur, dilâver”, *karşıt* ‘zıt’, *konuk* ‘misafir’, *gözenek* ‘mesame, revzen’, *sınav* ‘imtihan’, *uysal* ‘munis’, *aday* ‘namzet’, *belge* ‘delil, vesika’, başkan ‘reis’, *konut* ‘ikametgah’, *eşit* ‘müsavi’, *aşama* ‘mertebe’ vb. gibi sözcüklerin beğeni ile kullanılmakta olduğunu dile getirmiştir.

Arap alfabesinin bırakılıp Latin alfabesinin kabul edilmesinin ardından yeni yazı dizgesi toplum tarafından da kısa sürede benimsenip uygulamaya geçirilmiştir. Bununla beraber okuryazarlık oranlarında ciddi artışlar gözlenmiştir. İnan (1979: 60), yeni yazı dizgesinin kabul edilmesinden bir yıl sonra yani 1929 yılına kadar okuma-yazma bilenlerin, 7 yaşından yukarı nüfusun %6,5’u olduğunu, bu oranının yıllık %2,5 artış göstererek 1935’te %15’e çıktığını belirtmiştir. 1929’dan sonra geçen 20 yıl içinde yani 1949 yılında okuryazarlık oranı yurdumuzda %40’ı bulmuştur. 1950’den sonra halk eğitiminin durdurulması nedeniyle bu oran 1960’ta en az %60’a çıkacağına %39’a kadar düşmüştür. Öte yandan Türkçe gazetelerdeki haber dili ele alındığında, 1931 yılında %35 olan yerli ögelerin oranı 1970’ten sonra %70’i geçmiştir (İmer 1976: 97). İmer (1990: 148) haber dilinde yaptığı değerlendirmeler sonucunda, dil devrimini destekleyen “Cumhuriyet Gazetesi”nin ve ona karşı olan “Tercüman Gazetesi”nin 1977 ve 1980 yıllarında kullandığı dilde aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi Türkçe sözcükler bakımından yalnızca %9’luk bir fark olduğunu belirtmiştir (İmer 1990: 148):

Tablo 5: Cumhuriyet ve Tercüman Gazetesinin Haber Dilinin Karşılaştırması

	Cumhuriyet Gazetesi	Tercüman Gazetesi	Ortalama
1977	%75,5	%66,5	%71
1980	%81	%72	%76,5

Bu sonuçlar, Türkçe ögelerin benimsenip kullanıldığını yani uygulama aşamasına geçildiğini göstermiştir.

Ayrıca roman, öykü, şiir, deneme, inceleme gibi türlerdeki ve bilimsel çalışmalardaki Türkçe sözcük kullanım oranını gösteren sayımlar yapıldığını belirten Aksan (2000: 126), Aksoy'un (1975: 86-89) yapmış olduğu sayımların birkaçını vermiştir: "Sait Faik Abasıyanık'ın yapıtlarında Türkçe sözcük oranı %67, Reşat Nuri Güntekin'de %74, Agâh Sırrı Levend'de %78, Necati Cumalı'da %81, Oktay Akbal'da ve Behçet Necatigil'de %86'yı bulmakta, Hasan Eren ve Nurullah Ataç gibi araştırmacı ve yazarlarda %90'ı geçmektedir."

Dil devrimi ile girişilen özleştirme akımının, Türkçenin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması konusunda başarıya ulaştığını dile getiren Korkmaz (1974: 88-89), Tanzimat Dönemi'nde Osmanlıcaya savaş açıp sade dili savunan ve yazdığı yazılarda da bunu uygulamaya koymuş olan Şinasi'nin Türkçe sözcük kullanma oranının yalnızca %33 olduğunu, bu oranın yine dilde sadeleşme hareketinin öncülerinden olan Ziya Paşa'da %34, Ahmet Mithat Efendi'de ise %43 olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet döneminde başlatılan dilde özleştirme hareketi ile geçen süre içerisinde Türkçeleşme oranı - çeşitli yazarlar arasında ölçü farklılıkları olmakla birlikte %90' kadar yükselmiştir.

Okul terimlerinin Türkçeleştirilmesiyle birlikte yalnızca kodlanmış değil, genişletilmiş biçimlerin de uygulanmasına başlandığını dile getiren İmer (1998: 72-73), Boeschoten'ın (1997: 377) da belirttiği gibi okul dili ile kapsamlı araştırmalar yapılmamış olması nedeniyle ayrıntılı bir değerlendirme yapma olanağının olmadığını ifade etmiştir.

1950-1960 yılları arasında siyasette meydana gelen değişiklik nedeniyle uygulamadaki tekbiçimliliğe karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. 1945 yılında Türkçeleştirilmeye gidilen Anayasa metni yeniden eski Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metnine dönüştürülmüş, Türkçe okunmaya başlanan ezan ise yeniden Arapça okunmaya başlanmıştır. Böylece farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır (İmer 1998: 73).

27 Mayıs 1960'tan sonra yayımlanan Başbakanlık genelgeleriyle (1961) Türkçe karşılıkları bulunan yabancı sözcüklerin kullanılmaması, resmî yazışmalarda da aynı yolun izlenmesi istenmiştir (İmer 1976: 94). Böylece 1950 yılı öncesindeki uygulamaya geri dönülmüş, ödünçlemelerin yerine yeniden Türkçe ögelerin kullanımı yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. 1961 yılındaki Anayasa metni de aynı doğrultudaki uygulamanın bir kanıtı olmuştur. Bu uygulama, 1982'de başka bir Anayasa metni hazırlansa ve yürürlüğe girse de günümüze kadar sürdürülmüştür. Ancak 60'ların sonuna

doğru yeniden belirginleşmeye başlayan ve 70’lerde giderek artan dil tutumundaki kutuplaşmalar nedeniyle uygulamadaki farklılıklar da büyümeye başlamıştır. Kişisel düzeyde kendilerini ilerici görenler dil planlaması ürünlerini, tutucu görenler de ödünçlemeleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Aynı uygulama çeşitli toplumsal gruplarda (siyasi partiler, örgütler, dernekler vb.), hükûmetlerde, basın kuruluşlarında ve yayınlarında da görülmüştür. Örneğin o dönemde TDK yayınlarında yeni ögeler kullanılarak yaygınlaştırılmaya çalışılırken TKAE yayınlarında diğer yayınlara tepki olarak Osmanlıca ögelerin kullanılması sürdürülmüş ve dildeki değişime direnilmiştir (İmer 1998: 73-74).

Dil devrimi ürünlerinin eğitim alanındaki yaygınlaştırılması anlamındaki uygulama kapsamında 60’lı yılların sonundan 70’li yılların sonlarına kadar çalışmalar devam etmiştir. MEB’in belirlemiş olduğu “1000 Temel Eser” adlı dizinin yayımlanması başlanması ve tek tip ders kitabı şeklinde hazırlanması bu çalışmalara birer örnek olmuştur. Ancak 1976-1977 öğretim yılında okutulan bu kitaplarda “eğitimi millîleştirme” adı altında tekrardan Osmanlıcaya dönülmüştür. Basında, günlük gazetelerdeki köşe yazılarında ve haberlerde de aynı kutuplaşma sürmüş, benimsedikleri anlayışa göre ilerici kanatta yer alanlar dil planlaması ürünlerini, tutucu kanatta yer alanlar ise Osmanlıca ögeleri yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Kutuplaşmalarla birlikte basında bu iki farklı anlayışın temsilcileri *Cumhuriyet* (ilerici) ve *Tercüman* (tutucu) gazeteleri olmuştur (İmer 1998: 74-76).

Aksan (2000: 127)’a göre 1980 öncesinde türetilen ya da canlandırılan sözcüklerin yanı sıra değişik alanların terimlerinden Türkçeleştirilmiş olanlar bugün dile yerleşmiş, genelleşmiş, hatta bir bölümünün eski anlamını anımsayan pek az kimse kalmıştır. Aksan bunlara örnek olarak şu sözcükleri vermiştir: “*akım, anı, anıt, anlam, başarı, belge, boyut, belge, bunalım, bildiri, bağımsız, çelişki, çözüm, danışma, denge, direniş, dergi, düzey, eleştiri, emek, emekçi, güvence, girişim, görüntü, ilginç, ilke, ilkel, kural, kalıtım, kanıt, konu, konut, koşul, neden, onaylamak, ortam, özet, özgürlük, önlem, sayaç, seçenek, sindirim, taşıt, tekel, tüketim, tüketici, uygar, uygarlık, uygulamak, üretim, üretici, yazar, yorum.*”

Kişi, kurum ve kuruluşlar, anlayışları doğrultusunda radyoda, çok sonraları televizyonda, parlamento konuşmalarında, söyleşilerde ve konferanslarda vb. benimsedikleri anlayış

doğrultusunda dil planlaması ürünlerini ya da ödünçlemeleri kullanarak yaygınlaştırma çabası içinde olmuşlardır. Atatürk ve İsmet İnönü'nünkine benzer bir dil tutumu sergileyen Bülent Ecevit, konuşmalarında dil planlaması ürünlerini kullanmış, hatta *seçenek, önlem, özveri, ivedi, eşgüdüm* vb. yeni ögelerin kullanımının yaygınlaşmasına öncülük etmiştir (İmer 1998: 76). Aynı şekilde Melih Cevdet Anday'ın kendisinin yarattığı “*sözcük*”ü yazılarında kullanması Türkçenin en yaygın kullanılan sözcüklerinden biri olan “*kelime*”nin yerine geçmesi için yeterli olmuştur (Yücel 2007: 191).

Konuşma ve yazı dilinde Türkçe düşünme eğiliminin arttığını belirten Özdemir'e (1968: 77) göre, bir kavramı Türkçe sözcüklerle anlatmak, yazı dilimizin başta gelen koşuludur. Yazı diline yerleşen yeni sözcükler, artık konuşma dilinde de yaygın şekilde kullanılmaya başlamış ve konuşma dilimiz de hızla Türkçeleşmiştir. Bir zamanlar alaya alınmış olan *görev, durum, ilgili, yetkili, savcı* gibi sözcükler bugün belirli bir eğitimden geçmemiş kişiler tarafından da benimsenmiş ve kullanılır duruma gelmiştir. Yine de bir zamanlar “*muallim, mektep, talebe, muhacir, tayyare, makbuz, intihap, namzet, mâna, muamele, vesika, gıda*” gibi sözcükleri “dilden atamazsınız, bunlar yaşayan dilin sözleridir” gibisinden savların dayanıksızlığı, gerçeklerle bağdaşmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Bu sözcüklerin yerlerini alan *öğretmen, okul, öğrenci, göçmen, uçak, seçim, aday, anlam, görev, dergi, dilekçe, başkan, işlem, belge, besin* vb. gibi sözcükler yaşayan dilin sözcükleri olmuştur (Özdemir 1968: 77-78).

Türkçe Sözlük'ün ilk baskılarının hazırlandığı sıralarda öneri niteliğinde olan bazı sözcüklerin, günümüzde konuşma ve yazı dilinde yadırganmadan kullanılmakta olduğunu belirten Turan ve Özel (2007:192), bunun da TDK'nin Türkçeleştirmede önemli bir görevi başarıyla yerine getirmiş olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir.

Kodlanan dil biçiminin halk tarafından benimsenip uygulamaya geçirilmesi konusunda büyük rolü olan “Yayın Kolu”, 1961'de kurulan “Tanıtma Kolu” ile 1963 yılında birleşmiş ve kolun adı “Yayın ve Tanıtma Kolu” olmuştur. Türk Dil Kurumunun tüm yayın işlerini yürütmek ve kurumun çalışmalarını kamuoyuna tanıtmak kolun göreviydi (Turan ve Özel 2007: 223).

Yayın ve Tanıtma Kolu 1951 yılından beri aylık *Türk Dili* dergisini çıkarmaktadır. Bu derginin birer kitap niteliğinde olan şu özel sayıları da çıkarılmıştır: “Şiir, Deneme,

Günlük, Eleştiri, Sinema, Türk Halk Edebiyatı, Türk Kısa Oyunları, Gezi, Türk Dili ve Yazını, Mektup.” 1953 yılından beri de her yıl bir *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)* çıkarılmaktadır (Aksoy 1975: 36-37).

Turan ve Özel (2007: 224)’e göre “yetişen kuşaklar ve geniş topluluklarda dil sevgisini çoğaltma, dile özen duygusu ile anadili bilincini kökleştirme, dile saygıyı geliştirme, Dil Devriminin gerekliliğini örnekleriyle gösterme ereğini güden” *Tanıtma yayınları* , Radyo ve televizyon konuşmaları dizisi, Türk diline emek verenler dizisi, dil konuları dizisi, açikoturumlar dizisi ve çeşitli konular dizisi olmak üzere beş yayından oluşmaktadır. Ayrıca Türk Dili Dergisi ve dil devrimine gereksinimi somut örnekler ile gösterme amacıyla olan “Halk Kitapları Dizisi” yayımlamıştır.

Dil devrimi ile birlikte Türklük ve Türkçe bilincinin toplum tarafından benimsenmesi ile yeni doğan çocuklara verilen adlarda ve soyadları seçilirken önemli bir özleşmeye gidildiğini belirten Aksan (2000: 144), bir yandan “Oğuz, Ayhan, Gökhan, Kağan, Alpaslan, Bilge” vb. gibi tarihten alınan adların yaygınlaştığını, bir yandan “evren, sevinç, erdem, yıldırım, duygu, yalçın, bora, gökçe” vb. gibi Türkçe sözcüklerin kız ve erkek çocuklarına koyulan adların yerini aldığını, bir yandan da ad ve soyadlarında “Erdoğan, Ünal, İlker, Birol, Tolunay, Aksoy, Akyol” vb. gibi birleşik sözcüklerin kullanıldığını belirtmiştir.

Heid (2001: 110), Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarından bazılarının toplum tarafından büyük ölçüde kabul edilip uygulamaya geçirildiğine değinmiştir. Eski ya da yeni Türkçe sözcüklerin bazılarının uzun ve hantal yabancı sözcüklerin yerini alma konusunda oldukça başarılı olduğundan bahsetmiştir. Örneğin, *belirtmek* (tebarüz etmek), *başarı* (muvaaffakiyet), *ön sezi* (hissi kabl-el vuku), *Anayasa* (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), *ekim* (teşrinievvel), *kasım* (teşrinisani), *aralık* (kanunuevvel), *ocak* (kanunusani) vb. gibi. Yine aynı şekilde Türkçe olmayan özellikler (özellikle uzun bir sesliden sonra çift sessiz, gırtlak vuruşları vb.) taşıyan Arapça sözcüklerin yerini sıklıkla Türkçe sözcüklerin aldığını belirtmiştir. Örneğin, *kamu* (âmm), *kesin* (kât’i).

Yeni bir sözcüğün ilgi görmesinde, o sözcüğün hoş ve uygulanır bir biçime, uyumlu bir sese, alışılmış bir yapı bilimsel ve ses bilimsel bir modele, açıklık ve anlaşılabilirliğe sahip olmasının zorunlu olduğunu belirten Heid (2001: 111), birçok yazar tarafından yabancı sözcüklerin yerine kullanılan Türkçe sözcüklerin aynı türetme son ekleriyle

oluşturulan sözcük grupları olmasını dikkat çekici bulmuştur. Bunları da şu şekilde örneklemiştir: *-ek*: sığınak, uçak, dayanak; *-gi*: dergi, tepki, yetki; *-(i)m*: oturma, devrim, deyim; *-i*: gösteri, kazı, gezi; *-(i)n*: yayın, kesin, basın; *-ge*: sömürge, bölge, belge; *-(i)t*: yazıt, yakıt, eşit; *-(i)nti*: söylenti, alıntı, toplantı. Heid, çoğunun yerlerini aldıkları Arapça sözcüklerden daha kısa olduğu bu sözcüklerin başarısını, türetildikleri kök ve modellerin bilinir olması gerçeğine bağlamıştır.

TDK tarafından birçok yeni sözcüğün oluşturulmasında kullanılan *-men* son ekinin ilk başlarda sert eleştirilere karşılaşılmış olmasına rağmen, öğretmen, seçmen, teğmen vb. gibi sözcüklerin pek çoğunun yaygınlaştığını belirten Heid'a (2001: 112) göre, bu sözcüklerin bir çocuğunun idari ve askerî terimler olmasını dikkat çekici bulmuştur.

Heid (2001: 117), Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 26. Maddesinin 1924 tarihli asıl metni (1928'te yapılan değişikliklerle birlikte) ve yeni sözcüklerin uygulamaya konulduğu 1945 tarihli uyarlamasına yer vererek dildeki sadeleşmeyi örnekleştir:

1924 Metni:

“Büyük Millet Meclisi kavainin vaz’ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harb ilânı, muvazenei umumiyei maliye ve Devletin umum hesabı katî kanunların tetkik ve tasdiki, meskûkat darbı, inhisar ve mali taahhüdü mutazammın mukavelet ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumî ve hususî af ilanı, cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve mücazâtı kanuniyenin tecili, mahkemelerde sâdır olup katiyat kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vazâifi bizzat kendi ifa eder.”

1945 Uyarlaması:

“Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilan etmek, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazlarını onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemeden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Türkiye Büyük Meclisi ancak kendisi yapar.”

4.4. GENİŞLETME

Genişletme aşaması, dil planlamasının dil (bütünce) yönüyle ilgilidir. Kodlama, “dil bilgisi, sözlük, yazım kılavuzu vb. hazırlanması yoluyla kullarımdaki bölgesel, toplumsal, sınıfsal ve öteki değışkelerin ölçünlüleştirilmesi” anlamına gelirken “genişletme; işlevsel açıdan farklı bir ya da daha çok dil arasında özellikle mesleki ve teknik alanlardaki sözcük listelerinin birbirine aktarılabilmesi gereksinimi” anlamına gelmektedir (Fishman vd. 1971: 295).

Haugen (1983)’in dil planlaması modelinde genişletme, *terimsel çağcılaştırma* (*terminological modernization*) ve *biçemsel gelişme* (*stylistic development*) olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır.

4.4.1. Terimsel Çağcılaştırma

İmer (1998: 78), Türkçenin uzun tarihsel gelişimi süresince bir iletişim dili ve devlet dili olarak gündeme gelmiş olduğunu ancak bir bilim dili olarak geliştirilmesinin ilk kez Cumhuriyet dönemindeki dil planlamasıyla gündeme geldiğini belirtmiştir (İmer 1998: 78).

I. Türk Dil Kurultayı’nda, terimleri Türkçe sözcüklerden karşılama amacıyla “Lügat-Istılah (Sözlük-Terim) Kolu” oluşturulmuştur. Terim kolu, “*Felsefe, matematik, astronomi, jeoloji, fizik, biyoloji, ruhbilim, tarih, toplumbilim, dilbilim, estetik ve güzel sanatlar, spor ve oyunlar, askerlik, hükümet örgütü, ulaşım ve taşıma, teknik ve el sanatları*” olmak üzere 16 uzmanlık dalına ayrılmıştır. Her dal kendi uzmanlık dalına ait terimler üzerinde çalışmalar yapmıştır (İmer 1998: 79).

III. Türk Dili Kurultayı’nda (1936), terim çalışmalarında ilk ve ortaöğretime öncelik verilmesine karar verilmiştir. 1941 yılında “*matematik, fizik, mekanik, kimya, zooloji, biyoloji, botanik, astronomi, jeoloji ve coğrafya*” alanlarını kapsayan *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu* adlı kılavuz yayımlanmıştır. Bu kılavuzda toplam 3878 terim bulunmaktadır. 1963 yılında bu yapıtın yerini doldurmak amacıyla *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*’ yayımlanmıştır. Bu kılavuzda 10088 terim yer almaktadır (İmer 1998: 80; Turan ve Özel: 215).

Daha sonra “kılavuzlar”dan “sözlük”lere geçilmiş, yayımlanan terim sözlükleri, ilgili bilim dallarının kavramlarını güvenilir biçimde açıklamıştır. Bu sözlüklerde Türkçeden üretilmiş okul terimleri ve pek çok bilim dalının terimleri bulunmaktadır. Bu terimlere örnekler şu şekildedir: *ikizkenar üçgen* [mat.] (Osm. müselles-i mütesâviy-üs-sakeyn, Fr. Triangle isoëcle), *içters* (açı) [mat.] (dâhilen mütebâdil, Fr. Alterne intern), *yatay doğru* [mat.] (hatt-ı ufkî, Fr. horizontale), *yayılma* [fiz.] (Osm. intişar, Fr. Propagation, *yarı-oynar eklem* [biy.] (mafsal-ı nısf-ı müteharrike, Fr. Articulation semi-mobile), *yassisolungaçlılar* [zool.] (Osm. zu’l mısraayn, Fr. bivalves, Lat. Lamelli branciata), *ön göğüs* [zool.] (mukaddem sadr, Fr. prothorax), *sol karıncık* [zool.] (Osm. buteyn-i eyser, Fr. ventricule gauche), *sağ kulakçık* [zool.] (Osm. üzeyn-i eyemen, Fr. auricule droite), *ortak bölen/ortak tam bölen* [mat.] (Osm. kasım-ı müşterek, Fr. diviseur commun), *orta kulak* [zool.] (Osm. üzn-i vusta, Fr. oreille moyennem), *ondalık sayı* [mat.] (Osm. a’şâri aded, Fr. nombre décimal), *kürek kemiği* [biy. zool.] (Osm. azm-ı ketif, Fr. omoplate, scapulium), *kesici dişler* [biy.] (esmân-ı katıa, Fr. dents incisives), *buğdaygiller* [bot.] (Osm. necliye, Fr. graminées, Lat. Graminae), *buzul* [jeol. Coğ.] (Osm. cümudiye, Fr. glacier), *buğulaşma hızı* [fiz.] (Osm. sür’at-i tebahhur, Fr. vitesse d’évaporation), *alyuvar* [biy.] (Osm. küreyve-i hamra, Fr. globule rouge), Lat. Erythrocyte Hématie), *akyuvar* [zool. biy.] (Osm. küreyve-i beyza, Fr. globule blanc, Lat. Leucocyte) vb. (İmer 1998: 81-82)

1960 yılından sonra okul terimleri dışında, uzmanlık terimlerinin Türkçeleştirilmesi ile ilgilenilmiştir. Uzmanlarla yapılan iş birliği sonucu üretilen terimler, TDK tarafından denetlenmiş ve uygun görülenler yayımlanmıştır. Toplamda 102 adet terim sözlüğü hazırlanmıştır (İmer 1998: 80). Bu 102 yapıtta bulunan yaklaşık 107000 maddebaşı terimle tutarlılığı sağlamak, ayırımına varılan çelişkilerin, çıkabilecek uyumsuzlukların çözüme bağlanmak için 1974-1981 yıllarında kolda “Terimler Dizelgeliği” oluşturulmuştur (Turan ve Özel 2007: 216).

Askerlik dili, geniş ölçüde Türkçeleştirilmiş olan meslek alanlarından biridir. 1924 yılından başlanarak talimatnamelerdeki Osmanlıca terimler Türkçeleştirilmeye başlanmıştır. 1924-1932 yılları arasındaki talimatnamelerdeki “nizamı harp, vaz’ulceyş, cüz’ü tam, pişdar, dümdar” terimleri yerine, “kuruluş, konuş, birlik, öncü, artçı” gibi karşılıklar konulmuştur. Dil devriminden sonra bu terimlere birçok yeni terim eklenmiştir: “*Nefer, mülâzımı sani, mülâzımı evvel, kaymakam, miralay, zabıt, erkânı*

harp, liva, fırka” gibi terimler, “*er, asteğmen, üsteğmen, yarbay, albay, subay, kurmay, tuğay, tümen*” olarak değiştirilmiştir (Aksoy 1963: 47).

Terimler alanında Türkçeleştirme çabası harcanmayan, dolayısıyla Türkçeleri ile yer değiştirmeyip yabancı dillerdeki karşılıklarının kullanılması sürdürülen alanlar da olmuştur. Bunların başında tıp gelmiştir. Tıp alanında kılavuz niteliğinde çalışmalar yapılmış ve *Hekimlik Terimler Kılavuzu* (Ankara: TDK, 1978) ve *Tıp Dili Türkçe Kılavuzu* (Ş. Canda, İzmir: Sivas Kanser Savaş Derneği Yayınları, 1983) gibi yapıtlar yayımlanmışsa da bu yapıtlar tıp alanında uluslararası terimlerle Türkçe terimlerin yer değiştirmesine yönelik herhangi bir katkıda bulunamamıştır (İmer 1998: 82). Bütün dünyada Latin ve Yunan kökenli terimlerin egemen olduğu hekimlik terimlerinde günümüzde bizde de önemli sorunlar bulunduğu belirten Aksan (2000: 130), terimlerin Türkçelerinin kullanılması için yeterli özenin gösterilmemesinin bir gerçek olmasına karşın *doku, renk körlüğü, yan etkiler, doğum öncesi, kansızlık, kemik erimesi* gibi kavramların yaygınlaştığını ifade etmiştir.

Anayasa dili Türkçe olsa da, kimi yasaların, örneğin Ceza Yasası’nın Türkçeleştirilse de hukuk dilinin pek değiştirilememiş olduğunu düşünen Brendemoen (1990: 478-479; akt. İmer 1998:83), bunun nedeninin hukuk dilinin dil devriminden önceye dayanmasına ve üniversitedeki ders kitaplarının hâlâ eski hukuk jargonuyla yazılmasına dayandırmıştır.

Filoloji ve dil bilimi alanında çağcıl dil bilimi ve edebiyat kavramlarının Türkçe ögelerle karşılanmasına özen gösterilmiştir. Yer değiştirmelerde ufak çaplı sorunlar bulunsa da dil bilgisi, dil bilimi ve filoloji alanındaki terimlerin Türkçeleştirildiği ve büyük ölçüde ödünçlemelerle yer değiştirdiği kabul edilebilir olduğunu ifade eden İmer (1998: 83), sonuç olarak 1932-1983 yılları arasında okul terimlerinin Türkçeleştirildiğini ve doğu kökenli ödünçlemelerle tümüyle yer değiştirdiğini, uzmanlık alanlarının pek çoğunda da Türkçeleştirme konusunda uzun yollar alındığını ve üretilen terimlerin çoğunun ödünçlemelerle yer değiştirdiğini söylemiştir.

TDK’nin Terim Kolu, “Türkçeyi bilim ve sanatın tüm kavramlarını, en ince anlam ayrımlarını belirtmeye elverişli bir doğruluk ve kesinlik düzeyinde anlatabilecek bir bilim ve sanat dili olarak” geliştirmeyi amaçlamıştır. Çünkü “bir dilin bilim dili olarak gelişmesi; ancak ekin ve kültür dili olarak” gelişmiş bir düzeye erişmesiyle olanaklıdır (Turan ve Özel 2007: 214).

Terim niteliğindeki sözcüklerin çoğu genel dilin sözcük dağarcığında kullanılmamıştır. Nitekim bilimsel terimler dağarcığının, genel yazın dillerindeki sözcük sayısından çok daha büyük olduğu, bu sayının 1983'e dek 9000.000 dolayına vardığı belirtilmiştir (Unesco'dan akt. Köksal (1983: 12). Bilim dillerini oluşturan bu sözcüklerin bir kısmı, uygulam bilimin olağanüstü hızlı gelişme gösterdiği 20. yüzyılda geliştirilmiştir. Bilim, teknik ve ekonomide toplumlar, ulusal dillerinin yeni tanımlanan kavramlarıyla çağcıl bilimin ürettiği ve kullandığı yeni araç-gereçler için yeni sözcükler türetmiştir (Turan ve Özel 2007: 219).

Terimsel çağcılaştırmada kapsamında okul terimlerinin Türkçeleştirilmesi üzerinde durulmasının yanı sıra yabancı dillerde (Fransızca, İngilizce, Almanca) ve Osmanlıcada karşılıkları verilen Türkçe terimlerin dizgelendiği kılavuzlar yayımlanmıştır. Böylelikle Cumhuriyet döneminde yaygınlaştırmaya çalışılan eğitimin Türkçenin kaynaklarından geliştirilen sözcüklerle yapılması desteklenmiştir. Atatürk bu çalışmaları yalnız desteklemekle kalmamış (İmer 1998: 81); dil devrimine karşı çıkanların bile gündelik yaşamda kullandıkları “*açı, boyut, uzay, gerekçe, kesit, konum, üçgen, dikey, yatay, düşey, yöndeş açılar, açı ortay, ikiz kenar üçgen, eşkenar üçgen, dik üçgen, dörtgen, yüzey, teğet, izdüşüm, ayırıt, iç bükey, dış bükey, yanay, artı, eksi, pay, payda, türev, düzey, çap, yarıçap, kesek, yay, giriş, çember, taban, eğik, beşgen, köşegen, eşkenar, ikiz kenar, paralel kenar, yamuk, eşit, çarpı, bölü, oran, orantı, alan, varsayı*” (haz. Ağakay vd. (1962: 33) gibi birçok terimi kendi türetmiş, öğretimde kullanılmak üzere önermiştir. Daha da ileri giderek önerdiği yeni sözcüklerin nasıl kullanılabileceğini göstermek, Türkçe terimlerin kullanışlığını sınamak amacıyla bir de Geometri kitabı yazmıştır (Turan ve Özel 2007: 218). Atatürk, bu yapıtıyla matematik alanındaki terimlerinin önemli bir bölümünü yenilemiştir. Öğrenciler Osmanlıcanın zor ve karmaşık terimleri yerine, yeni üretilen ve aslında onlara tanıdık olan terimlerle karşılaşmıştır (Yücel 2007: 186).

Akalın (2004: 31-32) ise Atatürk'ün Türkçenin bilim dili olarak geliştirilmesine gereken önemi verdiğini, yeni bilim terimlerinin türetilmesi çalışmalarına da bizzat katıldığını ifade etmiş ve Atatürk'ün bu konudaki düşüncesini şu sözlerle dile getirdiğini belirtmiştir:

"Öyle istiyorum ki, Türk dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazarlar bütün terimleriyle çoğunluğun anlayabileceği güzel, ahenkli dilimizi kullansınlar."

Üretilen terimlerin benimsenmesinde bilinçli yazar ve çevirmenlerin de rolü çok büyüktür. Bazı yapıtlarında yeni sözcüklere yer vermiş Nurullah Ataç ya da Melih Cevdet Anday gibi yazarlar kendileri de yeni sözcükler yaratmışlar, Yaşar Kemal gibi yazarlar yeni oluşmakta olan yazı dilini kendi bölgesel ağızlarının zenginlikleriyle işlemiştir (Yücel 2007: 186).

Terim Kolunun yayımlanan terim sözlüklerinde bilimsel bilgiye ağırlık verilmiş, sözlükler ilgili bilim dallarının kavramlarını güvenilir biçimde açıklamaları nedeniyle de aranır olmuştur. Belli bir daldaki bilimsel kavramların tanımlarını eksiksiz olarak vermenin Türkçeyi bilim dili olarak geliştirme yönündeki katkısı, özellikle bu tür bilimsel yayın yapan başka bir kurumun bulunmaması da göz önünde tutulunca kolayca anlaşılır. Bilim, bir bakıma, tutarlı bir sınıflama ve adlandırma dizgesidir. Terim sözlüğü biçiminde bir hazırlığın uzun süre beklemeyi gerektirdiği durumlarda, sözlük yerine kılavuz türü yayınlar 1980'lere dek sürdürülmüştür. 1978'te basılan ve 1980'de ikinci baskısı yapılan Hekimlik Terimleri Kılavuzu bu yaklaşıma iyi bir örnektir. 1963'te basılmış olan Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu da uzun zaman bir "Orta Öğretim Terimleri Sözlüğü"nin yokluğunda, benzer bir işlev yerine getirmiştir (Turan ve Özel 2007: 218-219).

Aksan (2000: 128-129), üretilen terimlerin benimsenmesi için en önemli etkenlerden birinin, değişik alanlarda ürün veren yazarların bilinçli bir özenle Türkçe karşılıkları kullanmayı tercih etmeleri olduğunu ifade etmiştir. II. Dünya Savaşından sonra İngilizcenin önemli ve ağırlıklı etkisine rağmen Türkçenin her alanda zengin bir terim varlığının olması ancak bu özen çerçevesinde gerçekleştirilebilmiştir. Teknik, bilim ve sanat alanlarında bu doğrultudaki tutumlarla, önerilen terimlerden terimlerin bir bölümü benimsenip kullanıma girmiştir. Diğer bir etken, Türkçe terimlerin eğitim ve öğretimde kullanılması, ders kitaplarında kullanılması olmuştur. Atatürk'ün Geometri kitabındaki terimler ve bunlarla kurulmuş birleşik sözcük ve tamlamalar okul kitaplarında yer almış, TDK tarafından önerilen bir bölüm terim de aynı yoldan benimsenmiştir. Bu nedenle, Aksan bu konuda devletin tutumunun çok önemli olduğunu vurgulamış ve dil devrimi süresince benimsenen bu terimlerin günlük dile de yerleştiğini belirtmiştir. Örneğin ruhbilim ve felsefe alanında *şuur*'u karşılayan *bilinç*, *tahte 'ş-şuur*'un Türkçesi *bilinçaltı*, *sevk-i tabii*'nin özleştirilmiş biçimi *içgüdü*, *tedai* için kullanılan *çağırışım*, *daire-i fâside*

ya da *fâsit daire* terimini Türkçeleştiren *kısır döngü*, *ta'lik* karşılığında *tümdengelim*, *istikra* için bulunan *tümevarım*, bunlardan ancak birkaçıdır. Gökbilimdeki *mahrek yörünge*'ye, *seyyare gezegen*'e, *peyk uydu*'ya, *sür'at-i zıya* ise *ışık hızı*'na döndürülmüştür. Coğrafya terimlerinden *asgarî tazyik mintıkası*, *alçak basınç bölgesi*; Osmanlıcada, Batı dillerinden aktarılarak *istalaktit* olarak geçen kavram *sarkıt*, *istalagmit* biçimindeki kavram da *dikit* ögeleriyle Türkçeleştirilmiş, bunların yanında, daha pek çok terimin özleştirilmesi sağlanmıştır.

Eker (2013: 75), dil devrimi kapsamında önerilen Türkçe terimleri aynen kullanılanlar, kullanım alanı bulamayanlar, anlamca farklılaşanlar ve Arapçaları yerine Batı dillerinden karşılıkları alınanlar şeklinde ele almış ve bunları şu şekilde örneklendirmiştir:

- 1) *Aynen kullanılanlar*: sayı (Osm. adet), onlar (Osm. aşarat) vb. gibi matematik terimleri; çizgi (Osm. hat), doğru çizgi (Osm. müstakim), yön (Osm. cihet) vb. gibi geometri terimleri; değişken (Osm. mütehavvil), denklem (Osm. muadele) vb. gibi trigonometri terimleri.
- 2) *Kullanım alanı bulamayanlar*: türek (Osm. müştak, Fr. dérivée), türem (Osm. iştikak, Fr. dérivation), kuraç (Osm. düstur, Fr. formule), çöklüm (Osm. mudalla, Fr. polygone), dirimbetim (tercümei hal, Fr. biographie), balçıkışleri (Osm. seramik, Fr. céramique) vb.
- 3) *Anlamca farklılaşanlar*: Söylem (Osm. kaziye, Fr. proposition), yorum (Osm. araziye, Fr. hypothèse), sayaç (Osm. rakam, Fr. chiffre) vb.
- 4) *Arapçaları yerine Batı dillerinden karşılıkları alınanlar*: Osm. hendese, müsellesat, hesap vb. terimler yerlerini geometri, trigonometri, matematik vb. gibi Batı kökenli sözcüklere bırakmıştır.

Genel olarak terimleri Türkçeleştirmede izlenen yolların, genel dil sözcüklerini Türkçeleştirmede izlenen yollarla aynı olduğunu dile getiren İmer ise (1976: 106-109), bu yolları örneklerle şu şekilde açıklamıştır:

- 1) *Türetme yolu*: Yabancı sözcüklerle anlatılan kavrama, Türkçe kök ve eklerden karşılık yapıldığı bu yol, dil devrimin en verimli sonuç alınan yollarındandır. Başta okul terimleri olmak üzere uzmanlık alanlarındaki birçok terim, Türkçe kök ve eklerle yapılan sözcüklerle anlatılır duruma gelmiştir. Örnekler: *açı* (Osm. zaviye; Fr. angle), *dışters açı* (Osm. haricen mütebâdil; Fr. alterne extern), *dik açı* (Osm. zaviye-i kaime; Fr. angle droit) , *dar açı* (Osm. zaviye-i hadde; Fr. angle aigu), *altıgen* (Osm. müseddes; Fr. hexagen), *iki bilinmeyenli denklem* (Osm. derece-i ulâdan iki meçhullü muadele; Fr. équation de premier degré à inconnus), *bilinen* (Osm. mâlûm; Fr. connu), *bilinmeyen* (Osm. meçhul; Fr. inconnu), *en büyük ortak tam bölen* (Osm. kasım-ı müşterek-i azam; Fr. plus grand commun diviseur), *en küçük ortak kat* (Osm. misl-i müşterek-i asgar; Fr. plus petit commun multiple), *dört işlem* (Osm. â'mal-i erbaa; Fr. quatre opérations), *çarpanlara ayırma* (Osm. mazrubata tefrik; Fr. mise en facteur), *doğru orantılı* (Osm. mebsuten mütenasip; Fr. proportionel directe).

Biyoloji terimlerinden *doku* (botanik ve zooloji terimi olarak da kullanılır. Osm. nescic; Fr. tissu), *toplardamar* (Osm. verid; Fr. veine), *atardamar* (Osm. şıryan; Fr. artère), dolaşım (Osm. deveran; Fr. circulation); botanik terimlerinden *emici tüyler* ya da *emici kıllar* (Osm. eş'ar-ı muassa; Fr. poils absorbants), botanik, biyoloji, zooloji, kimya terimi olarak kullanılan *özümleme*, *özümlenme* (Osm. temsîl, temessül; Fr. assimilation), zooloji ve biyoloji terimi olarak kullanılan *başkalaşma* (Osm. istihâle; Fr. métamorphose), birçok alanda (biyoloji, zooloji, coğrafya, tarım) kullanılan *asalak* (Osm. tufeylî; Fr. parasite), zooloji terimlerinden *çokayaklılar –bacaklılar* (Osm. zat'ül-ercül-ül-kesîre; Fr. myriapodes, myriopodes; Yun. Myriapoda), *içgüdü* (Osm. sevk-i tabîî; Fr. instinct), içsalgı bezi (Fr. glande endocrine, glande à sécrétion interne)⁷, yerbilim terimlerinden *yanardağ* (Osm. bürkan; Alm. Vulkan; Fr. volcan; İng. volcano), *tortulaşma* (Osm. teressüp; Alm. Sedimentation; Fr. sédimentation; İng. sedimentation), *kıvrım* (Osm. iltivâ; Alm. Falte; Fr. pli; İng. fold), *aşınma* (Osm. itikâl; Alm. Abtragung; Fr. érosion; İng. erosion), *yer kayması* (Alm. Sekrich; Fr.

⁷ Buraya kadar verilen terimlerin Osmanlıca ve Fransızca karşılıkları TDK tarafından yayımlanan Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu (Ankara, 1963) adlı yapıttaki yazılışları ile alınmıştır.

déplacement des débris superficiels; İng. creep), *dikit* (Alm. Stalagmit; Fr. stalagmite; İng. stalagmit), *damla taşı* (Alm. Tropstein; Fr., İng. stalactite)⁸

- 2) *Çevirme yolu*: Yabancı sözcüğün anlamını Türkçeye çevirerek terim yapılır. Bu yol ile daha önce yabancı sözcüklerle birçok terim Türkçe sözcüklerle anlatılır duruma gelmiştir. Örnekler: *gelgit* [coğr., astr.] (Osm. medd ü cezir; Fr. va et vient, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *eşsıcaklı* [coğr., fiz., astr.] (Osm. mütesâviy-ül-harâre; Fr. isotherme, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *eşyağış eğrileri* [coğr.] (Osm. mütesaviy-ül-matar münhanileri; Fr. isoyètes -courbes-, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *eşyükselti eğrileri* [coğr.] (Osm. mütesâviy- üt-tereffu' münhanileri; Fr. isobasses courbes-, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *yerçekirdeği* [jeol.] (Alm. Erdkern; Fr. noyau terrestre; İng. earth's core, nucleus; Osm. nüve-i arz, Yerbilim Ter. S.), *yerkabuğu* [jeol.] (Alm. Erdkruste; Fr. écorce terrestre, croûte terrestre; İng. earth's crust; Osm. kışr-ı arz, Yerbilim Ter. S.), *bağıl nem* [astr., soğr.] (Alm. relative Feuchte, relative Feuchtigkeit; Fr. humidité relative; İng. relative humidity, Gökbilim Ter. S.), *gezegen* [astr.] (Alm. Planet; Fr. planète; İng. planet; Osm. seyyâre, Gökbilim Ter. S.), *yıldız ışığı* [astr.] (Alm. Sternlicht; Fr. lumière stellaire; İng. star light; Osm. ziyâ-yı kevkeb, Gökbilim Terimleri S.), *ısıölçer* [fiz.] (Fr. calorimètre, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *basınçölçer* [fiz.] (Osm. mikyâs-ı hava; Fr. baromètre, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *dış pazar* [coğr.] (Fr. marché extéri-eur, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *içdeniz* [coğr., jeol.] (Fr. mer intérieur, Orta Öğr. Ter. Kıl.), vb.

- 3) *Yeniden kullanılır duruma getirme yolu*: Geçmişte yazı dilinde kullanılmış ancak sonradan yalnızca halk dilinde kullanılır duruma gelmiş sözcüklere yeniden kullanım kazandırma yoludur. Örnekler: *batı* [coğr., astr.] (Alm. Westen, West; Fr. ouest; İng. West; Osm. garb, Gökbilim Terimleri Sözlüğü), *doğu* [coğr., astr.] (Alm. Osten, Ost; Fr. est; İng. East; Osm. şark, Gökbilim Terimleri Sözlüğü), *kuzey* [coğr., astr.] (Alm. Norden, Nord; Fr. nord; İng. North; Osm. şimal, Gökbilim Ter. S.), *güney* [coğr., astr.] (Alm. Süden, Süd ; Fr. sud; İng. South;

⁸ Yerbilim terimlerinin Osmanlıca ve Batı dillerindeki karşılıkları H.N. Pamit ve Ö. Öztunalı tarafından hazırlanan Yerbilimleri Terimleri Sözlüğü'nden (Ankara,1971) alınmıştır.

Osm. cenûb, Gökbilim Terimleri Sözlüğü), *yıldız* [astr.] (Alm. Stem; Fr. étoile; İng. star; Osm. kevkeb, necm, Gökbilim Terimleri Sözlüğü), *dolunay* [astr.] (Alm. Vollmond; Fr. pleine lune; İng. full moon; Osm. bedr, Gökbilim Terimleri Sözlüğü), *akarsu* [coğr.] (Osm. ma-i câri ; Fr. eau courante, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *ıllıman* [iklimler, coğr.] (Osm. akâlim-i mutedile; Fr. climats tempérés, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *basınç* [coğr., fiz.] (Osm. tazyik; Fr. pression, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *omurga* [biy.] (Osm. amûd-ı fıkârî; Fr. vertébrale [colonne-], Orta Öğr. Ter. Kıl.), *kuyruksokumu* [kemiği, biy.] (Osm. azm-ı aciz; Fr. sacrum, Orta Öğr. Ter. Kıl.), *önkol* [biy.] (Osm. saît; Fr. avant-bras, Orta Öğr. Ter. Kıl.), vb.

- 4) *Genel dil sözcüklerinin terimleştirilmesi yolu:* Genel dilde kullanılan sözcüklerin aynı zamanda terim olarak kullanılması yoludur. Örnekler: *çap* (1- [mat.] Bir çemberin merkezinden geçerek iki noktasını birleştiren doğru, kutur: topun çapı. Merminin çapı. 2- Hacim, cüsse: İri çapta bir adam. 3- Değer veya ölçü: Bu çapta bir yapıt. 4- Bina veya arsanın boyutlarını ve sınırlarını gösteren harita [T.S.]), *sonsuz* (1- [mat.] Sonu olmayan, her niceliği aşabilen değişken nicelik. 2- [fels.] Bitimsiz [T.S.]), *eşit* (Belli bir bakımdan birbirinden ne artık ne eksik olmayan iki veya daha çok şeyler, müsavi: Bu iki denk ağırlıkça eşittir [T.S.] Ayrıca matematik terimi olarak da aynı anlamda kullanılır), *doğru* (1- Bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyen; eğri ve çarpık karşıtı: Doğru yol. Doğru duvar. 2- Gerçek, yalan olmayan: Doğru havadis. Doğru haber. 3- İşe ve duruma uygun: Doğru söz. Doğru davranış. 4- Yasa, usul ve ahlâka bağlı: Doğru adam. 5- Gerçeğe veya kurala uygun: Doğru hesap. Doğru bir anlatış. 6- Gerçek şekil, hakikat: İşin doğrusunu anlayamadık. 7- [mat.] İki nokta arasında çekilebilen en kısa çizgi: İki noktadan yalnız bir doğru geçebilir. 8- Doğru olarak, doğruca: Adam doğru söyledi. Çocuk doğru okudu. 9- Sağa sola sapmadan: Bu yol doğru oraya gider. 10- Karşı, yönünce: Dağa doğru. Batıya doğru. 11- Zaman kavramlı sözcüklerden sonra yakın, yakınlarında: Akşama doğru. Ellisine doğru [T.S.]), *çarpma* (1- Çarpmak eylemi. 2- [mat.] Çarpmak işlemi, darp, zarp. 3- [müz.] İçinde küçük ve çarpıp geçilen noktalar bulunan ezgi. 4- Kuyu çengeli biçiminde beş kollu büyük olta iğnesi. 5- Çarpa çarpa yapılan şey: Çarpma pekmez [T.S.]), *bölme* (1- Bölmek işi. 2- Salon, oda veya sofa gibi büyücek bir yerden ayrılmış küçükçe yer. 3- Büyük bir yeri küçük gözlere ayıran ince duvar veya tahta perde.

4- [mat.] Bölmek işlemi. 5- Gemilerin içinde, yangın, su hücumu gibi hallerde ara kapılar kapanınca arızanın yayılmasını önlemek için kullanılan birbirlerinden ayrılmış yerler [T.S.]), *denge* (1- [fiz.] Devimsiz bir cisim üzerine etki yapan kuvvetlerin, o cisimde bir devim meydana getirmemeleri veya devimli bir cismi etkileyen kuvvetlerin o cismin yörüngesini ve hızını değiştirmemeleri hâli. 2- Karşıt iki kuvvetin denk gelmesi hâli, muvazene [T. S.]), *kıvrım* (1- Bir şeyin kıvrılmış yeri. 2- [jeol.] Kıvrılma sonunda meydana gelen toprak dalgası [T.S.]), *dalga* (1- Deniz veya göl gibi geniş sularda rüzgarın tümsek tümsek yükselterek sürdüğü su yığını. 2- Bunun şekil veya kıvrılmasını andıran her şey: İnsan dalgası. Sıcak dalgası. Soğuk dalgası. Kumaştaki dalgalar. 3- [fiz.] Akışların devirli devimlerinde bir devir içindeki devim : Ankara Radyosu uzun ve kısa dalga üzerinden yayın yapar. 4- [argo] Gizli iş, dalavere: Bu işte bir dalga var. 5- [argo] Esrar, eroin gibi uyuşturucu maddelerin verdiği keyif hâli. 6- [argo] Dalgınlık [T.S.]), vb.

4.4.2. Biçemsel Gelişme

Genişletme aşaması, dil bilgisi ve söz varlığının, farklı kesit ve biçemlerin geliştirilmesini içermektedir. Bu gelişmede, bir dilin daha önceki işlevleri yeni bir yöntem aracılığıyla veya yeni ortaya çıkan istekleri yeni işlevler aracılığıyla karşılanabilir (Bartsch 1987: 278-279; akt. İmer 1998: 84).

Türkiye’de dil devrimi çatısı altında yapılan çalışmalar genellikle söz varlığının ortaya koyulmasına, sözcüksel ve dil bilgisel yenileşmeye yönelik yapılmıştır. Ancak biçemsel genişletmeye çok fazla yer verilmemiştir (İmer 1998: 84).

Brendemoen (1990: 479-481) Türkiye’deki dil siyasası ve Türk dil devriminden bahsettiği yazısında, konunun sözcüksel olmayan yönüne değinmiş ve biçemle ilgili olarak da doğru-yanlış kullanımlardan söz etmiştir.

Boetschoten (1997: 369-372), bir bağlantı sıfatı olarak *-sel* kullanımı, ağızlardaki dil bilgisi özelliği olarak *-ende* (gelende) kullanımı, ödüncleme, yeni öge seçimi, özleşmeci eğilimli biçem yanında karışık biçemin kullanımı, özleştirme çabalarındaki boşluk

nedeniyle ortaya çıkan görünüm, yeni biçem etkisiyle eski biçemde ortaya çıkan değişme vb. konularına yer vermiştir.

İmer (1998: 85-92), yapılan çalışmaları baz alarak Türk dil devriminin başlangıcından itibaren 50 yıl içerisinde ortaya çıkan anlatım ve biçem ile ilgili özellikleri özetlemiştir:

- 1) 1950 yılına kadar biçem açısından herhangi bir sorun yaşanmamış, o yıla kadar Türk dili tekbiçimlilik sergileyerek kullanılmış ve gelişmiştir. Kitle iletişim araçlarında kullanılan Türkçe sözcüklerin artışı, bu gelişmenin de somut kanıtı olmuştur.
- 2) 1950 yılından itibaren dil devrimine karşıt görüşler ortaya çıkmaya başlaması, biçem açısından da sorunlara nedenlere olmuştur. 60'lı yıllarda tekbiçimliliğe dönüş söz konusu olmasına rağmen, 70'li yıllarda kutuplaşmanın dozu artmıştır. İlerici ve sol görüşlüler yeni Türkçe sözcükleri kullanmayı tercih ederken, tutucu ve sağ görüşçüler Osmanlıca sözcükleri kullanmışlardır.

1977 yılında tutucu ve sağ eğilimli olarak bilinen *Tercüman* gazetesinin haber dilinde %65,5, ilerici ve sol görüşlü olarak bilinen *Cumhuriyet* gazetesinin haber dilinde ise %75,5 oranında Türkçe sözcük kullanılmıştır. 1980 yılında aynı oran ilkinde %72'i, ikincisinde %81'dir (İmer 1990: 158). Sözcük seçiminde kutuplaşmaya neden olan bu %9 oranındaki farktır. İşte bu nedenle yeni öğeleri kullanan “öz Türkçeciler”, “solcu, ilerici, devrimci”, hatta “sosyalist, komünist”; ödünçlemeleri kullanan “Osmanlıcacılar” ise “sağcı, gerici, tutucu”, hatta “faşist” olarak nitelendirilmişlerdir. Sözcük seçimi nedeniyle kişilere yönelik siyasal eğilim belirlemeleri yeni sözcüklerin yaratıcısı olarak TDK'ye de yönelmiş, dolayısıyla TDK üyeleri ve çalışanları da aynı nitelemelerle karşı karşıya kalmıştır. Dil devrimine ve yeni öğelere karşı olanlar *Tercüman* gazetesinde, TKAE ve Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti gibi örgütlerde bir araya gelmiş ve giderek artan bir dozda kendi görüşlerini savunmuşlardır. Ancak aslında 15 Ocak 1980 tarihli iki farklı siyasal eğilimde olan *Tercüman* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin aynı konu ile ilgili verdikleri haberlerin dili incelendiğinde, herhangi bir “kötü” biçemin söz konusu olmadığını, dolayısıyla sözcük seçimi arkasına

gizlenen kutuplaşmanın dilin ve biçimin dışında ve ötesinde olduğunu ortaya koymuştur.

- 3) Dilin hangi düzeyinde olursa olsun ölçünlüleştirilmiş biçimlere uygun olmayan kullanımlar “kötü” olarak nitelendirilmiştir. Dil bilimi açısından “iyi” ya da “kötü” biçimin Türkçe ya da ödünçlemelerin seçim ile herhangi bir ilgisi olmadığı açıktır. Bununla birlikte dil planlamasının bu ilk döneminde, özellikle geçmişten beri kullanılan ödünçlemelerle yer değiştirmek üzere önerilen Türkçe sözcüklerin yaratıcısı olan TDK “kötü” biçimler yaratmakla suçlanmıştır. Her bağlamda ve herhangi bir söz dizimsel düzenleme yapılmaksızın ve kısıtlamalara uyulmaksızın ödünç sözcükler ile yeni ögelerin birbirinin yerini alamamaları da kanıt olarak gösterilmiştir. Özellikle deyimler ve kalıplaşmış sözlerde kullanılan yeni ögeler, ödünçlemelerin eğretilmeli kullanımlarıyla yer değiştirerek özleşmenin karşısında bir davranış ortaya koyulmuştur.

Özleşmeye karşı olanlar yeni ögelerin ödünçlemeler ile her ortamda yer değiştiremediğini, o nedenle özleşmeye gerek olmadığını savunmuşlardır. Örneğin *eğitim*, Arapça kökenli *terbiye* yerine kullanılmak üzere türetilmiş bir sözcüktür. Ancak *eğitim*, Arapça kökenli *terbiye* sözcüğünün ‘kimi yemeklerin suyunu türlü yollarla koyulaştırma’ anlamını karşılayamamıştır. Yine aynı şekilde *terbiyeli çorba* yerine *eğitimli çorba* da kullanılamamıştır. Bunların dışında *eğitimli çocuk* ile *terbiyeli çocuk* arasında ve bunlara benzer başka birkaç örnekte de anlam farklılığı söz konusudur. Bu tür örnekleri ön plana çıkarıp özleşmenin başarılı olamadığını öne sürenler olmuştur.

- 4) Öte yandan özellikle aynı kök/gövdeden üretilen yeni sözcükler arasındaki anlam farkları ayırt edilmediği için kodlanmış biçimlere aykırı seçimler olmuştur. Örneğin *ayrıntı-ayrım-ayrıcalık-ayrılık* sözcüklerinin kullanılmalarında büyük bir karmaşa yaşanmakta, dil bilimi ve filoloji eğitimi görmüş olanlar bile aralarındaki farkı göremeyip bunları birbirleri yerine kullanmışlardır. Ayrıca sözcük, anlam, söz dizimi ve biçim düzeyinde çoğunlukla ölçünleşmiş biçimlere yer verilmekle birlikte ölçü dışı kullanımlarla da karşılaşmış, bunlar “dil yanlışları” olarak

nitelendirilmiştir. “Dil yanlışları” arasında Aksoy (1980: 21-183), yapıları yanlış sözcüklere ek olarak birbiriyle anlamları karıştırılan sözcükleri; okuma, yazma, söyleme yanlışlarını; yazım yanlışlarını; yanlış anlamda kullanılan sözcükleri; gereksiz sözcükleri; yinelemeleri; gereksiz yardımcı eylemleri; çelişen sözleri; tamlama, özne, tümleç, yüklem yanlışlarını; yanlış yerde bulunan sözcükleri; çeviri kokan sözleri; bozuk anlatımları, atasözlerinde ve deyimlerde yanlışları saymıştır.

Dil yanlışlarının teorik bir düşünüşün ürünü olduğunu ifade eden Akaslan (2012: 45-47), bu yanlışları, dil bilgisi kurallarına aykırılık (özensiz anlatım – yanlış dizim ve yanlış ek kullanımı); yanlış sözcük seçimi; eksik/fazla sözcük kullanımı; çokça yabancı sözcük kullanılması; gereksiz süs; mantık yanlışları-çelişkili (tutarsız) anlatım; dolambaçlı anlatım; gereksiz yineleme; anlam ayrımlarını düzleme; çokanlamlılık; bilgi yanlışları vb. olmak üzere hem yazı, hem konuşma dilinde aynı derecede gerçekleşen yanlışlar ve vurgulama ve tonlama yanlışları; yöresel sesletimler-doğru sesletim; diğer dillerden giren sözcüklerin söylenişindeki yanlışlıklar; ağız söylenişlerinin radyo, televizyonlarda yaygınlaşması; senlibenli bol argolu, küfürlü konuşma vb. olmak üzere konuşma diline ait söyleyiş yanlışları olarak ele almıştır.

- 5) Ödünçlemelerin yoğun olarak kullanıldığı metinlerde olduğu gibi yalnızca öz Türkçe öğelerin kullanılmaya çalışıldığı metinlerde de gerekli anlam ve söz dizimi düzenlemesi yapılmamışsa bağlantılar kurulup tutarlık sağlanamamış, bu da metnin okunurluğunu etkilemiştir (İmer 1998: 90-91). Öte yandan Kocaman (1994: 45) hem ödünçlemelerin hem de öz Türkçe öğelerin bulunduğu karma biçimin de “daha sağlıklı” olmadığını belirtirken, İmer (1998: 92) dil bilimsel açıdan “daha sağlıklı”nın ne anlama geldiğini kestirmeye olanak olmadığını ifade etmiştir.

Haugen’in (1983) dil planlaması modelinin aşamaları olan “seçim, kodlama, uygulama ve genişletme” açısından bu çalışmada ele alınan Türk dil devrimi etkinlikleri sürecinde karşılaşılan birtakım güçlükler de olmuştur. Bu süreç içerisinde Türkçenin aldığı yol, bazı

kişilerin ayak uyduramayacağı ölçüde ileri olmuş ve bu da geride kalanların dil devrimine karşı direnmelerine yol açmıştır. Bu direnmelerin, dil devrimini ve TDK'yi kötüleme yoluyla yapıldığını belirten Aksoy'un (1975: 41-67) ileri sürülen savları maddeler hâlinde toplayarak onlara verdiği cevaplar başka yazarların da görüşleri eklenerek şu şekilde ele alınabilir:

- 1) “*Dilde devrim olmaz*” savı: Aksoy (1975: 41), devrimin, kötü bir düzenin yıkılması ve yerine iyi bir düzen kurulması anlamına geldiğini, Türk dil devriminin de bu tanıma uygun olarak Osmanlıcanın kötü dil düzeninin yıkılıp yerine “özleşen ve gelişen Türkçe” adı verilen iyi bir dil düzeninin konulması olduğunu ifade etmiştir. Dilin kendi hâline bırakılıp yavaş yavaş gelişmesini beklemek yerine, bu gelişmeye hız vermek gerektiğini belirtmiştir. Dil devriminin “eski”yi değil, “yeni”yi, “ılımlı”yı değil, “güçlü atılış”ı istediğini, dilimizin bu süre içerisinde aldığı yolu, ılımlı bir gidişle birkaç yüzyılda alamayacağını ve bu sonucun da dilde devrim yapılabileceğine işaret ettiğini dile getirmiştir.
- 2) “*Dil müdahale kabul etmez*” savı: Aksoy’a (1975: 41) göre eğer dil müdahale kabul etmiyorsa zaten müdahale edenlere karşı konulması da gerek yoktur. Oysa dil, doğal ve toplumsal bütün olaylar gibi müdahale kabul etmektedir. Dil bilgisi kuralları koymak ve bunları okullarda öğretmek bile dile müdahale edilebileceğinin kanıtıdır.

Levend (1963: 791) de bu sava karşı çıkarak bütün canlılar gibi dilin de kendi hâline bırakılamayacağını, onu korumak, kendi yapısı içinde gelişimini kolaylaştırmak için önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir.

Özdarendeli (1955:151) ise dili yaratanların insanlar olduğu gibi, bozanların yani ona zararlı şekilde müdahale edip, benliğini kaybettirenlerin yine insanlar olduğunu, sebep oldukları bu düzensizlik ve bozukluğu da elbette yine insanların düzeltmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, evrim nasıl bir toplum ve doğa kanunuysa, devrim de bir toplum ve doğa kanunudur. Evrim ve devrimin nitelikleri bakımından aynı şeyler olduğunu, evrimin oluşu gözle görülmez ve bu nedenle göze batıp kimsenin dikkatini çekmezken, devrimin çabuk ve birdenbire

meydana gelmesi nedeniyle herkesin dikkatini çekip tepki ile karşılandığını belirtmiştir. Dil devrimini sindiremeyenlerin ise devrimin ne olduğuna akıl erdiremeyenler olduğunu dile getirmiştir.

Dilin kendi kendine değişeceğinin bir gerçek olduğunu, ancak dildeli bu gelişme ve değişmeye bir yön verilmesi gerektiğini ifade eden Özdemir (1968: 68), “Türkçeyi ulusal ve çağdaş bir kültür dili olma durumuna erdirmeye” yönünün dil devrimi tarafından çizildiğini, bu duruma dili doğal gelişimine bırakarak ulaşamayacağımızı belirtmiştir. Ayrıca dilin canlı bir varlık olduğu göz önünde bulundurularak, onun gelişmesi, zenginleşmesi için koşulların sağlanmasının tüm canlılar gibi dilin de gereksinimi olduğunu dile getirmiştir. Diğer toplum kurumlarını kendi hâline bırakamayacağımız gibi dili de bırakamayacağımızdan söz etmiştir.

- 3) “Devlet zoru” savı: Dilin zorla değiştirilemeyeceğini ve toplumdaki herkesin istediği gibi konuşup yazabileceğini dile ifade eden Aksoy (1975: 42), zorlama sözcüğünün ancak kanunlar, yönetmeliklerle konulmuş, okullarda okutulan terimler için söylenebileceğini ki bu bağlamda bir zorlamanın yeni terimler için değil, ancak eski terimler için geçerli olabileceğini dile getirmiştir. Aksine yeni terimler daha önceki zorlamaların kaldırılmasını sağlamıştır. “Ehl-i hibre” yerine “bilirkişi”, “müddeiummumî” yerine “savcı”, “müselles mütesaviy-ül-adla” yerine “eşkenar üçgen”, “maa-i isna aşer” yerine “on iki parmak bağırsağı” terimlerinin getirilmesi böyle bir zorlamanın söz konusu olmadığını çok net olarak göstermiştir.

Zorlama konusunda düşüncesini dile getiren Özdarendeli (1955: 154), dil devriminde “cebiri” anlamında bir zorlama olmadığını, dil devriminin hiçbir zaman polis veya kanun gücüne dayanarak yerleştirilmeye çalışılmadığını vurgulamıştır. Yeni sözcükler yaratıldığında, bunların kanun metinlerinde ve okul kitaplarında kullanılması son derece doğaldır ki geçmişte de Arapçadan uydurulan Osmanlıca sözcükler, okul kitaplarında ve kanunlarda kullanılmış, ancak o zaman bu durumda kimse bir zorlama olduğunu öne sürmemiştir.

- 4) “*Dil Kurumu ilmi bir teşekkül değildir*” savı: TDK’yi bilim kuruluşu saymayanlar, devrim karşıtı olanlar ve bilimle devrimin bağdaşamayacağını düşünen olduğunu belirten Aksoy’a (1975: 42-43) göre devrim bilimsel bir olgudur. TDK’nin bir bilim kuruluşu olduğunu anlamak için yayınlarını incelemek yeterken, bu savı savunanlar ya bu yayınlardan habersizdir, ya görmek istememiştir ya da bu yayınların değerini ölçüp tartacak bir bilim düzeyinde değildir.
- 5) “*Dil bilginlerinden başkası karışmamalı*” savı: Aksoy’a (1975: 43) göre herkes konuşurken içgüdüsel olarak zaman zaman yeni sözcükler yaratabilir ve bu sözcükler bazen anlatılmak istenene o kadar uygun düşer ki kısa zamanda yayılır, toplum tarafından benimsenip kullanıma girer. Bir sözcüğün dile mal olması için, bir dil bilgini tarafından yaratılması gerekmez. Unutulmamalıdır ki “dil kurallardan çıkmaz, kural dilden çıkar”.
- 6) “*Dilde tasfiyecilik yapılıyor*” savı: Tasfiyecilik, yüzde yüz özleştirme anlamına gelirken TDK tasfiyeci değil, olabildiği kadar çok özleştirme yapma yanlısı olduğunu vurgulayan Aksoy (1975: 44), TDK’nin yabancı dillerden geçen sözcüklerin hepsini değil, dilimizin bağımsızlığıyla bağdaşmayanları, bir bilim ve sanat diline yükselmesine engel olanları temizleme amacında olduğunu belirtmiştir. TDK, Türkçeleri varken ya da kolayca Türkçe karşılığı yapılabilirken yabancı sözcüklerin kullanılmaması gerektiğini savunmuştur. “*Kalem, kitap, ders, mal, hak, hava, haber, halk, hesap, din, namaz, oruç, para, merdiven, çarşamba, temel, demet, sınır, iskele, körfez, program, gümrük, masa, domates, gül, menekşe*” vb. gibi sözcüklerin hâlâ kullanımda olması TDK’nin tasfiyeci olmadığının bir göstergesidir.
- 7) “*Mana nüansları kayboluyor*” savı: Bu savın çoğunlukla “çeşitli anlamları bulunan her yabancı sözcüğü bir tek sözcükle karşılamak gerekir” düşüncesinden çıktığını dile getiren Aksoy’a (1975: 44) göre bu düşünce doğru değildir. Çünkü her dilde birden çok anlamı olan sözcükler vardır. Bu anlamlardan bazıları

diğerleri ile ince farklarla ayrılmıştır. Bu tarz bir sözcüğün, başka dilde her zaman tek bir sözcükle karşılanması pek olası değildir. Karşılık olan bulunan bir tek sözcük, asıl sözcüğün anlam inceliklerini karşılayamadığında da anlam inceliklerinin kaybolduğu ileri sürülmüştür. Bu durum yalnızca yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde değil, Türkçe sözcüklere yabancı karşılık aranırken de yaşanmıştır. Örneğin, Türkçe Sözlük, “ağız” sözcüğünde 2, “baş” sözcüğünde 15, “düşmek” sözcüğünde 20, “almak” sözcüğünde 24 ve “çıkamak” sözcüğünde 41 anlam göstermiştir. Bunlar da yabancı dile tek sözcükle çevrilememiştir.

Bazen de yabancı sözcüğün Türkçeleştirilmesi durumunda anlam inceliklerinin kaybolmadan çeviri yapılması gerekmiştir. Bu sağlanamadığı takdirde de uygun bir karşılık bulunana kadar yabancı sözcük kullanılmıştır. Örneğin, “nüsha”nın Türkçesi, “derginin bu nüshası” sözünde “sayı”, “derginin bu sayısından iki nüsha” istiyorum sözünde ise “tane” anlamına gelmektedir. Ama “Kutadgu Bilig’in birbirinden farklı üç nüshası vardır” sözündeki “nüsha”, uygun bir karşılık bulununcaya kadar kalacaktır.

- 8) “*Yeniler, eskilerinin yerini tutmuyor*” savı: Dilin özleştirilmesine karşı olanların yeni sözcüklerin yabancı karşılıkların yerini tutmadığını düşündüğünü dile getiren Aksoy’a (1975: 46) göre bunun iki nedeni olabilir: Ya yeni türetilen Türkçe sözcük, yabancı sözcüğün anlamlarından sadece birini, ikisine karşılık olup diğer anlamları karşılayamayabilir ya da tek anlamı olan yabancı sözcüğün bu anlamını taşıyacak nitelikte olmaz. Birinci durumdaki sav son derece yanlış ve bilim dışıdır. Çünkü sözcüklerin taşıdığı çeşitli anlamlar Türkçede ayrı ayrı sözcüklerle karşılanmıştır. İkinci duruma gelince; tek anlamı olan yabancı sözcüğün karşılığı olması için önerilen sözcük, gerçekten bu anlamı içermiyorsa, bunu dil devrimi yanlıları da savunmamıştır. Çünkü bu sözcüğün zaten tutunması ve kullanıma geçirilmesi mümkün değildir.

- 9) “*Dilimiz fakirleşti*” savı: Aksoy (1975: 48-49), yeni sözcüklerin anlam inceliklerini içermediğini, bu yüzden de dilin fakirleştiğini savunanlar dışında,

“Türkçeleriyle eşanlamlı yabancı sözcüklerin bırakılması ile de dilimiz fakirleşiyor. Bir sayfada “gün” sözcüğünü kullandıktan sonra bir daha kullanmamak gerekirse “yevm” derdik, “rûz” derdik; tekrardan kurtulurduk. Bunlar dilimizin zenginliği idi” diyenlerin de olduğundan bahsetmiştir. Oysaki bir Alman nasıl “su” sözcüğünü kullandıktan sonra bir daha kullanması gerekirse Fransızcasını değil de yine Almancasını kullanırsa bu durum Türkçe için de geçerlidir. Dilin zenginliği, bir kavramın üç dildeki sözcüklerini sözlüğe doldurmakla değil, çeşitli kavramlar ve bu kavramların inceliklerini karşılamak ayrı ayrı sözcükler bulmakla sağlanmaktadır.

Dil devrimiyle dilin fakirleşmesine olanak olmadığını belirten Özdarendeli (1955: 153), kimsenin anlamadığı, halkın kullanmadığı yabancı sözcüklerin dilde alıkonmasının, zaten dilimize bir zenginlik getiremeyeceğini söylemiştir. Zaten dil devrimiyle halkın kullandığı ve anladığı sözcüklerin yaygın olanlarına dokunulmamış olduğunu, diğer sözcüklere karşılıklar bulunduğunu, bunun da dili fakirleştirmek değil, sadeleştirmek olduğunu belirtmiştir. Güzel ve doğru karşılıklar bulunmaya çalışılmış ve bu başarıldığında da haklı olarak yabancı sözcükler dilimizden atılmıştır.

10) “Türkçeleri yok” savı: Aksoy (1975: 49), yabancı bir sözcüğün Türkçe karşılığının, düşünmeden, arayıp bulmaya çalışmadan ve kaynaklarda yoksa da türetmeden ortaya çıkmayacağını vurgulamıştır. “Türkçeleri yok” deyip geri çekilmektense “başka dillerde var olan sözcükler benim dilimde de var olabilir” inancıyla çalışılırsa bu yokluğun yenilebileceğini dile getirmiştir. “Ruzname” yerine “gündem”, “namzet” yerine “aday”, “hafriyat” yerine “kazı”, “muhacir” yerine “göçmen” sözcüklerinin kazanılması bu inanç doğrultusunda olmuştur.

11) “İşlek olmayan eklerle kelime üretilemez” savı: Türkçenin zenginleşmesi, gelişmesi, anlatım gücünün artırılması isteniyorsa bunun en verimli yollarından birinin, Türkçe köklere Türkçe ekler getirerek yeni sözcükler yaratmak olduğunu belirten Aksoy’a (1975: 50) göre dilimiz buna oldukça yatkındır ve geçmişte “-men” ve “-enek” gibi eklerle türetilmiş sözcükler çok az olmakla birlikte

mademki bu ekler Türkçede bulunmakta, o zaman bu ekleri işlek hale getirmeli, onlarla yeni sözcükler oluşturulmalıdır. “*Öğretmen, seçmen, göçmen, sayman, uzman*” gibi; “*basın, yayın, sorun, dizin*” gibi; “*olanak, gelenek, görenek, tutanak, ödenek*” gibi; “*taşıt, eşit, anıt, yakıt*” gibi; “*genel, özel, kutsal, bilimsel*” gibi sözcükler bu yolla türetilmiştir.

12) “Yeni kelimeler çirkindir” savı: Bu savı ortaya atanlar, yeni sözcüklerdeki “ç, t, tı, kı, gı” gibi seslerin kulak tırmaladığını, kaba olduklarını düşündüğünü dile getiren Aksoy’a (1975: 51) göre bir sözcüğün çirkin ya da güzel sayılmasında herhangi bir ölçüt olmadığı gibi, bu, kişiden kişiye, zamandan zamana değişmektedir. Yüzyıllar boyunca kullanılan Arapça “tahakkuk, tefahhus, ıstılah, tashih, ıstıtrad, mukataa, munkazi, mugalata” gibi sözcüklere kimse ses çıkarmazken “konuk” sözcüğü kaba ve çirkin bulunmuştur. Sözcükler çirkin diye damgalanamazlar. Yerinde kullanılırlarsa anlamlarıyla olduğu gibi sesleriyle de zamanla beğenilir, benimsenirler.

13) “Özleştirme komünist işidir” savı: Aksoy (1975: 51), bu savın savunucularının özleştirmeyi bir komünist yöntemi olarak gördüğünü ve bu yöntemin amacının da dilimizi bozmak ve bizi birbirimizi anlamaz duruma getirmek olduğunu iddia ettiklerini ifade etmiştir. Komünistlerin dil tezinin, rejim değiştirmekle dilin değişmesinin gerekmediğini, dilde devrim olamayacağını, yavaş yavaş sönen dil öğelerinin yerini yavaş yavaş diğerlerinin alacağını savunduğunu belirten Aksoy, bu durumda komünistlerin dil tezinin özleştirme yanlılarına değil, dil devrimine karşı olanlara uymakta olduğunu ve bu savın kendi kendini çürüttüğünü ifade etmiştir.

14) “Atatürk, dili özleştirme işinden vazgeçmişti” savı: Aksoy (1975: 52) bu savın, Atatürk’ün özleşmenin çıkar yol olmadığını anlaması üzerine, Güneş-Dil Teorisini ortaya atarak, tüm yabancı sözcüklerin aslında Türkçe olduğu, bu yüzden de Türkçelerini aramak gibi çalışmalara artık gereksinim duymadığı düşüncesine dayandığını ancak Güneş-Dil Teorisinin böyle bir amacı olmadığını belirtmiştir. Hatta teorisini büyük bir buluş olarak gören Atatürk, bu teorisinin

yabancı sözcükleri Türkçe olarak kabul edip korumak amacıyla ortaya konulduğunu sananların büyük bir yanlışlık içinde olduklarını da duyurmuştur. 1937 yılında yazmış olduğu geometri kitabında eski Arapça terimlerin yerine kendisinin bulduğu Türkçe terimler kullanması da bu savın yanlışlığını kanıtlamıştır.

- 15) “*Atatürk’ten sonra soysuzlaştırıldı*” savı: Atatürk’ün sağlığında özleştirme akımını durdurmaya gücü yetmeyenler, ölümünden sonra da bu akımı kösteklleme çabasına düştüklerini dile getiren Aksoy’a (1975: 53) göre, Atatürk’ün ölümünden sonra geçen süre içerisinde özleştirme durmamış, aksine ilerlemiştir. Bu gelişmeyi soysuzlaşma olarak değerlendirmek de özleştirme ilkesine iyi niyet perdesi altında yeniden karşı koymaktan başka bir şey değildir.
- 16) “*On binlerce yabancı kelime fethettik*” savı: Konuşma ve yazı dilinde ancak on beş yirmi bin kadar sözcük kullandığımız göz önünde bulundurulduğunda, bu fethettiğimiz iddia edilen sözcüklerden sonra Türkçenin nerede kaldığını düşünmek gerektiğini belirten Aksoy (1975: 53-54), zamanında fethettiğimiz Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Macaristan gibi ülkelerden hiç denecek kadar az sözcük almamıza rağmen, fethetmediğimiz İran ve Arabistan’dan dilimize giren pek çok Farsça ve Arapça sözcük olmasına dikkati çekmiştir. Bu durum dilimize giren sözcüklerin fetihle hiçbir bağlantısı olmadığını ortaya koymuştur.
- 17) “*Başka dillerde de pek çok yabancı kelime var*” savı: Aksoy (1975: 54-55) başka dillerde de pek çok yabancı kelime olduğunu kabul etmiş, ancak başka dillerdeki yabancı sözcüklerin o dillerdeki oranının Türkçedeki yabancı sözcüklerle karşılaştırılamayacak kadar az olduğunu belirtmiştir. Dil devriminden önce yazı dilimizin üçte ikisinin yabancı, üçte birinin Türkçe sözcüklerden oluşmasının dili aslında Türkçe olmaktan çıkardığını ifade etmiştir. Başka dillerde çok fazla yabancı sözcük olması bizim için bir örnek alınacak bir durum değildir ki zaten örnek olarak gösterilen diller, daha çok kendilerine akraba olan dillerin öğeleriyle

karışmışlardır. Aksoy’a göre Türkçeye girmiş olan yabancı dillerin bağlı oldukları ailelerin dilimizle hiçbir yakınlığı yoktur.

Elbette ki her dilde yabancı asıllı sözcüklerin bulunduğunu söyleyen Özdarendeli (1955: 152), bu durumun normal olduğunu ancak bir derecesi ve kararı olduğunu savunmuştur. “Anne, baba, ev, yol, gece-gündüz, gösteriş” sözcükleri dururken, “valide, peder, hane, tarik, leyl ü nehar, âlâyiş” sözcüklerini kullanmanın ve daha yüzlerce öz Türkçe sözcüğü bir kenara bırakıp, bunların Arapça ve Farsçalarını almanın mantıksız olduğunu belirtmiştir. Bazı koşullar altında başka dillerden sözcük alınabileceğini, fakat Türkçede karşılığı veya karşılık bulma olanağı varken yabancı dillerden sözcük alamayacağımızı dile getirmiştir.

18) “*Hiçbir ulusun yapmadığını biz yapıyoruz*” savı: Aksoy (1975: 55-56), bu savı ortaya atanların, bizden çok önce özleştirme işini yapan Almanya, Fransa, Macaristan, İtalya gibi uluslar olduğunu bilmediklerini, hatta “istasyon, lokomotif, elektrik, telefon, telgraf, televizyon, gazete” vb. gibi bizim uluslararası kullanılır sandığımız birçok sözcük, Almanca, Macarca ve birçok başka dillerde öz dillerinde yapılmış ayrı sözcüklerle karşılandığını belirtmiştir.

19) “*Uydurma kelime*” savı: Bütün diller tarafından yeni düşünceleri ve yeni buluşları anlatabilmek için yeni sözcükler yaratıldığını dile getiren Aksoy (1975: 56), buna olarak aya inme olayı için Fransızcada “alunir” diye yepyeni bir sözcük yaratılmasını göstermiştir. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşından sonra İngilizce sözlüğe yeni uydurulmuş on binden çok sözcük girmiştir. Her dilin kendine özgü sözcük yaratma yolları olduğu gibi Türkçenin de olduğunu ve kuralına uygun türetilmekte olan yeni Türkçe sözcüklere “uydurma” adını takanlara, savundukları Osmanlıcada sayısız uydurmak sözcük olduğunu hatırlatmak gerektiğini söyleyen Aksoy, Osmanlıcadaki bu uydurmaların, ya “galat” diye yanlışlıkları belirtilerek ya da doğal dil ürünleri sayılıp “müvellet” (sonradan çıkma, uydurma) diye anılarak sözlüklere geçirildiğini belirtmiştir.

Uydurmanın, “aslı astarı olmayan, yalan, hiçbir gerçeğe dayanmayan şeyler” anlamına geldiğini söyleyen Özdemir (1968: 65), yeni sözcüklerin yapılışının, neyin nesi olduklarının ortaya olduğunu dile getirmiş ve bu gerçeği Peyami Safa’nın bir yazısında şu şekilde ifade ettiğini belirtmiştir:

“Bir sözcük uydurmak bir yalan uydurmak değildir. Yaratma anlamı ortadadır. Ama bunu düşüneyenler, “uydurma” sözcüğünün yalanla bir olan kötü anlamının etkisinden kendilerini kurtaramıyorlar. Yeryüzünde hiçbir sözcük gökten inmediği için bütün sözcükler insanlar tarafından uydurulmuştur.” (Türk Dili sayı: 3, Aralık 1951)

Özdemir’e göre, dil devriminin getirdiği sözcükler gelişigüzel değil, halk ağzından derlenerek, eski metinlerden taranarak ve türetme yoluyla edinilmiş sözcüklerdir. Bu sözcüklere “uydurma” damgasını vuranlar ise, genellikle bu yolları tanımayanlar veya bunların hangi yollarla yapıldığını araştırmamış olanlardır.

Dilde uydurmanın, “belli kök ve eklerden yapım ve anlamca benzeri sözcüklere uyan yeni sözler yaratma” anlamına geldiğine, “asılsız, yalan ve düzme şeyler” demek olmadığına değinen Onat’a (1952: 54) göre, bizim “analoji anlamında aldığımız uydurma, dilde bir örnekseme, bir yaratmadır.” Dilin özleşmesi ve zenginleşmesi için örneksemelerin kullanılmasına karşı olanların, dillerin nasıl doğduğunu ve geliştiğini incelemeyenler olduğunu vurgulayan Onat, bütün dillerin yüzyıllar boyunca türlü uydurmalar yaparak doğduğunu, geliştiğini ve bugünkü zenginliğine kavuştuğunu ifade etmiştir.

- 20) “Dili bozuyorlar” savı:** Dilin, birkaç kişinin malı olmadığı gibi onların isteği doğrultusunda bozulup başka biçimlere de giremeyeceğini belirten Aksoy (1975: 58-59), dilin toplumun ortaklaşa benimsediği bir anlaşma aracı olması nedeniyle yeni sözcüklerin benimsenip benimsenmeyeceğinin de toplumun ortak bilincine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Aksoy’a göre dili bozma olanağı varsa, düzeltme olanağı da var demektir. Dilin bozulduğunu ileri sürenlerin düzeltmek için neden hiç çaba göstermediği düşünüldüğünde demek ki dil bozulmamış, kendi yatağını bulmuş demek yanlış olmaz.

Tezcan (1981: 140-141) da, dil devriminin dilin bozulmasına yol açtığı savını bütünüyle geçersiz bulmuştur. Ona göre her dönemde, her dilde iyi konuşamayan, iyi yazamayan kişiler, yazarlar olmuştur ve bunların eleştirilmesi doğaldır, ancak bu her yazar için, her kişi için ayrı ayrı yapılmalıdır. Dil devrimi süresince dilin yapısına aykırı düşen ekler ortaya atılmış olsaydı, örneğin art arda iki ünsüz bulunduran **-ats*, **-oçl* vb. gibi ekler getirilseydi, kök ve eklerin sıralanış düzeni değiştirilseydi, örneğin gördüler yerine **görlerdü* ya da **dügörler* gibi sıralanış önerilseydi, dilin bozulduğu savının ciddiye alınabileceğini belirten Tezcan, böyle bir şey olmadığına göre dil devrimi yüzünden dilin bozulduğu savının boşlukta kaldığını ifade etmiştir.

21) “*Yaşayan dil*” savı: “Yaşayan dile dokunulmamalı. Dilimizde yaşamakta olan yabancı sözcükler Türkçe sayılır; bunların Türkçeleştirilmesi söz konusu olamaz.” savı da dil devrimi karşıtlarının sık sık tekrarladığı sözlerden olduğunu belirten Aksoy’a (1975: 59-60), bu düşünce iki açıdan yanlıştır: “Hiçbir dil olduğu yerde, olduğu gibi durmaz.” ve “Yaşayan dile sınır çizilemez.” Halkın kullandığı, yani bu savı ortaya atanların “yaşayan” adını verdikleri yabancı sözcüklerin birçoğu, özleştirme akımından sonra kullanılmamaya başlanmıştır. “*Muallim, mektep, talebe, muhacir, tayyare, intihap, namzet, mecmua*” vb. sözcüklerin yerini “*öğretmen, okul, öğrenci, göçmen, uçak, seçim, aday, dergi*” sözcükleri almıştır. Bu durum, “yaşayan dile dokunulmamalı; dilimize yerleşmiş olan sözcüklerin Türkçeleşmesi gerekmez.” haksız çıkarmıştır.

22) “*Baba evlât anlaşılamaz oldu*” savı: Bu anlaşmazlığın, dünyanın her yerinde söz konusu olduğunu dile getiren Aksoy (1975: 61), böyle bir durumun olmadığı yerde gelişmenin ve ilerlemenin de olamayacağını belirtmiştir. Sürekli olarak değişmekte olan dile alışamayanlar yenileri anlamadıklarından yakınmışlardır, oysa aslında konuşma ve yazı dilimizde anlaşılmayacak derecede bir değişiklik olmamıştır ki zaten değişmeler yalnızca halk tarafından benimsenmişse dile girebilmişlerdir. Asıl anlaşamama durumu dil devriminden önceki dönemde söz konusu olmuştur. O zamanlar çocuklar babalarının dilini öğrenmek zorunda

olmadığı gibi babalar da bu durumdan hiç yakınmamıştır. Ancak dil devriminden sonra Türkçeleştirilmiş terimlerle dolu olan okul kitaplarını anlayamayan babalar bu durumdan yakınmışlardır. Çünkü babalar eskiden “mefulünanh” derken bugün çocuklar “-den hâli” ya da “çıkma durumu” demektedir. Eskiden babalar “zaviyetan-ı mütebadiletan-ı dahiletan” derken bugün çocuklar “iç ters açılar” demektedir. Baba ile çocuk arasındaki bu anlaşmazlığın ortadan kalkması için ya çocuğun eski terimleri öğrenmesi ya da babanın yeni terimleri öğrenmesi gerektiği söyleyen Aksoy’a göre hangisinin doğru olduğunun da tartışılmayacak kadar açıktır.

Özdarendeli bu savla ilgili olarak, böyle durum söz konusu ise bunun sorumluluğunun dil devrimine yüklenemeyeceğini dile getirmiştir. Baba “âkil-ül-lühum, küreyvât-ı hamrâ, kürayvât-ı beydâ, gışâ-yı hâricî, gışâyî dahilî”nin kullanıldığı devirde okumuşsa, çocuğunun kullandığı öz Türkçe sözcükleri anlayamamasının son derece doğal olduğunu, dil devrimi ülküsüne bağlı ve anlayışına uygun olarak yetişirlerse çocukları ile aralarında herhangi bir dil ayrılığı da olmayacağını ifade etmiştir.

Alkan (1981: 56) ise, Öz Türkçe karşıtı olanların bu savı öne sürerek dilde özleştirme yapılmasının kuşaklararası çatışmaya neden olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Kuşaklararası çatışmanın, Freudcu ve Adlerci ruhbilim açısından açıklamaları olduğunu, ergenlik çağı ve ilişkisini de göz önünde bulundurarak biyolojik olarak açıklandığını, aile içi yetiştirme koşullarının otoriter olup olmaması ile bağlantı kurarak açıklandığını ya da toplumsal değişime uyum sorunu olarak açıklandığını ama kullanılan dilin kuşaklararası iletişimi etkilemesini bir neden olarak ilk kez dilde özleşmeye karşı olanların ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Alkan’a göre günümüzdeki asıl etki hızlı toplumsal-teknolojik değişmeden doğmuş, babaların ve oğulların toplumsal değişime uyumu, değişimi benimsemesi ve değişime karşı tepkileri aynı biçim, içerik ve yoğunlukta olmamıştır. Bu davranışsal farklılık da doğal olarak kuşakların kullandıkları dile de yansımıştır.

23) “Yeni dil, dış Türklerle bağımızı koparıyor” savı: Geniş alanlara yayılmış olan bütün ulusların dillerinde görüldüğü gibi Türklerin yaşadığı bölgelerde kullanılan diller arasında da lehçe farklılıkları olduğunu belirten Aksoy (1975: 62-63), bu yüzden Türkiye Türklerinin dili ve Türkiye dışında çeşitli lehçeler konuşan Türklerin dillerinin, yer yer iyi anlaşılamamaya varan farklar göstermekte olduğunu, ancak bu farkların, hiçbir zaman ulus bağına koparıcı nitelikte olmadığını ifade etmiştir. Türkiye’de Arap harflerinin bırakılıp Latin alfabesine geçilmesine rağmen, başka ülkelerdeki Türklerin, Arap alfabesini kullanmaya devam etmeleri ya da bizim şimdiki yazımıza benzemeyen başka yazılar kullanmaya başlamaları, dış Türklerle olan bağların bazı konularda gevşemesinin, bizim tutumumuzdan değil, çok başka nedenlerden kaynaklandığını ortaya koymuştur.

24) “Yeni sözleri halk da anlamıyor” savı: Aksoy (1975: 64), Öz Türkçeye karşı olanların bir başka savının şöyle olduğunu dile getirmiştir:

“Özleştirme, halka dönük bir eylemdir” diyorsunuz. Oysa özleşen dili, halk da anlamıyor. Eski dil, “halktan uzak bir zümre dilidir; bir aydınlar argosudur” diye kötüleniyordu. Yeni dil de halktan uzak yeni bir zümre dili, yeni bir aydınlar argosu oldu.”

Bu savın gerçeğe uygun olup olmadığının açıklanabilmesi için, halkın konuştuğu dil ile özleştirme akımının getirdiği dil arasında bir karşılaştırma yapmak gerektiğini belirten Aksoy’a göre, halkın konuştuğu dil, yabancı öğelerle bozulmamış, özlüğünü korumuş bir dildir. Özleştirme akımının amacı da dilimizi yabancı dil öğelerinin egemenliğinden kurtarmak, özlüğüne kavuşturmaktır. Bundan dolayı halk diliyle özleşme akımı arasında bir çatışma söz konusu bile olamaz. Özleşen dil, halka dönük dildir.

25) “Başka dillerden kelime alınabilir, kaide alınamaz” savı: Her dilin, ses, yapı, çekim ve söz dizimi bakımından kendi özgü ulusal kuralları ile özel bir durumu bulunmadığını ve ulusal kurallar yerine yabancı kurallar uygulanmasının dilin kimliğini de değiştireceğini belirten Aksoy (1975: 66), Türkçenin de yüzyıllar

boyunca, kullanılan Arapça ve Farsça kurallar nedeniyle ulusallığını yitirdiğini dile getirmiştir.

“Bir dile yabancı dillerden sözcük alınabilir” yargısını, “başka çare yoksa, sınırlı olarak ve gereken koşullara uyularak alınabilir” olarak anlamak gerektiğini söyleyen Aksoy (1975: 67), *mal, can, beden, namus, ders, kitap, din, namaz, oruç, minare, ezan, ayna, para, bedava, merdiven, duvar, hafta, perşembe, sınır, demer, borç, kent* vb. sözcüklerin nereden geldiklerini sorgulanmadan kullanılmakta olduklarını, *nar, muz, hurma, limon, portakal, marul, lahana, salata, gül, lâle* sözcükleri için ise Türkçe karşılık düşünülmediğini dile getirmiştir. Ancak Türkçeleri bulunmadığı ileri sürülüp kullanılmakta olan pek çok sözcük için bir süre sonra Türkçe karşılık bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, özleştirme için gösterilen çabalardan asla vazgeçmemek gerektiğini vurgulamıştır.

Yukarıdaki savlarla ortaya koyulmuş dil devrimine karşı direnmeler dışında, başka güçlüklerle de karşılaşıldığını belirten Aksoy (1973: 61), bu güçlükleri alışkanlıklar, herkesin kendini yetkili sayması, baltalamalar ve engellemeler, ilgi göstermeyenler, Batıdan gelen sözcükler olmak üzere ayrı ayrı başlıklar altında ele almıştır:

Alışkanlıklar: Hiçbir devrim kolay gerçekleşmemiştir, ancak güçlükleri kısa sürede yenip çabucak gerçekleştirilen devrimler olduğu gibi, Türk dil devrimi gibi amacına ulaşmak için uzun zamana gereksinim duyan devrimler de olmuştur. İnsanların yıllar boyunca aldıkları eğitim ve edindikleri alışkanlıkları ancak yine yıllar sürecektir yeni eğitim ve alışkanlıklarla değiştirebilecekleri göz önünde bulundurulduğunda dil devriminin amacına ulaşması, hiçbir direnme söz konusu olmasa bile, hatta toplumdaki herkes eski alışkanlıklarını bırakıp yenilerine uyum sağlama çabası içinde olsa bile uzun sürecektir.

Herkesin kendini yetkili sayması: Her konu, toplumun tüm bireylerini ilgilendirmese de dil, herkesin ilgilendiği bir konudur. Hiçbirimiz dilden ayrı olamayacağımız gibi ömrümüz boyunca da çevremizle konuşmak zorundayız. Bu yüzden de herkes kendini dil üzerinde düşünce yürütme konusunda yetkili sayar ve devrime karşı aslında hiçbir tepkisi olmadığı hâlde doğru yolun kendi düşündüğü gibi olduğuna inanır. Bir konu üzerinde ne kadar çok çeşitli düşünce varsa bunların bir sonuca bağlanması da o kadar zaman alır.

Baltalamalar ve engellemeler: Dil devrimi 1932-1950 yılları arasında on sekiz yıl boyunca hükûmet tarafından desteklenmiş, ancak 1950-1960 yılları arasında baltalanmıştır. 1960'dan sonraki dönemde ise zaman zaman destek görüp, zaman zaman engellerle karşı karşıya gelmiştir. Hükûmetlerin dil devrimini destekleyip desteklememeleri, okul kitaplarının diline, kanun diline, resmî yazışma ve işlemlerin diline etki yapması açısından önemlidir.

1932 yılındaki hükûmet, bir kararname ile, memurları yurdun her köşesinden söz derlemekle ve bu sözleri TDK'ya göndermekle görevlendirdiği hâlde 1952'deki hükûmet, TDK'nin öğretmenlere söz derletme çalışmalarını engellemeye çalışmış; 1945'teki hükûmetin önerisiyle Türkçeleştirilen Anayasa, 1952'deki hükûmetin önerisiyle ve "yaşayan dili koruma" gerekçesi öne sürülerek eski hâline getirilmiştir. 1961 Anayasası ise tekrardan 1945 Anayasasının dilini benimsemiştir. 1961'den sonra gelip geçen Millî Eğitim Bakanlarından bazıları özleştirme yanlısıyken, bazıları akımı gölgeleme yolunda çaba göstermiştir.

İlgi göstermeyenler: Bazı yazarlar dilin özleştirilmesine karşı ilgisiz kalmışlardır. Bu yazarlar, anlatımı Türkçeleştirmeyi, yabancı sözcükler yerine Türkçelerini kullanma konusunda hiçbir şey yapmamış, bu konuyu umursamamışlardır. Ancak bunların birçoğu çevrelerinde yoğunlaşan akımdan etkilenmiş ve farkına bile varmaksızın bu yolun yolcuları arasında yerlerini almışlardır.

Batıdan gelen sözcükler: Türkçenin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması konusunda büyük yollar katedilmiş, artık bu dillerden dilimize yeni sözcük girmiyor olsa da günümüzde Batı dillerinden pek çok sözcük dilimize girmekte ve buna engel olunamamaktadır. Bunun en önemli nedeni de Doğu uygarlığından koparak her alanda Batı uygarlığıyla ilişki kurmaya girişilmiş olmasıdır. Önceden okullarda Arapça ve Farsça öğretilirken şimdi Batı dilleri öğretimine özel bir önem verilmektedir. Bilim, sanat, siyaset, ticaret ve teknik gibi birçok alanda Batı ülkeleriyle olan yakınlığımız artmıştır.

5. SONUÇ

TDK'nin kuruluş yılı olan 1932 ile kurumun özerkliğini kaybedip “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu” çatısı altında bir devlet kurumuna dönüştürüldüğü 1983 yılına kadar dil devrimi kapsamında yapılmış etkinlikler, Haugen'in (1983) dil planlaması modelinde yer alan aşamalar açısından şu şekilde özetlenebilir:

- 1) **Seçim:** Harf devrimi ile Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesinin ardından, Osmanlıca yerine Türkçenin işlenip geliştirilmesi ve Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarılmasına yönelik kararlar dil devrimine gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Türkçenin ulusal dil olarak seçilmesi ve bu dilin de İstanbul Türkçesine dayandırılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Haugen (1966) tarafından “etkililik, verimlilik ve benimsenirlik” olarak belirlenen seçme ölçütlerinin, toplumda konuşulan çeşitli değişkeler içinde ölçünlüleştirilecek Türkçe için temel alınan İstanbul Türkçesi ile örtüştüğü görülmüştür.
- 2) **Kodlama:** Yazılaştırma, dil bilgiselleştirme ve sözcükleştirme olmak üzere üç aşamada ele alınan kodlama ile toplumun ortak iletişim aracı olan ölçünlü dil ile tekbiçimliliğe ulaşılması amaçlanmıştır. Yazılaştırma sürecinde, zaten var olan bir yazı dizgesi yerine başka bir dizge getirilmesi nedeniyle bu sürecin “yeniden yazılaştırma” olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir. Yazı değişikliği konusunda yazım kuralları oluşturulup ortak yazma biçimine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Dil bilgiselleştirmede, yeniden yazılaştırmada olduğu gibi “yeniden dil bilgiselleştirme” durumu söz konusu olmuştur. Latin alfabesine geçilmesi nedeniyle Osmanlıcanın değil, Türkçenin dil bilgisi kuralları düzenlenmiş, Türkçe yazarken ortaya çıkan özellikler ve değişiklikler kurallaştırılmıştır. Dil bilgisi çalışmaları doğrultusunda birçok yapıt yayımlanmış ve Türkçe dil bilgisi üzerine yazılmış yabancı yapıtlar çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Türkçenin söz varlığının ortaya koyulmasının amaçlandığı sözcükleştirme aşamasında ise Türkçe ayrıntılı olarak incelenmiş, eski/yeni kaynaklarda birikmiş,

unutulmuş Türkçe sözcükler derlenmiş, Türkçenin gelişmesi, zenginleşmesi için yeni yöntemler ve kaynaklar bulunmuştur. Yurt genelinde sözcük bakımından derlemeler, taramalar ve dil anketi yapılmıştır. Türkçenin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması, dilin varlığını koruması ve geleceğinin sağlama alınmasına yönelik her türlü yol düşünülmüş, incelenmiş ve araştırılmıştır.

3) Uygulama: Uygulama, dil planlaması kapsamında yapılan dil devrimi etkinlikleri verilerinin ve bu kapsamda alınan tüm kararların uygulanmasına yönelik hazırlanmış dil bilgisi, yazım kılavuzları, sözcük listeleri ve okullardaki öğretim programları vb. içermektedir. Alfabe değişikliğinin ardından toplum tarafından kısa sürede benimsenip uygulamaya geçirilen yeni yazı dizgesi ile birlikte okuryazarlık oranında ciddi bir artış gözlenmiş, dil devriminin ardından da 1950-1960 yılları arasındaki duraklama hatta gerileme dönemini saymazsak bu orandaki artış devam etmiştir. 1950 yılına kadar her kesimde tek biçim olarak uygulanan Türkçede, daha sonraki yıllarda Türkçe ve ödünçlemelerin seçimi konusunda farklı tutumlar ortaya çıkmış, siyasi tutumlar sözcük seçimini de belirlemiştir.

4) Genişletme: Genişletme aşaması terimsel çağcılaştırma ve biçimsel gelişme olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmıştır. Türkçe, dil planlaması ile ilk kez Cumhuriyet döneminde bir bilim dili olarak gündeme gelmiş ve uzmanlık alanlarının çoğunda terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır.

Terimsel çağcılaştırma kapsamında okul terimlerinin de Türkçeleştirilmesi üzerinde durulmuş, yeni Türkçe terimlerin eğitim ve öğretimde kullanılması desteklenmiştir. Üretilen terimlerin farklı alanlardan ürün veren bilinçli yazarlar tarafından yapıtlarında kullanılması terimlerin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Biçimsel gelişme kapsamında ise 1950 yılına kadar herhangi bir sorun yaşanmamış, Türkçe tek biçimlilik sergileyerek kullanılmış ve gelişme

göstermiştir. Ancak 1950’den itibaren dil devrimine karşı görüşlerin çıkması ile biçem açısından da sorunlar da ortaya çıkmıştır. Uygulama aşamasındaki gibi siyasi tutumlar Türkçenin kullanımı belirlemiştir.

Bütün bu yapılanlar göz önünde bulundurulduğunda, dil planlaması çerçevesinde yapılan Türk dil devrimi etkinliklerinin o tarihlerde henüz oluşturulmamış olan Haugen’in ele alınan modelinin seçim, kodlama, uygulama ve genişletme aşamaları ile son derece uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Alt başlıkları da dâhil olmak üzere dil devrimi sürecinde bütün bu söz konusu aşamalardan geçilmiştir. Sadece uygulamaya yönelik “düzeltme süreçleri” ve “değerlendirme” ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır.

Dil devrimi ile Türkçe, Osmanlı yazı dilindeki sığıntı durumundan kurtulmuş, özgürlüğüne kavuşmuş, bütün aydınların yazı ve konuşma diline yayılıp yerleşme olanağı bulmuştur. Bu arada, konuşma dilinde günlük, sıradan kabul edilen sözler değer kazanmış, hatta resmî yazı diline bile geçirilmişlerdir. Bu durum konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun kapatılmasını sağlamış ve iki dili geniş ölçüde birbirine yaklaştırmıştır. Aydınların yazı ve konuşma dilini, halkın yazı ve konuşma kaynaklarının beslemesi göz önünde bulundurularak bu dört kaynak, yani “aydınların konuşma ve yazı dili, halkın konuşma ve yazı dili”, birbirine karıştırılmış, birleştirilmiştir ve bir bütünlük sağlanmıştır. Bu da bir ülkenin isteyip de başaramadığı bir sonuçtur. Bugün, dünyanın bellibaşlı dilleri arasında yazı dili ile konuşma dilinin bu kadar iç içe olduğu, bu kadar birleştiği bir ülkeye sık rastlanmamaktadır. Dil devrimi, öteki devrimleri sevdirmek, yaymak, benimsetmek bakımından da yararlı olmuştur (Hatiboğlu 1981: 42-43).

Dil devrimi kapsamında yapılan çalışmaların sonuçları şöyle özetlenebilir:

- 1) Toplumda Türkçe sevgisi ve dil bilinci uyanmıştır. Dil devriminden önce yazı dilimizde kullanılan yabancı sözcüklerin yerine, uzun süreden beri konuşma dilimizde bulunan Türkçeleri kullanılmaya başlanmıştır. Eskiye bağlılıklarını sürdüren küçük bir azınlık dışında hemen herkes dil devriminin amacına inanmıştır. Yazarlar ve ozanlar, devrimin getirdiği yeni sözcükleri topluma sindirme konusunda tam bir tutarlılık içerisinde olmuşlardır. Onların bu tutumu sayesinde yazı ve konuşma dilimizdeki Türkçeleşme oranı her geçen gün artış göstermiştir.

- 2) Toplumun okuryazarlık oranında artış sağlanmıştır. Bu artış, basılan kitap sayısının da artmasıyla birlikte, öğretimin gelişmesine de yarar sağlamıştır.
- 3) Türk dilinin tarih içindeki gelişimi incelenmiştir. Dilimizin başlangıçtan günümüze kadar bütün gelişme evrelerini ve zenginliğini gözler önüne seren eski dilde yazılmış yapıtlar, TDK yayınları arasında yerini almıştır.
- 4) Türkçe köklerden sözcük türeterek Türkçeye yeni sözcükler kazandırılmıştır. Bu yeni sözcükler ilk başta yadırgansa bile günümüzde toplumun her kesimi tarafından benimsenip hem yazı hem de konuşma dilinde uygulamaya geçirilmiştir.
- 5) Türkçe sözlüğün olmaması, dil bilgisi kurallarının sağlam bir temele oturtulamaması, yazım kılavuzunun olmaması gibi eksiklikler olanaklar dâhilinde yapılan çalışmalarla giderilmiştir.
- 6) Dil devriminin ana amaçlarından biri olan konuşma ve yazı dili arasındaki uçurum giderilmiştir. Yazı dilinde olmayan ama konuşma dilinde yaşayan Türkçe sözcükler dil seferberliği yapılarak, dil anketi, derleme ve tarama yoluyla toplanmış ve bu sözcükler yazı diline geçirilmiştir.
- 7) Terimler konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bilim ve meslek alanlarını kapsayan terimler çoğunlukla türetme ve birleştirme yolu kullanılarak Türkçeleştirilmiştir. Anayasa dilinin Türkçeleştirilmiş olması bu konuda yapılan en önemli işlerden biridir. Ayrıca matematik, astronomi, ruh bilimi, toplum bilimi, tiyatro, sinema, edebiyat gibi türlü alanlarla ilgili bilimsel sözlere Türkçe karşılıklar aranmış, bunları kapsayan sözlükler düzenlenip TDK tarafından yayımlanmıştır.

Tüm bu açılardan Türkiye’de başarılı bir dil planlaması gerçekleştirildiği, dil devriminin amacına ulaştığı söylenebilir. Türk dil devriminin 1950-1960 yılları arasındaki durgunluk

dönemi dışında hep devlet tarafından desteklenmiş olması, onu diğer uluslardaki dil devrimlerinin birçoğundan ayıran ve belki de başarıya ulaştıran bir özelliktir.

Dil devrimi ve sonrasında Türkçenin durumunu ele aldığı yazısında, dil devrimi sayesinde Türkçeyi kolay kullanma olanağına kavuşulduğunu, yazıda, yazımda, söz varlığında, dil bilgisi alanlarında ortaya konan sadeleştirme çalışmalarının ayırımına varıldığını belirten Onaran (2000: 9), dil planlaması yapılmamış olsaydı dil devrimine girişilemeyeceğini, ulusal alandaki dil sorunlarını çözme olanağına sahip olunamayacağını ve dilin biçimsel sorunlarını, dilin işlevine yönelik sorunların çözölemeyeceğini dile getirmiştir.

Çotuksöken (2012: 40), Türk dil devriminin, siyasal, toplumsal ve dilsel alanlarda ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda yapıldığını, hazırlık sürecinin ve uygulanmasının bilimsel temellere dayandığını, olumlu sonuçlarının toplumun her kesiminde ve kurumunda gözlemlenebilen başarılı bir devrim olduğunu ifade etmiştir.

İmer (1998: 165), 1983 öncesindeki TDK'nin, dil devrimi konusunda oldukça başarılı olduğunu, yurtiçinde ve dışında övgü ile karşılanan işler yaptığını ve Cumhuriyet döneminde Türkçenin geliştirilmesinde büyük bir paya sahip olduğunu belirtmiştir. Yine İmer (1998:22), Nahir'in (1984) Heid'a (1954) dayanarak Atatürk'ün yazıda ve söz varlığında yaptığı dil devriminin çok başarılı bulduğunu ifade etmiştir. Heid'a (2001: 116) göre, dil devrimi "Türk dilinin geliştirilmesine yönelik ilgiyi artırmış, dilin tarihine ve yapısına yönelik bilimsel araştırmayı teşvik etmiş, dilsel duyguyu keskinleştirmiş, modası geçmiş âdetlere son vermiş, yazarları daha basit, daha açık ve daha keskin bir dil kullanmaya sevk ederek dile önemli sayıda güzel, gerekli ve yararlı yeni sözcükler ve terimler kazandırmıştır."

Fishman (1971:11) ise, son derece başarılı olduğunu ifade ettiği Türk dil devriminin hızı ve çağcıllaşma yolunda gösterdiği özenle ünlü olduğunu dile getirirken, Lewis (2004: 16-17), Almanya, Macaristan, Fransa vb. gibi ölkelerdeki dili yabancı dillerden arındırma girişimleriyle Türkiye'de bu kapsamda yapılan girişimleri karşılaştırmış, hiçbirinin Türkiye'deki kadar uzun sürmediğini ve o kadar etkili olmadığını belirtmiştir.

Aksan (1981: 122)'a göre Türk dil devrimi, "öncesindeki koşullar, gerçekleşme biçimi ve sonuçları açısından bütünüyle kendine özgü bir dil devrimidir; çok başarılı bir

düzenlemesidir”. Yücel (2007: 188) ise, dil devriminin büyük oranda amacına ulaştığını düşünmektedir. Günümüzde tıp ve kimya gibi birkaç alan dışında birçok bilim dalında geniş ölçüde Türkçe terim olduğunu, dil bilimi ve göstergebilim gibi alanlardaysa, Türkçe terim oranının nerdeyse %100 olduğunu belirtmiştir. Bu terimlerin Osmanlı ya da Batı kaynaklı terimlere başvurulmadan Türkçeye çevrilebilmiş olmasının bu gelişmenin en önemli kanıtlarından biri olduğunu belirtmiştir.

Bundan sonraki süreçte yapılabileceklerle ilgili olarak şu noktalar önerilebilir:

- 1) Anadili eğitimi ve öğretimine devlet tarafından daha büyük özen gösterilmelidir. Günümüzde ilk olarak mezuniyet sonrası iş olanakları göz önünde bulundurularak anadilde eğitim veren okullardansa yabancı dille özellikle de İngilizce eğitim veren okullar tercih edilmektedir. Ancak bu tercihler sonucunda çoğu kez kendi dilinde sözlü ve yazılı olarak kendini tam anlamıyla ifade edemeyen ve yabancı dile de aslında çok hâkim olamamış gençler yetişmektedir. Bu nedenle yabancı dilde eğitim-öğretim verilmesi yerine, anadilinin yanı sıra iyi bir yabancı dil eğitim-öğretiminin gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.
- 2) Öğrencilerin okuma alışkanlığı edinmeleri, Türkçenin anlatım biçimlerini, söz varlığını yakından tanımalarını sağlayacak nitelikli yayınlara ulaşması için devlet tarafından desteklenen bir yayın etkinliğine girilmelidir.
- 3) Dil devrimi sürecinde yapılan çalışmalar incelenmeli, eksiklikler değerlendirilip çağcıl gereksinimler göz önünde bulundurularak yeni çalışmalar yapılmalı ve bu konuda, devletin dil siyaseti olmalıdır.
- 4) TDK daha etkin bir duruma getirilmelidir.
- 5) Bilim ve teknoloji çağında yaşıyor olmamız nedeniyle, her gün yeni bir kavramla karşılaşmamız hiç şaşırtıcı değildir. Bu yeni çıkan kavramların, hangi ülkede ortaya çıktıysa o ülkenin dilindeki hâliyle dile yerleşmesi de son derece kolaydır. Bu kavramlara dilimizin kendi olanakları içinde karşılık bulmak, bulunsa bile bu

sözcüklerin kullanıma geçirilmesini sağlamak bir hayli zordur ancak olanaksız değildir. Planlı ve özenli bir çalışma ile televizyon, dergi, gazete, kitap, internet gibi kitle iletişim araçları yardımıyla bu sorun çözüme ulaştırılmalıdır.

6. KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2002a). “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”. *Türkler*, Cilt:18, s.15-53
- Akalın, Ş. H. (2002b). “Atatürk Döneminde Türkçe ve Dil Kurumu”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz, Sayı: 607, s.1-58
- Akalın, Ş. H. (2004). “Atatürk’ün Dil Politikası”. *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Prizren, Yıl:1, Sayı:1, s.28-32
- Akalın, Ş. H. (2007). “75 Yılda Türk Dil Kurumu”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz, Cilt: XCIV, Sayı: 667, s.5-62
- Akaslan, T. (2012). *Dilbilim “Dil Kirlenmesi” Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları
- Aksan, D. (1981). “Sözcükbilim Açısından Dil Devriminden Çıkarılabilecek Sonuçlar Üzerine”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan, Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Topluçalışım 17-18 Ocak 1981 Bildiriler, Toplugörüşmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.112-123
- Aksan, D. (2000). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2007). *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1963). *Atatürk ve Dil Devrimi (Dil Alanındaki Çalışmalara Genel Bir Bakış)*. Atatürk Serisi No: 3, Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Aksoy, Ö. A. (1975). *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*. 4. Baskı (Genişletmeler ve Eklemlerle) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Aksoy, Ö. A. (1980). *Dil Yanlısları*. TDK Tanıtma Yayınları Dil Konuları Dizisi: 31, TDK Yayınları: 470, Ankara: Ankara Basımevi
- Alkan, Türker (1981). “Siyasal Toplumlaşma ve Dil”. *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan, Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Topluçalışım 17-18 Ocak 1981, Bildiriler, Toplugörüşmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.47-58

- Arsal, S. M. (1930). *Türk Dili İçin*. İstanbul: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından, Millî Seri, Sayı:1
- Bayur, H. (1953-1954). “Atatürk ve Dil Devrimi”. *Türk Dili Aylık Dergisi*, Cilt: III, Sayı:25-36, s.374-379
- Blommaert, J. (1996). “Language Planning as a Discourse on Language and Society: The Linguistic Ideology of a Scholarly Tradition”. *Language Problems & Language Planning* 20 (3) içinde, s.199–222.
- Boeschoten, H. (1991). “The Turkish language reform forced into stagnation”. Clyne, M. (Yay.), *Undoing and Redoing Corpus Planning* içinde. Berlin/NY: Mouton de Gruyter, s. 357-383
- Cobarrubias, J. (1983). “Ethical issues in status planning”. Cobarrubias, J. ve Fishman, J. A. (ed.), *Progress in Language Planning: International Perspectives* içinde, The Hague: Mouton, s.41-85
- Cooper, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press
- Çotuksöken, Y. (2012). “Dil Devrimi Gerekli Miydi? İşlevini Tamamladı mı?”. *Varlık Dergisi*, 2012-2 (Eylül 2012), s.38-41
- Das Gupta, J. (1973) “Language planning and public policy: analytical outline of the policy process related to language planning in India”. Shuy, R. (Ed.), *Report of the Twenty-Third Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies* içinde, Washington: Georgetown University Press, s.157-165.
- Deumert, A. (2009). “Language Planning and Policy”, Mesthrie, R. vd. (2009), *Introducing Sociolinguistic* içinde, Edinburgh: Edinburgh University Press, s.371-405

- De Vries, J. (1991). "Towards A Sociology of Language Planning". Marshall, F. M. (ed.), Language Planning, Volume 3, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing, s.
- Dilâçar, A. (1969). *Türkiye’de Dil Özleşmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Dilâçar, A. (1978). *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 443, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Dilemre, S. A. (1949). *Dil Devrimi İçin I*. Ankara: Doğu Matbaası
- Doğançay-Aktuna, S. (1995). "Language Planning and Education: An Intertwined Matrix". Kocaman, A. vd. (Yay.), *Dilbilim Araştırmaları* içinde, Ankara: Bizim Büro Basımevi, s.77-95
- Doğançay-Aktuna S. (1997). "Language Planning". Hornberger, Nancy H. ve Corson D. (ed.), *Encyclopedia of Language and Education, Research Methods in Language and Education, Volume 8* içinde, Dordrecht: Springer-Science+Business Media, B.V., s.16-24
- Eckmann, J. (1972). "Macar Dil Devrimi". *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme* içinde, Türk Dil Kurumu Yayınları:358, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.17-41
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. 4. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları
- Eker, S. (2007). "Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı". *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, s.127-135
- Eker, S. (2013). "Modernleşme Sürecinde Türkiye’de Terimbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış". *Altaistics and Turkology*, s.68-95

- Ferguson, C.A. (1968). "Language Development". Fishman, J.A. vd. (yay.), *Language Problems of Developing Nations* içinde, NewYork: John Wiley and Sons, s.27-35
- Fishman, J. A. (1971). "The impact of nationalism on language planning" Rubin, J. ve Jernudd, B.H. (Yay.), *Can Language be Planned?* içinde, Honolulu: University Press of Hawaii, s.3-19
- Fishman, J. A. vd. (1971). "Research outline for comparative studies". Rubin, J. ve Jernudd, B.H. (Yay.), *Can Language be Planned?* içinde, Honolulu: University Press of Hawaii içinde, s.293-305
- Fishman, J.A. (1974). "Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning". Rubin, J. ve Jernudd, B.H. (Yay.), *Can Language be Planned?* içinde, Honolulu: University Press of Hawaii içinde, s.79-102
- Gorman, T. P. (1973). "Language allocation and language planning in a developing nation". Rubin, J. ve Shuy, R. (Yay.) *Language Planning. Current Issues and Research* içinde, Washington D.C.: Georgetown University Express, s.72-82
- Gökalp, Z. (1952). *Türkçülüğün Esasları*. Varlık Cep Kitapları:42, Sayı:106, İstanbul: Varlık Yayınları
- Gökberk, M. (1957). "Millet - Oluş Yolunda Dil Dâvası". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak 1957, Cilt: VI, Sayı: 64, s.195-206
- Gökberk, M. (1980). *Değişen Dünya Değişen Dil*. Çağdaş Yayınları, İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi

- Hatiboğlu, V. (1981). *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*. Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan. TDK Tanıtma Yayınları Dil Konuları Dizisi: 23, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Haugen, E. (1959). "Planning for a standard language in Norway", *Anthropological Linguistics*, Volume:1, Number:3, s.8–21
- Haugen, E. (1965). "Construction and reconstruction in language planning: Ivar Aasen's grammar". *Word*, Volume:21, Number:2, s.188-207.
- Haugen, E. (1966). *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*. Cambridge: Harvard University Press.
- Haugen, E. (1969). "Language planning, theory and practice". A. Graur (Ed.), *Actes du Xe Congres International des Linguistes: Bucarest, 28 Aout - 2 Septembre 1967* içinde, Bucarest: Editions de L'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie. Cilt: 1, s.701-711.
- Haugen, E. (1983). "The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice Union". Cobarrubias J. ve Fishman J.A. (ed.) *Progress in Language Planning: International Perspectives* içinde, Berlin: Mouton de Gruyter, s.269-289
- Haugen, E. (1987). *Blessings of Babel: Bilingualism and Language Planning, Problems and Pleasures*. Berlin: Mouton de Gruyter
- Heid, U. (2001). *Türkiye'de Dil Devrimi*. Çev. Nejlet Öztürk, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık
- Hornberger, N. H. (1990). "Bilingual Education and English-only: A language planning framework". *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 508 içinde, March, s.12-26

- Hornberger, N. H. (1994). "Literacy and Language Planning". *Language and Education* içinde, Volume:8, s.75-86
- Hornberger, N. (2006). "Frameworks and Models in Language Policy and Planning" Ricento, T. (Ed.) *An Introduction to Language Policy: Theory and Method* içinde, USA: Blackwell
- İmer, K. (1973). "Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma". *Türkoloji Dergisi*, Cilt:1, Ankara: DTCTF, s.175-190
- İmer, K. (1976). *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- İmer, K. (1981). "Dil Değişmesinde Toplumsal ve Kültürel Etkenlerin Önemi". *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Topluçalışım 17-18 Ocak 1981 Bildiriler, Toplugörüşmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.59-69
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları
- İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı
- İnan, A. (1959). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İnan, A. (1976). "Milliyetin Temeli Olan Dil Birliği". *Türk Dili Dergisi*, Kasım 1966, Cilt: XVI, Sayı: 182, s.90-91
- İnan, M.R. "Atatürk devrimleri, yazı değişimi, yazı devrimi". *Yazı Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, s.43-69
- Jernudd, B. H. ve Das Gupta, J. (1971). "Towards a theory of language planning". Rubin J.ve Jernudd B. H.(Yay.), *Can Language Be Planned?: Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations* içinde, The Hague: Mouton, s.195-215.

- Jernudd, B.H. (1973).“Language planning as a type of language treatment” Rubin, J. ve Shuy, R. (Yay.) *Language Planning. Current Issues and Research* içinde, Washington D.C.: Georgetown University Express
- Kaplan, R.B. ve Baldauf, R.B. (1997). *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters
- Karal, E. Z. (1956). *Atatürk'ten Düşünceler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Karam, F. X. (1974). “Toward a definition of language planning”. Fishman, J.A. (ed.) *Advances in Language Planning* içinde, , The Hauge: Mouton, s.103-124
- Kessler, G. (1972). “Almanya’da Dil Tasfiyesi (Sprachreinigung in Deutschland)”. *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme* içinde, Türk Dil Kurumu Yayınları:358, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.7-16
- Kocaman, A. (1994). “Türkçe çevirilerde dil kullanımı üzerine ”. Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü. Ankara: Dil Derneği, s.42-47
- Korkmaz, Z. (1963). *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Korkmaz, Z. (1972). “Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve ‘Devrim’ Açısından Türk Dil Devrimi”. *Türkolojisi Dergisi*, C. IV/1, Ankara, s.97-114
- Korkmaz, Z. (1974). *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 251, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk Dili – Belgeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 574, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

- Korkmaz, Z. (2006). Doğumunun 125. Yıl Dönümü Dolayısıyla Atatürk Türk Dili ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni “Ulusal Kültürde Uyanış ve Atatürk”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz, Cilt: XCII , Sayı: 655
- Korkmaz, Z. (2007). “75 Yılda Türk Dil Kurumunun Gerçekleştirdiği Dil Bilgisi Çalışmaları ve Beklentilerimiz”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz 2007, Cilt: XCIV, Sayı: 667, s.63-105
- Köksal, A. (1983a). “Bilim Dili”, *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1983, Cilt: XLVI, Sayı:373, s.8-15
- Köksal, A. (1983b). “Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları” *Türk Dili*, Cilt: XLVII, s. 269-278.
- Kurgan, Ş. (Haz.) (1963). *Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. 2. Baskı (1. Baskı 1949), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Levend. A. S. (1963). “Dil devrimi- Dil Kurumu ve Karşı Safta Olanlar”, *Türk Dili Dergisi*, Eylül 1963, s.791-793
- Levend, A. S. (1952). “Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi”. *Dil Davası*, Ankara: TDK Yayınları, s.1-9
- Lewis, G. (2004lew). *Trajik Başarı – Türk Dil Reformu*. Çev. Mehmet Fatih Uslu, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Nahir, M. (1977). “The five aspects of language planning”, *Language Problems and Language Planning* içinde, Volume:1, Number:2, s.107-123
- Nahir, M. (1984). “Language planning goals: A classification”, *Language Problems and Language Planning* içinde, Volume:8, Number:3, s.294-327
- Neustupný, J.V. (1974). “Basic types of treatment of language problems”. Fishman J.A. (yay.), *Advances in Language Planning*, The Hauge: Mouton, s.37-48

- Neustupný, J.V. (1983). "Towards a paradigm for language planning". *Language Planning Newsletter* içinde, Volume: 9, Number:4, s.1-4.
- Onaran, M. Ş. (2000). "Dil Devrimi ve Sonrasında Türkçenin Durumu", *Anadili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:19, Ekim-Kasım-Aralık 2000, s.7-10
- Onat, N. H. (1952). "Dilde Uydurma". *Dil Davası*, Ankara: TDK Yayınları, s. 40-60
- Önen, Y. (1960). "Alman Dil Devriminin Ana İlkeleri". *DTCF Dergisi*, Cilt: XVIII/1-2, s.139-155
- Özsarı, M. (2002). "Türk Dil Kurumu-Halk Evleri İlişkisi ve Halk Evleri Dil Çalışmaları", *Türk Dili*, Sayı 609, Eylül 2002, s.458-471
- Özdarendeli, M. N. (1955). "Dil Devrimi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, Aralık 1955, s.150-155
- Özdemir, E. (1968). *Dil Devrimimiz*. TDK Tanıtma Yayınları Dil Konuları Dizisi: 12, Türk Dil Kurumu Yayınları: 269, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Özdemir, E. (1976). "Değıniler-Düzeltiler: Ulusçuluğın Ölçütüdür Dil Devrimi", *Türk Dili Dergisi*, Eylül 1976, Cilt: XXXIV, Sayı:300, s.416-417
- Polenz, P. von (1967). "Sprachpurismus und Nationalsozialismus, die "Fremdwort"-Frage gestern und heute". Wiese, B. von ve Henß, R. (Yay.): *Nationalismus in Germanistik und Dichtung. Dokumentation des Germanistentages in München vom 17.-22. Oktober 1966*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, s. 79-112.
- Rabin, C. (1971). "A tentative classification of language planning aims". Rubin, J. ve Jernudd, B.H. (Yay.) *Can Language Be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations* içinde, Honolulu: The University Press of Hawaii, s.277-279

- Rubin, J. (1971). "Evaluation and language planning". Rubin J. ve Jernudd B.H. (Yay.), *Can Language Be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations* içinde, Honolulu: The University Press of Hawaii, s. 217-252.
- Rubin, J. ve Jernudd (Yay.) (1971). *Can Language be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations*. Honolulu: The University of Hawaii.
- Sadoğlu, H. (2003). Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, Edebiyat ve Dil 3, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 44
- Tan, N. (2006). *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 863
- Tauli, V. (1974). "The theory of language planning". Fishman, J. A. (Yay.) *Advances in Language Planning* içinde, The Hauge: Mouton, s.49-67
- TDK (1959). *Türk Dilinde ve Başka Dillerde Özleşme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Tekin, T. (1988). Orhon Yazıtları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Tekin, T. (2013). "Atatürk ve Dil Reformu". Yılmaz, E. ve Demir, N. (Yayıma Hazırlayanlar), *Makaleler III Çağdaş Türk Dilleri* içinde, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tezcan, S. (1981). "Dil Devriminin Özüne ve Uygulamasına Yöneltilen Eleştirilere Yanıt". *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan, Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Topluçalışım 17-18 Ocak 1981, Bildiriler, Toplugörüşmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.134-149

- Thorburn (1971). “Cost-benefit analysis in language planning”. Rubin, J.ve Jernudd, B.H. (Yay.), *Can Language be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations* içinde, Honolulu: The University Press of Hawaii, s.253-262
- Turan, Ş. ve Özel, S. (2007). *75. Yılda Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü*. Dil Derneği Yayınları: 20, Ankara: Demircioğlu Matbaacılık
- Ülkü, V. (1975). *Sprachreinigungsbestrebungen in Deutschland seit den 80er Jahren des 19 Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Vardar, B. (1977). *Dil Devrimi Üzerine*. Dizgi-Baskı: Gül Matbaası. İstanbul: Yankı Yayınları
- Weinstein, B. (1980). “Language planning in Francophone Africa”. *Language Problems & Language Planning* içinde, Volume:4, Number:1, s.55-77.
- Yıldırım, Ç. (1986). “Dil Plânlaması”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 418, Ekim 1986, s.734-738
- Yücel, T. (2007). *Dil Devrimi ve Sonuçları*. İstanbul: Can Yayınları

7. EKLER

EK 1: TERİM SÖZLÜKLERİ LİSTESİ

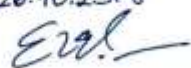
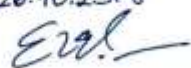
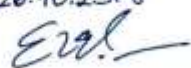
TDK TERİM KOLU YAYINLARI

1. *İlk ve Orta Öğretim Matematik Terimleri.* İstanbul, 1937. 46 s.
2. *İlk ve Orta Öğretim Fizik Terimleri.* İstanbul, 1937. 33 s.
3. *İlk ve Orta Öğretim Mekanik Terimleri.* İstanbul, 1937. 13 s.
4. *İlk ve Orta Öğretim Kimya Terimleri.* İstanbul, 1937. 27 s.
5. *İlk ve Orta Öğretim Zooloji Terimleri.* İstanbul, 1937. 25 s.
6. *İlk ve Orta Öğretim Tabii İlimler Terimleri ve Yeni Teklifler, Biyoloji, Botanik, Zooloji.* İstanbul, 1939. 65 s.
7. *İlk ve Orta Öğretim Matematik Terimleri.* İstanbul, 1939. 57 s.
8. *İlk ve Orta Öğretim Astronomi Terimleri.* İstanbul, 1939. 22 s.
9. *İlk ve Orta Öğretim Fizik Terimleri.* İstanbul, 1939. 36 s.
10. *İlk ve Orta Öğretim Kimya Terimleri.* İstanbul, 1939. 42 s.
11. *İlk ve Orta Öğretim Biyoloji Terimleri.* İstanbul, 1939. 55 s.
12. *İlk ve Orta Öğretim Botanik Terimleri.* İstanbul, 1939. 61 s.
13. *İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri.* İstanbul, 1939. 37 s.
14. *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu.* İstanbul, 1941. 656 + XXVI s.
15. *Felsefe ve Gramer Terimleri (Ahlak, Eğitim, Estetik, Fizikötesi, Gramer, Mantık, Ruhbilim, Toplumbilim).* İstanbul, 1942. 318 s.
16. *İlk ve Orta Öğretim Coğrafya Terimleri.* Ankara, 1942. 48 s.
17. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü.* İstanbul, 1948. 146 s.
18. *Teknik Terimlerden Birkaç Örnek-Teknikbilim - Elektroteknik - Temel Tekniği - Gereç - Dayanım - Yapı Makinaları - Makina Öğütleri - İçten Yanmalı Motorlar - Bastıraklar.* Ankara, 1948. 16 s.
19. *Bitkibilim Terimleri (Botanik).* İstanbul, 1948. 34 s.
20. *Dirilbilim Terimleri (Biyoloji).* İstanbul, 1948. 27 s.
21. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara, 1949. 252 s.
22. *Teknik Terimler I (Makina Öğeleri - Elektroteknik - Yapı Makinaları - İçten Yanmalı Motorlar - Bastıraklar - Dayanım - Temel Tekniği-Gereç).* Ankara, 1949. 84 s.
23. *Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler.* (Dr. Reşat İzbirak) Ankara, 1949. 36 s.
24. *Tarım Terimleri I.* İstanbul, 1949. 75 s.
25. *Türe Terimleri.* İstanbul, 1949. 18 s.
26. *Yunanca ve Latince Köklerden Meydana Gelen ve Dilimize Alınması Lüzumlu Görülen Terimlerin Türkçeleştirilmesi Hakkında Anket.* Ankara, 1950. 16 s.
27. *İlk ve Orta Öğretim Astronomi Terimleri.* Ankara, 1951. 8 s.
28. *İlk ve Orta Öğretim Botanik Terimleri.* Ankara, 1951. 19 s.
29. *İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri.* Ankara, 1951. 11 s.
30. *Orta Öğretim Psikoloji, Sosyoloji, Mantık, Felsefe ve Pedagoji Terimleri.* İstanbul, 1952. 63 s.
31. *İlk ve Orta Öğretim Gramer Terimleri.* Ankara, 1952. 10 s.
32. *İlk ve Orta Öğretim Coğrafya Terimleri.* Ankara, 1952. 15 s.
33. *İlk ve Orta Öğretim Matematik Terimleri.* Ankara, 1952. 19 s.
34. *İlk ve Orta Öğretim Fizik Terimleri.* Ankara, 1952. 12 s.
35. *İlk ve Orta Öğretim Kimya Terimleri.* Ankara, 1952. 12 s.
36. *İlk ve Orta Öğretim Zooloji Terimleri.* Ankara, 1952. 7 s.
37. *Terim Anketleri, Tarih.* Ankara, 1954. 24 s.
38. *Terim Anketleri, Bitkibilim (Botanik) Terimleri.* Ankara, 1954. 21 s.
39. *Terim Anketleri, Biyoloji Terimleri.* Ankara, 1954. 21 s.
40. *Terim Anketleri, Müzik.* Ankara, 1954. 27 s.
41. *Terim Anketleri, Coğrafya.* Ankara, 1955. 27 s.
42. *Terim Anketleri, Güzel Sanatlar (Mimari - Heykel - Modlaj - Resim - Bezeme).* Ankara, 1955. 18 s.

43. *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*. Ankara, 1963. 528 + X s.
44. *Sinema Terimleri Sözlüğü* - Nijat Özön. Ankara, 1963. 191 + XX s.
45. *Zooloji Terimleri Sözlüğü* - Doç. Dr. Sevinç Karol. Ankara, 1963. 426 + VI s.
46. *Tiyatro Terimleri Sözlüğü* - Haldun Tanner /Metin And/ Özdemir Nutku. Ankara, 1966. 151 s.
47. *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. İsmet Sungurbey. Ankara, 1966. 66 s.
48. *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü* - Adnan Turani. Ankara, 1968. 138 s.
49. *Ağaççılar Terimleri Sözlüğü* - Nazım Şanivar. Ankara, 1968. 81 s.
50. *Uçantop, Alantopu, Masatopu Terimleri Sözlüğü*-Sinan Erdem. Ankara, 1968. 39 s.
51. *Yumurukoyunu Terimleri Sözlüğü* - Nihat Işıtman. Ankara, 1968. 19 s.
52. *Gökbilim Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Abdullah Kızıllırmak. Ankara, 1969. 174 s.
53. *Sepettopu Terimleri Sözlüğü* - Cem Atabeyoğlu. Ankara, 1969. 19 s.
54. *Döşem Terimleri Sözlüğü* - Cavit Sıdal. Ankara, 1969. 98 s.
55. *Cimnastik Terimleri Sözlüğü* - Cemal Alpman. Ankara, 1969. 82 s.
56. *Çifteler Terimleri Sözlüğü* - Hakkı Bekensir. Ankara, 1970. 64 s.
57. *Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü* - Sait Tayla. Ankara, 1970. 52 s.
58. *Asalakbilim Terimleri Sözlüğü* - M. Turan Yazar. Ankara, 1970. 213 s.
59. *Yerbilim Terimleri Sözlüğü* - Ord. Prof. Dr. H. Nafiz Pamir/Doç. Dr. Önder Öztunalı. Ankara, 1971. 191 s.
60. *Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü* - Muzaffer Uyguner. Ankara, 1971. 118 s.
61. *Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü* - Muzaffer Uyguner. Ankara, 1972. 76 s.
62. *Gümrük Terimleri Sözlüğü* - İrfan Kızıllı. Ankara, 1972. 52 s.
63. *Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü* - Dr. Erdoğan Tekin. Ankara, 1972. 312 s.
64. *Maliye, Tecim, Sayışmanlık, Güvence Terimleri Sözlüğü*-Muzaffer Uyguner/Hilmi Tuner. Ankara, 1972. 417 s.
65. *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü* - Ahmet Erdoğan. Ankara, 1972. 102 s.
66. *Aydınlatma Terimleri Sözlüğü* - Şazi Sirel. Ankara, 1973. 106 s.
67. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek. Ankara, 1973. 92 s.
68. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* - Dr. Mithat Enç. Ankara, 1974. 217 s.
69. *Eğitim Terimleri Sözlüğü* - Dr. A. Ferhan Oğuzkan. Ankara, 1974. 248 s.
70. *Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü* - Doç. Dr. Berin U. Yurdadoğ. Ankara, 1974. 111 s.
71. *Güres Terimleri Sözlüğü* - İhsan Harmandalı. Ankara, 1974. 46 s.
72. *Ayaktopu Terimleri Sözlüğü*. Ankara, 1974. 51 s.
73. *Tarih Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara, 1974. 186 s.
74. *Yazın Terimleri Sözlüğü* - Tahir Nejat Gencan/Haydar Ediskun/Baha Dürder/Enver Naci Gökşen. Ankara, 1974. 168 s.
75. *Felsefe Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Bedia Akarsu. Ankara, 1975. 233 s.
76. *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* - Doç. Dr. Özer Ozankaya. Ankara, 1975. 168 s.
77. *Mantık Terimleri Sözlüğü* - Doç. Dr. Teo Grünberg / Dr. Adnan Onart. Ankara, 1976. 215 s.
78. *Atletizm Terimleri Sözlüğü* - Nurettin Alkanat. Ankara, 1976. 43 s.
79. *Uygulayım Terimleri Sözlüğü I* - Ankara, 1977. 96 s.
80. *Halkbilim Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı. Ankara, 1978. 158 s.
81. *Hekimlik Terimleri Kılavuzu*. Ankara, 1978. 63 s.
82. *Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu. Ankara, 1978. 196 s.
83. *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (2. baskı) - Prof. Dr. Bedia Akarsu. Ankara, 1979. 242 s.
84. *Madencilik Terimleri Kılavuzu* - Y. Müh. Enver Ediger/Y. Müh. Turan Dünder/Y. Müh. Tefvik Güyagüler. Ankara, 1979. 212 s.
85. *Hekimlik Terimleri Kılavuzu* (2. baskı). Ankara, 1980. 126. s.
86. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (2. baskı)-Doç. Dr. Mithat Enç. Ankara, 1980. 229 s.

87. *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* (2. baskı)- Prof. Dr. Özer Ozankaya, Ankara, 1980. 191 s.
88. *Uygulayım Terimleri Sözlüğü* (2. baskı)- Ankara, 1980. 213 s.
89. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* - Sami Öngör, Ankara, 1980. 173 s.
90. *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*- Prof. Dr. Berke Vardar/N. Güz/E. Öztokat/M. Rifat/O. Senemoğlu/E. Sözer, Ankara, 1980. 232 s.
91. *Kentbilim Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Ruşen Keleş, Ankara, 1980. 196 s.
92. *Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü* - İbrahim Kuyumcu/Dr. Yavuz Beşorak, Ankara, 1980. 127 s.
93. *Bilişim Terimleri Sözlüğü*-Doç. Dr. Aydın Köksal, Ankara, 1981. 126 s.
94. *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*- Nijat Özön, Ankara, 1981. 592 s.
95. *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (2. baskı)- Dr. Ferhan Oğuzkan, Ankara, 1981. 261 s.
96. *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü* - Dr. Muzafer Sencer, Ankara, 1981. 198 s.
97. *Kimya Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Saadet Üneri/Doç. Dr. Ömer Kuleli/Dr. Osman Gürel, Ankara, 1981. 199 s.
98. *Tarih Terimleri Sözlüğü* (2. baskı) - Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1981. 143 s.
99. *Matematik Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Timur Karaçay/Dr. Doğan Çoker, Ankara, 1983. 518 s.
100. *İstatistik Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Ceyhan İnal, Ankara, 1983. 176 s.
101. *Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü*- Prof. Dr. Özdemir Nutku, Ankara, 1983. 374 s.
102. *Fizik Terimleri Sözlüğü* - Prof. Dr. Rauf Nasuhoğlu, Ankara, 1983. 338 s.

EK 2: ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU												
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA												
Tarih: 26/10/2018												
Tez Başlığı : DİL PLANLAMASI AÇISINDAN TÜRK DİL DEVRİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, 26/10/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 2 'dir. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☐ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.												
<table style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30%;">Adı Soyadı:</td> <td style="width: 40%;">EZGİ DUMAN KAYA</td> <td style="width: 30%; text-align: right;">Tarih ve İmza</td> </tr> <tr> <td>Öğrenci No:</td> <td>N14225574</td> <td style="text-align: right;">26.10.2018</td> </tr> <tr> <td>Anabilim Dalı:</td> <td>TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI</td> <td style="text-align: right;"></td> </tr> <tr> <td>Programı:</td> <td>TÜRK DİLİ</td> <td></td> </tr> </table>	Adı Soyadı:	EZGİ DUMAN KAYA	Tarih ve İmza	Öğrenci No:	N14225574	26.10.2018	Anabilim Dalı:	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		Programı:	TÜRK DİLİ	
Adı Soyadı:	EZGİ DUMAN KAYA	Tarih ve İmza										
Öğrenci No:	N14225574	26.10.2018										
Anabilim Dalı:	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI											
Programı:	TÜRK DİLİ											
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. Dr. Öğr. Üyesi F. Binnur ERDAĞI DOĞUER (Unvan, Ad Soyad, İmza)												

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATUR DEPARTMENT**

Date: 26/10/2018

Thesis Title : AN EVALUATION OF TURKISH LANGUAGE REFORM IN TERMS OF LANGUAGE PLANNING

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 26/10/2018 for the total of 120 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 2 %.

Filtering options applied:

1. ☐ Approval and Declaration sections excluded
2. ☐ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☒ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: EZGİ DUMAN KAYA Student No: N14225574 Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATUR Program: TURKISH LANGUAGE	Date and Signature 26.10.2018 <i>Evgi</i>

ADVISOR APPROVAL

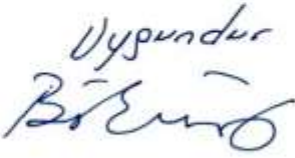
APPROVED.

Dr. Öğr. Üyesi F. Binnur ERDAĞI
DOĞUER

(Title, Name Surname, Signature)

Binnur

EK 3: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU		
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA		
Tarih: 26/10/2018		
Tez Başlığı / Konusu: "DİL PLANLAMASI AÇISINDAN TÜRK DİL DEVRİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ"		
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.		
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.		
Gereğini saygılarımla arz ederim.		
<table style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 70%;"> Adı Soyadı: Ezgi DUMAN KAYA Öğrenci No: N14225574 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Dili Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. </td> <td style="width: 30%; text-align: right; vertical-align: top;"> Tarih ve İmza 26.10.2018 <i>Ezgi Duman Kaya</i> </td> </tr> </table>	Adı Soyadı: Ezgi DUMAN KAYA Öğrenci No: N14225574 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Dili Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	Tarih ve İmza 26.10.2018 <i>Ezgi Duman Kaya</i>
Adı Soyadı: Ezgi DUMAN KAYA Öğrenci No: N14225574 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Dili Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	Tarih ve İmza 26.10.2018 <i>Ezgi Duman Kaya</i>	
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u> Dr. Öğr. Üyesi F. Binnur ERDAĞI DOĞUER (Unvan, Ad Soyad, İmza)		
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr		

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATUR**

Date: 26/10/2018

Thesis Title / Topic: "AN EVALUATION OF TURKISH LANGUAGE REFORM IN TERMS OF LANGUAGE PLANNING"

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Ezgi DUMAN KAYA

Student No: N14225574

Department: Turkish Language and Literature

Program: Turkish Language

Status: ☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

Date and Signature

26.10.2018
Ezgi Duman Kaya

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved
Binnur Erdagi

Dr. Öğr. Üyesi F. Binnur ERDAGI
DOĞUER

(Title, Name Surname, Signature)